

ARBETSSTUGORNA
I NORRA SVERIGE

ETT FILANTROPISKT FÖRETAG
I SKOLANS TJÄNST

av

Nils Slunga

Uppsala
Universitetsbibliotek

Blåsenhusbiblioteket

E:kc (P)

ARBETSSTUGORNA I NORRA SVERIGE
ETT FILANTROPISKT FÖRETAG I SKOLANS TJÄNST

ÅRSBÖCKER I SVENSK UNDERVISNINGSHISTORIA
ÅRGÅNG LXXX · 2000 VOLYM 192
UNDER REDAKTION AV STIG G NORDSTRÖM

ARBETSSTUGORNA
I NORRA SVERIGE
ETT FILANTROPISKT FÖRETAG
I SKOLANS TJÄNST

av

Nils Slunga

FÖRENINGEN FÖR SVENSK UNDERVISNINGSHISTORIA

ÅRSBÖCKER I SVENSK UNDERVISNINGSHISTORIA

Redaktör: Docent Stig G Nordström

Adress: Box 2056, 750 02 Uppsala

Telefon: 018 – 51 05 50

Telefax: 018 – 54 44 53

Postgiro: 5 80 01 – 9

Medlemsavgift: 150 kr

Tidigare utgivna volymer kan beställas och i mån av tillgång expedieras från ovanstående adress.

© Föreningen för svensk undervisningshistoria och författaren

ISBN 91-85130-65-6

ISSN 0347-8461

Tryck: *Universitetstryckeriet*, Uppsala 2000

Innehåll

Förord	7
Historisk metod och forskningsläget	9
Forskningsuppgiften och dess avgränsning	13
Fattig-Sverige i norr	16
Skola och undervisning	19
Den sociala tidsbilden	27
Arbetsstugans idé och dess initiativtagare	33
Arbetsstugor inrättas	36
Intagning av barn till arbetsstuga	39
Arbetsstugornas syfte och bildningsmål	41
Arbetsstugorna och försvenskningen	44
Tre ledande gestalter i arbetsstugorna	46
Julia Svedelius Författaren – Filantropen	55
Några trogna arbetsstugevänner	65
Föreståndarinnorna och deras fortbildning	67
Barnens trivsel och vantrivsel	73
Hälso- och sjukvården	77
Folkskolinspektörernas tillsyn	82
Gäster och resenärer	88
Baltiska utställningen i Malmö 1914	91
Försöksgården i Pålkem: jordbruks- och lanthushållsskola	94
Hur finansierades arbetsstugorna?	96
Arbetsstugorna kommunaliseras och blir skolhem	104
Einar Wallquist och arbetsstugorna	108
Norrskensflamman och arbetsstugorna	114
Var arbetsstugan på gott eller ont?	121
Filantropismen och dess pedagogiska program	123

Arbetsstugornas ideologi contra filantropismens	126
Att skolas för hemmet och samhället	130
Barnet som objekt i vetenskap och ekonomi	132
Makt, disciplinering och civiliseringsteorier	135
Sammanfattning med ideologisk belysning	138
Epilog	150
Litteratur och källor	152
Bilagor	158
1 Karta över Arbetsstugorna i Norrbotten	158
2 Översikt över Arbetsstugorna i Norrbottens län	159
3 Uppgifter om de enskilda Arbetsstugorna	160
4 Instruktion för Lokalstyrelse för arbetsstuga	162
5 Instruktion för Föreståndarinnorna vid Norrbottens arbetsstugor	164

Förord

Detta forskningsobjekt om arbetsstugorna i norra Sverige berör ett område, som jag har varit förtrogen med under större delen av min levnad utan att ha arbetat eller varit elev i någon av dem. Som pedagog och skolman har arbetsstugorna alltid intresserat mig och särskilt sedan jag 1974 invaldes i styrelsen för Stiftelsen Norrbottens läns Arbetsstugor. I skrivande stund 1999 har jag varit ledamot av styrelsen i 25 år och är det alltjämt. Mitt inträde i styrelsen skedde sålunda tjugo år efter arbetsstugornas avveckling 1954. Styrelsen består av landshövdingen i Norrbottens län som ordförande och biskopen i Luleå stift som vice ordförande. Av de övriga ledamöterna väljs två av länsstyrelsen och två av domkapitlet. Den konstituerade styrelsen röjer genom sin sammansättning, att det här är fråga om en för stat och kyrka gemensam verksamhet och med gemensamt ansvar. Styrelsens främsta uppgift numera är att förvalta Arbetsstugefonden.

Denna personliga presentation och mitt intresse och engagemang i styrelsen kan vara av betydelse, då man kommer in på frågor om källkritik och historisk metodik.

Jag vill hävda, att denna min erfarenhet och förtrogenhet inte på något sätt minskar utan snarare ökar mina möjligheter till förståelse av studieobjektet. Ett dylikt påstående innebär också en bekännelse till den hermeneutiska forskningstraditionen, som ju utmärkes av en förstående tolkning av objektet. Den ser forskarens personliga engagemang som en förstärkning att tolka och förstå det aktuella objektet.

Denna fråga belyses även av den amerikanske forskaren Richard Palmer, då han säger, att det inte finns någon "objektiv" skildring av ett historiskt skeende. Varje historisk tolkning är en produkt av sin tid. Den betydelse man tillmäter olika företeelser och skeenden skiftar med tiden. Dess betydelse är "alltid relaterad till det perspektiv varifrån händelserna iakttas". Flera filosofer betonar också forskarens förmåga till medvetenhet och självreflektion vid sin tolkning av ett historiskt skeende. Enligt filosofen Gerard Radnitzky är det inte ge-

nom att undertrycka sin delaktighet och sitt engagemang som man kan uppnå "objektivitet". Liksom Palmer säger han vidare, att det inte finns någon "neutral plattform utanför historien där kulturhistorikern kan placera sig".

Först ett tack till Föreningen för svensk undervisningshistoria. Jag vill särskilt framföra ett tack till de två aktiva medlemmar i Föreningen, som båda visat intresse för mitt opus och talat för en ev. publicering i Årsböcker i svensk undervisningshistoria: fil. dr Bengt Thelin träffade jag på KB i samtal vid några tillfällen, vilket stimulerade mig till fortsatt forskning. Docent Stig G Nordström efterlyste ett par gånger mitt arbete kring arbetsstugorna i norr, vilket kom att aktualisera och påskynda utgivningen. Tack också för den utmärkta rådgivningen och redigeringen av manuskriptet.

Täby i december 1999

Nils Slunga

E-mail: Nils.Slunga@swipnet.se

Historisk metod och forskningsläget

I en vetenskaplig studie som denna är man främst hänvisad till den deskriptiva metoden vid sin forskning. Det gäller då att söka sin kunskap i de skriftliga källor, som är adekvata för detta studium. I detta fall föreligger ett fylligt arkiv med rik och utförlig dokumentation. Man får en mångfaldig beskrivning av livet i arbetsstugorna. Man finner en synnerligen rikhaltig mängd av vittnesbörd om arbetsstugornas status och deras måluppfyllelse. Generellt vågar man nog säga, att det sålunda är den empiriska kunskapsvägen som dominerar.

De flesta utsagor från nämnda arkivmaterial, årsberättelserna inklusive jubileumsskrifterna, härrör från personer i ledande ställning i stiftelsen, besökande gäster och inte minst arbetsstugans egen personal och arbetsstugeelever. Det är sålunda material, grundat på erfarenhet genom närvaro eller deltagande i arbetsstugeverksamheten. Man vill därutöver gärna se mer av den kognitiva rationalismens tankar. Dessa får man söka i "arbetsstugans idé" och i den övergripande ideologi, som svävar över den vardagliga verksamheten i arbetsstugan. I detta sökande efter klarhet och ökad kunskap måste man ställa den för all forskning essentiella frågan, som Pontius Pilatus en gång ställde med frågan om vad sanning är, Quae est veritas?

Redan som student på 1950-talet presenterades den danske historikern Kristian Erslevs bok "Historisk teknik" som den källa, som gav de grundläggande kunskaperna i historisk metod och källkritik. För tolkning av en skriftlig källa hade man att beakta själva skriften, dess betydelse med orden i tid och rum, att förstå innehållet holistiskt och med beaktande av tidens och skrivarens kännetecken. Man skulle särskilja primära och sekundära källor. Primära källor var ögonvittneskildringar och vittnesgilla utsagor medan de sekundära var av andrahandskaraktär. Erslev skilde också på tidiga och sena källor. Tidiga källor utgjorde vittnesbörd från själva händelsen eller dess närhet i

tid. Källornas trovärdighet måste vidare realprövas. Säkrast var det givetvis då två eller flera av varandra oberoende och opåverkade redogörelser stämde överens. Som forskare kunde man bättre närma sig verkligheten, då man fann sammanhang och likhet i händelseförlopp och i miljön. Enligt Erslev konstaterade den franske historikern Gabriel Monod i sin skrift "De la méthode dans les sciences", att "historikern aldrig iakttar själva händelserna utan bara de intryck som de har gjort på dem som varit vittne till dem eller hört talas om dem". Att kunna tolka och förstå "de själsliga rörelserna, som ligger bakom mänskliga handlingar" är just den historiska forskningens högsta mål.

Den historiska källkritiken ställer stränga krav. Mina tankar går närmast till den weibullska skolan men också till historiker som Harald Hjärne och Leopold von Ranke. Enligt von Ranke skulle man tränga djupt och det gällde att söka kunskap: "Wie es eigentlich gewesen ist?" Han var den förste som ställde krav på en noggrann prövning av källornas sanningsvärde. Han strävade efter en objektivitet, som kännetecknades av *saklighet och allsidighet*. Han ville få bort förhastade generaliseringar och det godtyckliga nyttjandet av källorna.

Då man i nuet vill kritisera historiska händelser, beteenden och samhällsförhållanden, ligger det nära till hands, att man gör sina bedömningar utifrån sin egen tid och dess värderingar. Varje tid i ett historiskt skeende måste i stället bedömas och värderas utifrån dåvarande värderingar, förhållanden och synsätt. Forskaren måste alltid vara på sin vakt mot eftertionaliseringar och han måste alltid undvika anakronistiska tolkningar av historiska skeenden och händelser.

Stundom vill man inte kännas vid forna tider med nöd, fattigdom och sjukdom. Med egna negativa erfarenheter och upplevelser vill man ofta glömma eller förtränga det mörka förflutna. Alltför låsta erfarenheter av negativa händelser kan cementeras till förutfattade meningar och i sämsta fall utvecklas till fördomar. Dessa brukar beskrivas som en produkt av bristande kunskaper och insikter. För framstegstanken med sin syn på utveckling är det förflutna ofta en efterbliven och mörk tid.

Helhetssynen eller holismen måste alltid få segra över partikularismen i skepnad av enstaka upplevelser och händelser. Den induk-

tiva metoden i t.ex. undervisning utgår alltid empiriskt från enstaka händelser, iakttagelser eller upplevelser. Den därav följande slutledningen till principer eller allmänna begrepp kräver ett omfattande och stabilt underlag för att öka reliabiliteten.

Förekomsten av beskrivningar av barninstitutioner av skilda slag och av barnpedagogiska uppfostringsprogram är mångfaldig i historien. Synen på barnen och deras uppfostran har starkt förändrats under tidernas lopp. Den moderna pedagogiska och psykologiska forskningen har ökat vår kunskap om barnets utveckling under dess olika stadier fram mot vuxenlivet.

Fram till slutet av 1960-talet kan man säga, att historieskrivningen om filantropin var tämligen enig. Man ville hylla välgörenheten som ett framsteg på humanitetens och barmhärtighetens väg. Den framställdes som ett utflöde av äkta och uppriktig kärlek. Men kritiken lät inte vänta på sig. De som var avogt inställda mot filantropismen ville i denna se hur enskilda förmögna välgörare önskade framstå som ett slags helgon.

På 1970-talet presenterades analytiska rapporter, som visade hur filantropin med överklassen försökte vinna kontroll över en underklass. Man såg hur en "kaotisk och ångestframkallande samhällsutveckling" visade behovet av stöd och då ville överklassen "lappa på den sociala nöden". Forskningen med "social kontroll"-inriktningen ville sätta in filantropin i ett mera samhälleligt sammanhang. Man hävdade vidare, att filantropin i många fall kunde vara ett utflöde av "kulturimperialism". Naturligtvis kunde man inte utan vidare tillskriva varje välgörenhetshandling en "social kontroll"-intention. Men i forskningen hävdade man, att den sociala kontrollen var en viktig aspekt att räkna med inom filantropismen.

En vetenskaplig avhandling, som berör ämnet arbetsstugorna, har Margareta Berglund vid Pedagogiska institutionen vid Umeå Universitet skrivit 1997. Hennes licentiatavhandling bär rubriken "Omsorg, vård och undervisning". Hennes inriktning var en komparativ studie av stadsarbetsstugor och nuvarande fritidshem. Stadsarbetsstugorna var närmast eftermiddagshem i städer på dagtid, medan de norrländska arbetsstugorna var internat på landsbygden. Vidare har folkskollinspektören Erik Lundemark på uppdrag av styrelsen för Norrbottens

läns arbetsstugor skrivit en saklig på även egen erfarenhet byggd faktabok med titeln "Arbetsstugorna". Författaren har haft förmånen att i samtal och intervjuer med Lundemark berika sin kunskap i ämnet.

Forskningsuppgiften och dess avgränsning

Föreliggande undersökning har som studieobjekt arbetsstugorna i norra Sverige och då närmast i Norrbottens län. De flesta arbetsstugor fanns just där. Norrbotten hade totalt tjugo arbetsstugor, medan Västerbotten hade endast sju. I Norrbotten låg de flesta eller sexton i det gamla finskspråkiga området i Tornedalen och i malmfälten. De övriga fyra, Arjeplog, Arvidsjaur, Jokkmokk och Pålkem, var belägna i det sydliga svensktalande fjäll- och skogsområdet. De båda länens arbetsstugor var i allt väsentligt organiserade på liknande sätt.

I denna studie föreligger en klar begränsning. Den vill behandla en barninstitution med från början fattiga och nödlidande barn samt de barn som hade svårigheter att få möjlighet till skolgång. Dessa blev med andra ord arbetsstugornas utvalda klientel och målgrupp. Studien vill som bekant också avgränsa sig till de norrländska arbetsstugorna. De i slutet på 1800-talet inrättade stadsarbetsstugorna var som sagt av annan karaktär, även om huvudtanken var gemensam för dem, nämligen barnens omsorg och fostran.

Tidsperioden för undersökningen koncentreras till tiden från 1902 till 1954, nämligen från den tid då verksamheten startade vintern 1902–1903 och fram till den 1 juli 1954, då arbetsstugorna avvecklades. Det motsvarar också den tid, som de var i arbetsstugestiftelsens regi. En lägesbeskrivning av samhällsförhållandena vid denna tid är värdefull och inte minst nödvändig för att belysa den rådande tidsandan.

Som en första uppgift i min undersökning ställs man inför den ofta ställda frågan om vad arbetsstugorna egentligen var till för och vad de uträttade. Det är inte lätt att helt kort försöka ge ett tillfredsställande svar på den frågan. Därtill kräves en så saklig och fyllig presentation som möjligt av arbetsstugorna och deras verksamhet. Kort sagt gäller det att så klart som möjligt precisera och presentera forskningsobjektet. Det blir i detta fall fråga om en fyllig deskriptiv skild-

ring. I denna redogörelse blir man tvungen att ofta använda direkta citat från stadgar, reglementen, instruktioner och inte minst från personliga berättelser och uttalanden. Detta tycks vara nödvändigt, då man har erfarit, att språkbruket vid 1900-talets början var ett annat än det man möter idag. Det gäller såväl det officiella kanslispråket som det personliga skriftspråket. Ordens betydelse kan lätt skapa missförstånd, då man gärna vill lägga in andra betydelser i orden än vad de verkligen stod för vid skrivtillfället. Talesättet "Ordens makt över tanken" gäller också här.

Då arbetsstugorna helt naturligt alltid har verkat i en nära gemenskap med folkskolan, är det nödvändigt att här lämna en redogörelse för *skolväsendet* och dess utveckling i länet. Då flertalet av arbetsstugorna låg i det finsktalande området av Norrbotten, ställer det sig naturligt att begränsa sin skildring till detta område. Vidare kommer lärarutbildningen att särskilt behandlas och den ofta motstridiga men betydelsefulla och intressanta frågan om det finska språket och dess roll i undervisningen. I denna fråga var stiftelsen och arbetsstugorna starkt berörda.

Med kapitlet *Den sociala tidsbilden* får man en översikt av de sociala förhållandena före och efter tiden för en samhällelig lagstiftning. En central fråga är då synen på barnen, deras fostran och hur olika barninstitutioner verkade.

Som en fjärde infallsvinkel i "mitt paradigm", vilket begrepp i detta fall får stå för den förändrade synen på den sociala och historiska kontexten, finner man den gamla frågan om *fattigdom och filantropi*. För att belysa denna fråga är det intressant att spegla arbetsstugeverksamheten mot främst den tyska filantropismen. Den utvecklade en egen pedagogisk skola, som i många fall utgick från förutsättningar, som vi också hade i vår svenska "arbetsstugemodell". Likaledes finner man i båda likartade moment i organisation och målsättningar.

För att på ett bättre sätt kunna tränga djupare in i skeendet och händelserna, har författaren valt att separat skildra vissa centrala personligheter. Det är först de fyra främsta personerna i Centralstyrelsen för arbetsstugorna, nämligen *Carl Svedelius, Albert Carlgren, John Wallmark och Julia Svedelius*. Vidare kommer personer från fältet ute i arbetsstugorna att presenteras, någon lokalstyrelseordförande,

folkskoleinspektörer, kommunalmän, präster och föreståndarinnor. Men givetvis kommer dessutom ett flertal personer med intressanta och belysande synpunkter till tals.

Kapitlet *Barnet som objekt i vetenskap och ekonomi* är en kort presentation av en intressant forskning om barnens position i samhället och i dess välståndsutveckling. Denna aspekt på barnen kan vara en tankeställare för framtida reformverksamhet. På liknande sätt vill man sätta barnet som vetenskaplig produkt i fokus. Det handlar om hur barnen utvecklas och formas på en barninrättning.

Den mest centrala frågan berör arbetsstugornas betydelse och verkliga insats för *barnen*. Denna fråga har ständigt varit under debatt. Ser man arbetsstugorna som ett positivt eller negativt "företag"? Här är det historiska källmaterialet centralt och av största betydelse. I detta fall är det särskilt angeläget att kunna ta del av de skilda aktörerna inom arbetsstugan. Man får då inte glömma, att det anno 1999 är 45 år sedan arbetsstugorna avvecklades. Detta betyder, att större delen av arbetsstugepersonalen inte längre finns i livet. Däremot lever ännu många elever, som vistades i arbetsstugorna under verksamhetens två sista decennier. Det har inte varit möjligt att göra någon vetenskapligt grundad studie med en normalfördelad population av dessa män och kvinnor. Däremot tillhandahåller stiftelsens årsredogörelser ett ovanligt rikt material med brev även från skolans elever. Dessutom har författaren för några år sedan haft förmånen att själv få besöka alla kommuner i länet och har då fått möta ett stort antal gamla arbetsstugeelever. På inbjudan av hembygdsföreningar och skolor har jag hållit föreläsningar om arbetsstugornas historia. Efter varje föreläsning har följt en lång och intensiv debatt med deltagarna. Man har därvid fått höra såväl positiva som negativa omdömen om livet i arbetsstugorna. Detta har enligt gängse kunskapsteori givit en visserligen subjektiv men dock en starkt empirisk kunskap i ämnet.

Fattig-Sverige i norr

Du viddernas ensliga barn
som står likt spirande blom
som ur jorden går
i vildmarkens frostiga sena vår,

Din blick är som bedjande, tysta ord
som tusendes vädjan,
ur fjärran spord,
från barn av vår egen,
vår svenska jord.

Dessa strofer under bilden av den fattiga pojken Sten Emanuel Johansson från Vittangi har blivit något av arbetsstugornas slogan. Texten är av okänd författare men den kan mycket väl ha Julia Svedelius som sin upphovsman. I varje fall speglar dessa ord just den känsla, som många med henne i såväl ord som handling kom att stå för. Hon hyste en uppriktig kärlek till och omtanke om de glesbygdens barn och ungdomar, som växte upp under 1900-talets fem första decennier och detta i en tid då man ännu kunde tala om ett fattig-Sverige. Låt oss få en liten inblick i hur det kunde se ut i landet.

Hur såg Fattig-Sverige ut i riket och i de två nordligaste länen kring sekelskiftet 1900? Det fanns i glesbygderna särskilt två grupper av invånare, nämligen hemmansägare (bönder) och de egendomslösa (jordproletärer). De senare var inhysingar eller backstugusittare. Inhysesbjonen bodde i enkla stugor på bekostnad av socknen. Backstugusittarna hade vanligen en liten stuga på ofri grund, som ägdes av enskild bonde eller av sockenallmanningen. Båda var beroende av arbetstillfällena för sin utkomst. De flesta hade en liten jordlott, som man kunde bruka till potatisland eller kornåker. I bästa fall hade man någon ko och stundom en häst för vinterkörslor i skogen. Särskilt under missväxtår blev nöden akut. Det uppstod foderbrist, kon fick slaktas och svälten gjorde slut även på utsädet. Därtill kom olika smittosamma sjukdomar, som spred sig till många i de barnrika

familjerna. Lungsoten skördade många offer i de trångbodda och enkla stugorna.

Backstugubarnen och inhysesbarnen måste tidigt söka sig arbete. Pojkarna blev drängar och flickorna pigor hos bönderna. Skolgången för barnen i ödebygderna blev ofta försummad. Många fick ingen undervisning alls eller i bästa fall endast några veckor i en ambulerande mindre folkskola. En vanlig orsak till utebliven skolgång var den långa vägen till skolan i väglöst land. En annan orsak var bristen på kläder och mycket ofta på skor i de stora barnkullarna. Fattigdomen och misären var obeskrivlig och särskilt svår under missväxtåren och då sjukdomar grasserade. År 1903 var det 7 % av de skolpliktiga barnen i åldern 7–14 år eller 1 875 barn, som inte alls gick i skola i Norrbottens län. Motsvarande procenttal för riket var 3 %.

Nödåret 1902–1903 med svår missväxt har i Tornedalen fått namnet ”nådåret” (armo-vuosi på finska). Den materiella ”nåden” som här åsyftas var de gåvor av livsmedel och kreatursfoder, som i stora mängder sändes norrut från Morjärv, där järnvägen slutade vid denna tid, och från Gällivare. Det uppges, att det var mer än 15 000 hästforor, som fraktade förnödenheterna norrut. Nåden kan också syfta på den enskilda hjälpverksamhet, som kom till stånd i en tid, då samhället inte kunde klara nödsituationen. Det var framförallt landshövding Karl Johan Bergströms förtjänst att hjälpen kunde ordnas så effektivt och snabbt. Han startade den stora riksinsamlingen för de nödlidande i norra Sverige, som fann gehör i hela landet. Genom denna enorma hjälpinsats räddades länets mest avlägsna glesbygder. Det var från denna tid, som en nödhjälpsfond bildades i Norrbotten och som allttjämt finns kvar.

Kring Sveriges bygder överallt
Ett nödens rop sig spred,
Att man i Norrland frös och svalt
Och oårskvalen led.

Det var den gamla sagan om
Hur odlarns hopp bedrog,
Om sommardag, som aldrig kom
Till bygd i nordanskog.

Den tid, då skörd skall bärgas av,
Man vårens blomster såg;
Augusti tomma ax blott gav
Av Lapplands korn och råg.

Och nyss utslagen sommarprakt
I skönhet måste dö,
När över Lapplands vida trakt
Föll kall septembersnö.

Allt slit och släp förgäves var
På äng och slättermyr.
Hur kunna möta vinterns dar
I tid, så hård och dyr?

Så ljöd en klagan, dov och tung,
I torp, i bondeby,
Och råd ej visste gammal, ung, –
Till Gud man dock fick fly.

Så skaldade jägmästaren Otto Vesterlund i de sex första verserna i en prolog vid namn "Svagåret 1902", som föredrogs i Jokkmokks kyrka den 25 januari 1903 vid en högtid för de nödlidande.

Skola och undervisning

Historik

Efter tillkomsten av 1842 års Folkskolestadga började uppbyggnaden av en mer allmän folkundervisning och även en mer utvecklad lärdomsskola. Socknarna hade att följa stadgans huvudregel. "I varje stadsförsamling och varje socken på landet bör finnas minst en, helst fast, skola med vederbörligen godkänd lärare". Därmed fick landet en folkskola, som skulle ge alla barn i riket en grundläggande utbildning med läs-, skriv- och räkneundervisning som grund.

Av flera skäl blev det trögt med införandet av folkskolan, trots att stadgan medgav en fem års respittid. De mestadels fattiga socknarna klagade över de höga kostnader, som en skola medförde. Vidare fanns det ett mera giltigt skäl, som också kunde åberopas, nämligen den stora bristen på utbildade lärare.

Snart uppstod tanken att kunna få en enklare och billigare skolform, nämligen en småbarnsskola eller småskola, som den kom att kallas. Småskolan är en tämligen unik svensk företeelse i primärskolans historia. Vi känner väl till att småskolan var de två första årskurserna i folkskolan och från 1950 infördes ett lågstadium med de tre första årskurserna. Det var sålunda fråga om en skola, som skulle svara för den grundläggande läs- och skrivundervisningen men med en kursplan som också omfattade räkning, kristendomskunskap och hembygds kunskap. En definition säger, att småskolan ger det första förberedande kunskapsmålet för nybörjare.

Vår skola kom alltså att bestå av ett småskole- och ett folkskolestadium. Småskolan kom att bli den saknade "felande länken" mellan skolan och hemmet. Begreppet "småskola" med innebörden "lågstadium" blev inte officiellt fastställt förrän 1875.

Men det fanns även en annan mindre kostsam skolform, nämligen den mindre folkskolan. Dessa "mindre folkskolor" introducerades 1853 på landsbygden och i avlägset liggande byar och de var oftast ambulerande. De kännetecknades också av sin kortare lästid, mindre

kurser och färre ämnen. De kallades stundom för byskolor, roteskolor eller hjälpskolor. De uppfattades som ett mellanting mellan småskolor och folkskolor. Lärarna i dessa skolor var i allmänhet småskollärare eller oexaminerade. Dessa mindre folkskolor inrättades just i de glesbygder, där många barn tidigare fått nöja sig med enbart hemundervisning eller ingen undervisning alls. Folkskolan kom sålunda att differentieras i småskola, egentlig folkskola och mindre folkskola.

Skolan i Tornedalen

Detta och följande avsnitt om skolan, försvenskningen och språkfrågan i Tornedalen bygger på författarens egen forskning i statsvetenskap och ingår i licentiatavhandlingen "Staten och den finsktalande befolkningen i Norrbotten", 1965. Beträffande källor och litteratur för detta kapitel om "Skola och undervisning" hänvisas till ovannämnda avhandling.

Begreppet Tornedalen står här för hela det sedan tidig medeltid finskspråkiga området i nordöstra Norrbotten eller närmare bestämt i de fem kommunerna Haparanda, Övertorneå, Pajala, Kiruna och Gällivare. Inom detta område kom sexton av de tjugo arbetsstugorna i länet att ligga. Denna befolkning gick i äldre svensk statistik och litteratur under benämningen "finnar". Den nu gängse benämningen är den finsktalande befolkningen i Tornedalen eller vanligen tornedalingar. Då ordet finnar numera allmänt nyttjas i betydelsen finskspråkiga finska medborgare eller finländare, så är ordet fullständigt inadekvat för befolkningen i Tornedalen.

Enligt Statistiska centralbyrån åtnjöt Sverige förmånen av att inom sina gränser hysa en "med avseende på nationalitet (stam) mycket homogen befolkning". År 1910 skrev man, att de enda väsentliga undantagen från denna homogenitet var de båda stammar av främmande ursprung, som jämte den svenska leva i de nordligaste delarna av vårt land, nämligen lappar och finnar.

Folkundervisningen i Tornedalen började långt före tillkomsten av den första folkskolestadgan 1842. Det är ett känt faktum, att läskunnigheten i Sverige var tämligen omfattande före folkskolans införande. Kyrkan svarade fr.o.m. reformationstiden för folkupplysnings-

arbetet i Tornedalen liksom i hela landet. Det var domkapitlet och det lokala prästerskapet, som gav allmogen de första grunderna i kristendom. Detta var också det ursprungliga målet. Läskunnigheten följde med som ett naturligt medel att nå detta huvudsyfte.

Efter folkskolestadgans tillkomst 1842 dröjde det till 1854, innan de första folkskolorna i Haparanda och Övertorneå kom till. Korpilombolo fick sin första skola 1863 och Pajala 1869. Bristen på lärare och socknarnas fattigdom kom även här att fördröja skolutvecklingen i Tornedalen. Härtill bidrog också nöden på 1860-talet med flera missväxtår.

Skolan och försvenskningen

Som en röd tråd i statens verksamhet för den finsktalande befolkningen i Tornedalen går det s.k. finnbygdsanslaget, som riksdagen beviljade 1874 med 12 000 kr till "befrämjande av folkundervisningen bland de i rikets nordligaste trakter bosatta finnar". I denna första beviljning innefattades också ett beslut att inrätta ett småskoleseminarium i Haparanda. Bland senare betydelsefulla åtgärder kan nämnas de s.k. statsfolkskolorna, som inrättades genom Kungl. Maj:ts nådiga brev den 2 november 1888, "den nuvarande folkskolans i finnbygden födelsedag". Kravet var, att all undervisning skulle ske på svenska.

Försvenskningen av "finnarna" tog nu sin början. Då anslaget nyttjades för kulturåtgärder i vidare bemärkelse, kan anslaget sägas vara ett uttryck för statens kulturpolitik gentemot de finsktalande. Det var bygdens finska språk, som direkt hade föranlett tillkomsten av anslaget. De första *statsskolorna* inrättades i Lappträsk, Nikkala, Teurajärvi och Turtola (Svanstein). I dessa fick sålunda ingen undervisning ske i eller på finska. Statsskolorna mottogs välvilligt av de fattiga kommunerna, ty de bekostades ju till större delen med statsmedel. I två av skolorna svarade staten även för skolhus och lärarbo-städer. Skolornas antal ökades successivt och när de överlämnades till kommunerna den 1 juli 1940 var de 90 till antalet.

Genom inrättandet av *småskoleseminariet i Haparanda* ville statsmakterna lösa ett av de största problemen för skolväsendet i "finnbygden", nämligen bristen på finskkunniga lärare. Departementschefen framhöll vikten av åtgärder för utbildning av "lärare, som äro

tillräckligt kunniga i finska språket för att kunna med framgång undervisa i finska folk- och småskolor". Lantmannapartisten Emil Key hade i riksdagen hyst farhågor för att "premiера tillväxandet inom våra gränser av en främmande nationalitet".

Seminariet, som var statligt redan från början i motsats till landstingsseminarierna, bedrev från början undervisning på finska, vilket var helt nödvändigt, då eleverna inte kunde svenska. På läsordningen fanns svenska språket med fem veckotimmar. Utbildningen var ettårig från början men ökade efter ett par år till tvåårig och 1884 blev den treårig. Undervisningsspråket blev svenska från 1891, då som villkor för inträde krävdes "sådan insikt i svenska språket, att hon kan följa med undervisningen, som meddelas uteslutande på sagda språk". Redan 1884 hade svenska införts som undervisningsspråk i klass III. Finska språket fanns som läroämne på schemat men reducerades redan 1905 till en timme i varje klass. Ämnet slopades helt år 1912.

Som ett stöd till eleverna vid seminarierna utdelades s.k. finnbygdsstipendier, varvid man förpliktades att tjänstgöra vissa år i de finsktalande bygderna. Seminariets betydelse för att avhjälpa lärarbristen i "finnbygden" var ovärderlig, om man jämför hur lärarsituationen såg ut i glesbygd på andra håll. Seminariet utförde en kulturgränning, även om statsmakterna egentligen såg försvenskningen av bygden som det centrala. Haparandaseminariet avvecklades helt 1973.

Finska språkets ställning

Undervisningsspråket i "finnbygdens" skolor var från början och fram till 1880-talet huvudsakligen finska. Därefter började skolorna successivt övergå till en mer eller mindre helt svenskspråkig undervisning. I detta skede nyttjades finskan endast som hjälpspråk för helt finskspråkiga elever. Statsskolorna hade syftet att bli föredömen såväl vad gällde det svenska språket som nya undervisningsmetoder. Statistiken visar klart hur undervisningen på finska helt upphör i början på 1920-talet.

Vilken pedagogisk metod har man egentligen nyttjat i den finsktalande bygden i Norrbotten för att lära "finnarna" svenska? Det är intressant att kunna konstatera, att man inte helt omedvetet arbetade

praktiskt och använde vanlig översättningsmetod. I själva verket kom man att tillämpa en viss metod inom pedagogiken. Medvetet eller inte använde man den s.k. Berlitzmetoden, som grundades av tysk-amerikanen M.D. Berlitz i USA 1878. Det var en imitationsmetod för praktiskt bruk med stor vikt vid uttalsövningar, man gick från åskådliga ting till abstrakta ord för att senare forma språkregler. Lärarna begagnade alltid endast det främmande språket (i detta fall svenska) och eleverna fick då också göra det. I Tornedalen hade man sedan länge nyttjat finskan som hjälpspråk.

Beträffande läromedel är det intressant att se hur man i början nyttjade tvåspråkiga läroböcker med parallell finsk och svensk text. Bland läromedel kan nämnas Luthers lilla katekes, Odhners Fäderneslandets historia och Georg Starbäcks Små berättelser ur Svenska historien. Dessa unika läroböcker var i bruk ända till sekelskiftet och i minskande grad ända fram till 1920-talet.

Den nyvaknade nationalismen i Finland kom att påverka den s.k. språkfrågan i Tornedalen. Det talades om förtryck av de finsktalande i Sverige och denna befolknings önskan att få förena sig med sina finskspråkiga bröder i Finland. Även om all sådan agitation var en fiktion, som saknade varje grund i verkligheten och inte fått något som helst gensvar hos befolkningen, kom den att skrämra statsmakterna i Sverige. Denna agitation kom i stället att verka starkt pådrivande i försvenskningens arbetet. Språkfrågan kom sålunda för statliga myndigheter att framstå som en politisk fråga, en försvars- eller säkerhetsfråga.

Vid 1917 års riksdag bifölls en motion om en fullständig utredning av folkskolväsendet i de finskspråkiga delarna av Norrbottens län. Den var givetvis förorsakad av den "politiska spänningen". Fem sakkunniga tillkallades 1919 under ordförandeskap av biskop Olof Bergqvist i Luleå. Det betänkande som utredningen avlämnade den 25 november 1921 utmynnade i ett omfattande reformförslag till skolväsendets förbättring i finnbygden. I språkfrågan angavs följande punkter: befolkningens uppfattning måste vara avgörande, tvåspråkighet är önskvärd men svenska skall vara undervisningsspråk, så även i kristendoms-kunskap. Den enda eftergiften var, att skoldistriktet skulle få rätt att införa frivillig undervisning i finska i fortsättnings-skolorna.

Befolkningens inställning inhämtades genom offentliga möten i några större kyrkbyar. Folket sades vara nöjt med den förda skolpolitiken och uttalade sig enhälligt för en effektivare undervisning med större förtrogenhet i svenska språket. Ledamoten agronomen W.L. Wanhainen lämnade en utförlig reservation, som talade för en verklig tvåspråkighet i bygden. Svenska sades vara nödvändigt för att tillägna sig den svenska kulturen. Men detta borde kombineras med att söka utveckla "befolkningens färdighet i användningen av sitt finska modersmål". Propositionen antogs vid 1924 års riksdag och finnbygdsanslaget höjdes kraftigt och rubricerades nu "till folkundervisningens befrämjande i vissa av rikets nordligaste gränsorter". Härefter kallades det för "gränsortsanslaget".

I februari 1928 inlämnade åtta folkskollärare i Tornedalen den s.k. språkpetitionen till Skolöverstyrelsen. Man föreslog kristendomsundervisning i finska under de två första skolåren, finska som läroämne i ett par klasser och finska som hjälpspråk i alla klasser. Petitionen åstadkom en häftig debatt i tidningarna och förslagsställarna beskyldes för att vara fennomaner och fosterlandsförrädare.

Frågan blev vilande till 1932 års riksdag, då en proposition förelåg med yrkande, att finska språket skulle införas som ett frivilligt ämne i fortsättningsskolorna i det finskspråkiga området. Propositionen avslogs av riksdagen, sedan flera skolråd hade yrkat på avslag. Frågan återkom vid 1935 års riksdag, då ecklesiastikminister Arthur Engberg avlämnade en proposition och framhöll, att det var "en riktig grund-sats, att bland en tvåspråkig befolkning skolans undervisning så ordnas, att var och en får möjlighet att lära sig läsa och skriva sitt modersmål". Frivillig finska skulle få förekomma i fortsättningsskolorna. Under åren 1936–1939 deltog ett hundratal elever i denna finskundervisning i Pajala och mer blev det inte.

Språkfrågan blir en kulturfråga

Staten började sålunda 1874 att ekonomiskt stödja finnbygdens skolväsen och lanserade 1888 den helsvenska undervisningen i statsskolorna. Ingen finska gynnades vid denna tid. Det skulle ha rubbat statsmaktens strävan att försvenska skolväsendet och bygden. Omkring 1920 försvann undervisningen i finska och försvenskningens målet var

uppnått. När farhågorna för bygdens språkliga främlingskap var över, kunde staten ompröva sin skolpolitik och det skedde 1935. Det låg också i efterkrigstidens liberala och ideologiska intresse att tillmötesgå språkliga minoriteter. Språkfrågan övergick nu från att ha varit en försvars- och säkerhetsfråga till att bli vad den verkligen varit och är, nämligen en kulturfråga och en fråga om respekt och hänsynstagande till ett folks eget modersmål.

En politisk svensk-finsk manifestation ägde rum hösten 1937. Utrikesminister Rickard Sandler och ecklesiastikminister Arthur Engberg besökte Tornedalen tillsammans med sina finska kollegor utrikesminister Rudolf Holsti och undervisningsminister Uno Hannula. Genom en resa i gränsbygden ville man få en grund för ömsesidig förståelse för språkfrågor och andra samarbetsfrågor. Engberg framhöll, att "den finskspråkiga befolkningens utbildningsfråga måste bli ett tvåspråkighetsproblem" och Sandler hävdade, att "en dubbelspråkig befolkning vid gränsen snarare är en fördel än en nackdel".

Ett påtagligt resultat av resan blev, att man i de högre skolorna började planera för undervisning i finska. Vid gymnasiet i Haparanda kunde man redan 1935 utbyta ett språk som tillvalsämne mot finska och 1938 kunde finska även läsas som tilläggsämne. Efter ett par år med finska i mitten av 1940-talet kom en bestående undervisning i språket att äga rum fr.o.m. läsåret 1955/56. Som bekant upphörde finska språket som ämne vid småskoleseminariet redan 1912. Finska som ett frivilligt tilläggsämne utöver gällande kursplan återinfördes som en bestående valmöjlighet fr.o.m. 1960.

Den nya synen på språkfrågan kom att stadfästas ytterligare vid två kulturkonferenser vid folkhögskolan i Övertorneå 1958 och 1959 med företrädare för svenska departement och Skolöverstyrelsen, vid den andra konferensen även med företrädare för de finska myndigheterna. Riktlinjer för ett tvåspråkigt kultursamarbete över riksgränsen fastställdes. Skolöverstyrelsens ändrade syn på det finska språkets betydelse i en finskspråkig bygd kom till uttryck genom två ofta citerade cirkulär. Cirkuläret från SÖ den 24 september 1957 fastslog, att något förbud för eleverna att tala finska under rasterna i skolan inte fick förekomma. Det andra cirkuläret (Aktuellt från Skolöverstyrelsen

1958:37) behandlade det finska språket inom undervisnings- och folkbildningsväsendet i finskspråkig bygd i Sverige.

Språkfrågan skulle inte vara någon nationalitetsfråga utan en fråga med kulturella och praktiska aspekter. Dessa motiverade vården av det finska språket inom skolans verksamhet. Cirkuläret 1957 har betecknats som det finska språkets "Magna Charta" i Tornedalen. Tornedalens bibliotek i Övertorneå, som startade 1928 med medel från gränsortsanslaget, hade enligt anvisningar från SÖ till uppgift "att bereda befolkningen i Tornedalen tillgång till god svensk litteratur". Nya bestämmelser utfärdades 1957 och ordet svensk ströks, vilket betydde att även finsk litteratur kunde anskaffas. Samtidigt rekommenderades kommunerna att till skolbiblioteken inköpa även finsk litteratur.

Den sociala tidsbilden

Fattigdomen

Fattigdomen är en social företeelse, som ständigt har varit människornas följeslagare. Orsakerna till dess upphov får man söka i ett flertal omständigheter. Det har i historien alltid funnits en aristokratisk överklass och en talrik underklass, som kan indelas i en yrkesarbetande och självförsörjande medelklass och en mer eller mindre proletär arbetarklass. De fattiga är de utslagna, sjuka och hjälplösa människorna i socialgruppens nedersta skikt.

I Sverige kom industrialismens genombrott med 1890-talets gynnsamma industriella uppsving. Det gamla agrarsamhället upplöstes och den övertaliga befolkningen på landsbygden tog sin tillflykt till städernas industrier och många sökte sig en framtid som emigranter i Amerika.

Med industrialiseringen följde många sociala problem. I städerna fick barnen ströva omkring på gatorna efter skolans slut, då såväl far som mor arbetade i fabriken och kom hem sent efter en minst tio timmars lång arbetsdag. Det var just i denna situation, som de första arbetsstugorna startade i Stockholm 1897. De fungerade som eftermiddagshem för dessa hungriga och oroliga barn.

De norrländska arbetsstugorna blev ett hem för de verkligt fattiga barnen i en väglös glesbygd. Familjerna var barnrika och försörjningsmöjligheterna var begränsade och i kristid nästan obefintliga. Med nödåret 1902–1903 med missväxt och kyla blev situationen prekär. Det var i denna situation, som de nordliga arbetsstugorna fick bli centraler för omsorg och vård av dessa barn.

Den sociala tidsbilden från 1800-talets senare hälft kännetecknas av ett spänningsfält mellan hjälporganisationernas "barmhärtighetsverk" och en långsamt framväxande samhällelig lagstiftning med en utvidgad socialpolitik.

Med 1847 års fattigvårdsförordning fick Sverige en första början till en statlig reglering av fattigvården och det bestämdes, att i varje

socken skulle det finnas en fattigvårdsstyrelse. Med 1853 års fattigvårdsförordning lättades på reglerna men hjälpen hade alltså karaktär av "barmhärtighetsverk". Med 1871 års lag blev försörjningsplikten mer omfattande men hade sina begränsningar genom kravet på hemortsrätt. På det politiska fältet rådde eljest från det nya seklets början en tämligen fastlåst position i fattigvårdsfrågan mellan de borgerliga partierna och socialdemokraterna, ofta med liberalt stöd.

Det var inte partierna eller de stora folkrörelserna som drev på med sociallagstiftningen. Det var i stället *Centralförbundet för socialt arbete*, CSA, som gick i täten och förde en kamp mot de första svenska nu föråldrade barnavårdslagarna från 1902. Förbundet fick med enskilt stöd möjlighet att göra en utredning angående fattigvårdsförhållandena i riket. Utredningen leddes av G.H. von Koch och sekreterare var Ebba Pauli. Förbundet organiserade 1906 landets första fattigvårds-kongress, som i sin tur bildade *Svenska fattigvårdsförbundet*. Redaktören G.H. von Koch blev under många år statens barnavårds- och fattigvårdsinspektör. Han gjorde även några besök i de nordliga arbetsstugorna och uttryckte därvid sitt gillande.

I det betydelsefulla arbetet för barnens omvårdnad och utveckling i landet bör man inte glömma Svenska Fröbelförbundet, som bildades 1916 i Stockholm. Man inrättade de första barntädgårdarna i Sverige och man utbildade också på ett seminarium barntädgårdslärarinnor med en särskild Fröbelpedagogik. Förbundets inriktning var både social och pedagogisk.

Med ett par inlägg från de båda motsatta lägren vill jag belysa hur man argumenterade och såg på fattigvården.

Ebba Pauli från CSA och den borgerliga sidan hävdade, att fattigvården förutom att lindra nöd skulle vara "ett moment av betydelse i ett folks moraliska utvecklingshistoria". Den svenska fattigvården saknade det engelska kravet på ett "strängt uppfostrande element". Hon såg självförsörjningsplikten som målet för folkuppfostran. "Så visst som fattigvårdens uppgift icke får inskränkas till att mätta, kläda och hysa utsvultna, huttrande och husvilla stackare, utan ytterst måste gå ut på att förvandla dessa stackare till själva försörjande män och kvinnor, så visst får detta element inte saknas i vår fattigvård." CSA studerade flitigt fattigdomens villkor på sina undersökningar. De iakt-

tog därvid en "fattigkultur", som kännetecknades av apati, passivitet, fatalism och moraliskt förfall.

Hjalmar Branting från det socialdemokratiska lägret bemötte henne med skärpa.

Vi tillåta oss dra på munnen när millionärer ge oss recept på konsten att bli rik genom arbetsamhet och sparsamhet, ty vi se runt omkring oss hur dessa mycket förträffliga och uppmuntransvärda egenskaper dock för massor av människor visa sig otillräckliga att ens betrygga en dräglig bärning. Vi börja lite till mans inse att olyckliga sociala massföreteelser när allt kommer omkring måste ha andra grunder än sådana som kunna avhjälpas genom predikan av individuella dygder.

Med 1918 års fattigvårdslag förbjöds fattigauktioner och rotegång. Kommunerna ålades att ha ålderdomshem och bättre sörja för barnen. Med 1924 års barnavårdslag tillkom barnavårdsnämnder i kommunerna, som nu fick ett större ansvar för den offentliga barnvården.

Denna kortfattade översikt över barnvårdens och fattigvårdens utveckling i Sverige visar, att det gick trögt att få igenom sociala reformer, som skulle förbättra inte minst barnens villkor. Det var frivilligorganisationer som CSA, Svenska fattigvårdsförbundet och Svenska Fröbelförbundet, som först kom att göra en betydande social insats vid sidan om samhällets begynnande sociala reformverksamhet och dess åtgärder i stat och kommun.

Barnhus i Sverige – en kort historisk översikt

För att få en djupare insikt i och en bättre förståelse av arbetsstugeverksamheten och dess ideologi vill jag blicka tillbaka i historien och se hur barninstitutioner en gång växte fram. Hur såg man på barnen och vilken organisation och barnpedagogik tillämpades? Och framför allt, hur tog man hand om de fattiga, vanartade och nödlidande barnen?

Allmänna Barnhuset i Stockholm, som grundades redan 1624, blev i viss mån mönsterbildande för motsvarande inrättningar ute i landet. Per-Johan Ödman har analytiskt beskrivit verksamheten i detta barnhus. Han utgår från ett kungligt reglemente för barnhuset från 1766 och jämför detta med den verklighet som rådde i barnhuset.

Barnhuset beskrivs med funktioner som förvaring, försörjning och tvångsarbete men också som skola och uppfostringsanstalt. Reglementet har en mängd föreskrifter om barnens välbefinnande. Man talar om kosthåll, hygien, tillräcklig motion och fara för överanstängning i arbetet, som kan inkräkta på undervisningen, där kristendomen var det viktigaste ämnet. Jämsides med läs- och skrivundervisningen skulle barnen "vänjas vid arbete" för att "kunna föda sig själva samt bli nyttiga medlemmar i det allmänna". Som vi ser betonade man både skola och arbete.

Reglementet föreskrev, att intentionen för barnhuset var att meddela en god undervisning som ett ideal för verksamheten. I en av paragraferna presenteras inriktningen med "undersåtarnas tre dygder, gudsfruktan, lydnad för överheten och arbetsamhet". Förordningen talar om arbetet som ett betydelsefullt pedagogiskt moment i barnens uppfostran. Men då måste det klart påpekas, att man vid denna tid inte var direkt kritisk mot barnarbete i sig. Däremot fick man inte missbruka barnens arbetskraft till den grad, att det gick ut över undervisningen och övrig uppfostran. Då man beträffande barnhusen talade om arbete så avsågs produktivt arbete i merkantilistisk och manufaktuell mening. Barnen representerade en humanekonomisk resurs. Deras arbete var också starkt yrkes- och fackinriktat. Här finner vi sålunda ett tydligt exempel på bristande överensstämmelse mellan reglementets föreskrift och dess praktiska tillämpning. Manufakturideologins dominans kännetecknade tidens humana produktionsfaktor.

Som ett inslag i tidens primära dygd – gudsfruktan – var det en skyldighet för barnen att om söndagarna bevista gudstjänsten i kyrkan. Præceptorerna – som lärarna kallades – hade här till uppgift att medfölja och bevaka barnens deltagande. Denna sed och skyldighet från det ortodoxa 1600-talet kom länge att leva kvar i många svenska barninrättningar. Man finner den också i de norrländska arbetsstugorna ända till mitten av 1900-talet.

Reglementets formuleringar avspeglar den tidens upplysta ideal. Man förutsatte, att arbets- och kunskapsytet skulle harmoniera och inte vara varandras motsatser. Man varnar även för att produktionen inte får bli ett självändamål. Det kan i viss mån förklaras med att fil-

antropin enligt reglementet hade ett merkantilistiskt drag. Som exempel på kravet till efterlevnad av föreskrifterna kan man ta fram en skrivning i § 10 om att man kunde straffas "vid ansvar samt sysslans förlust", om man "behandlade barnen hårt eller över förmågan". Detta är ett klart tecken på att man menade allvar med föreskriften. Samtidigt speglar den "själva måttet på filantropins äkthet". Detta betyder, att man måste behandla barn hyggligt inte endast för att de skall bli nyttiga för samhället utan också för att det har sitt eget humanitära värde.

Genom stadgandet om en stipulerad tid för arbetet och inget därutöver kom det filantropiska syftet i ett motsatsförhållande till produktionssyftet. Detta innebar ett företräde för filantropin inom barnhusprojektet. Projektet blev då ett föredöme för de filantropiskt sinnade och det upplevdes i tiden som "modernt, progressivt och radikal". Det manipulativa inslaget fanns givetvis med i överhetens ideologi, då den hade makten och därmed kunde välja formerna för styrning och kontroll.

Det kan nu vara på sin plats att ställa reglementets idealbild i relation till den ofta kalla verkligheten. Det kunde till exempel påvisas, att barnen ibland väcktes mycket tidigt på morgnarna för att utföra ett produktivt arbete. Det skedde vanligen utan order från ledningen, ty det skulle inte ha passat in i det "upplysta och filantropiskt sinnade tidevarvet". Orsaken var måhända att söka i underlåtenhet eller brist på medvetenhet om hur ideal skulle transformeras till verklighet, nämligen genom handling och kontroll. Eller kanske det för barnhusbarnen ansågs räcka med att den goda intentionen fanns. Det var troligen inte heller så angeläget hur intentionerna skulle kunna omvandlas till ett gott praktiskt handlande. Då personalen inte heller behövde riskera ledningens kontroll eller andra sanktioner, kunde man tryggt exploatera barnen och i eget intresse vinna fördelar till exempel i form av varor och förnödenheter.

Vid denna studie av ett dokument, som i form av ett kungligt reglemente anger målinriktningen och detaljerade föreskrifter finner man en klar motsättning mellan ideal och realitet. Man kan fråga sig hur verkligheten överensstämmer med den retoriska idealbild. Då finner man, att det råder en tydlig desintegration mellan den formella

och den informella verksamhetsinriktningen. Den officiella och formella målsättningen strävar efter en harmonisering mellan de olika verksamheterna såsom korrektion, filantropi och produktion. Syftet förväntas då leda till gagn för såväl samhället som barnen. Å andra sidan tycks det informella och reella syftet följa en ideologi, som var av helt annat ursprung än vad upplysningsfilosofin och filantropin stod för. Trots sin odokumenterade kodifikation uppträdde den med samma styrka och sanningsprägel som en naturlag och var lika omöjlig att ignorera. På den tiden existerade inte "ett mål-medel-rationellt tänkande", även om man kunde registrera en stark målmedvetenhet då det främjade egennyttan. Verksamheten försiggick närmast efter en "laissez-faire"-mentalitet, som obetänksamt inte bekymrade sig om den förekommande vanskötseln.

Arbetsstugans idé och dess initiativtagare

Genom industrialiseringen och städernas snabba tillväxt i slutet av 1800-talet fick man som nämnts en del sociala problem med barn och ungdom. Då föräldrarna började förvärvsarbeta med vanligen tolv timmars arbetsdag, fanns det ingen i hemmen på eftermiddagen, som tog hand om barnen. De kom därför efter skolans slut att utan tillsyn driva omkring på gatorna. Ungdomsbrottsligheten ökade och barnen for illa. Man insåg, att något snarast måste göras.

Hur och av vem arbetsstuguetanken väcktes i Sverige kan man ha delade meningar om. Vanligtvis och med starka skäl vill man utpeka Anna Hierta-Retzius (1841–1924), som den verkliga initiativtagaren. Hon var dotter till den kände tidningsmannen Lars Johan Hierta med Aftonbladet. Den andra personen som skulle kunna komma ifråga är den kände skolreformatorn och ecklesiastikministern Fridtjuv Berg. Tanken är inte helt främmande. Berg skulle nämligen då ha fått idéen under resor i Danmark, där han studerade institutioner som kallades "arbetshem". I varje fall gav Anna Hierta-Retzius de första hemmen namnet *arbetsstugor*. Namnet anses också vara ett översättningslån från danskans "Arbejdsstue for børn".

Det är inte så väsentligt heller vem som först nämnde ordet arbetsstugor, eftersom Anna och hennes man Gustaf Retzius umgicks som vänner med Fridtjuv Berg. I den umgängeskretsen och i tidens skoldebatt finner vi även Per Adam Siljeström. Denne var en av den tidens främsta skolmän. Han är särskilt känd för sin kamp för en förbättrad lärarutbildning, inrättande av flickskolor och framförallt en medkämpe med Berg i kampen för folkskolans omdaning till en botenskola för alla.

Tanken att inrätta särskilda arbetshem för barn i skolåldern hade prövats bl.a. i London, Helsingfors och Köpenhamn. Deras primära uppgift var att ge barnen ett mål mat och tillfälle till praktiskt arbete.

På initiativ av Anna Hierta-Retzius och med stöd från *Stiftelsen Lars Hiertas minne* inrättades 1887 i Stockholm de två första arbetsstugorna i Katarina och Adolf Fredriks församlingar. Deras antal kom att öka till ett 20-tal i Stockholm och idén spreds ut över landet till ett 150-tal platser. I Stockholm konstituerades redan 1887 en centralkommitté med Anna Hierta-Retzius som ordförande och den liberale folkskolläraren Fridtjuv Berg som sekreterare. Här förenades de två eldsjälarna i ett gemensamt arbete för arbetsstugorna och deras utveckling till eftermiddagshem för fattiga och behövande stadsbarn.

I sin bok "Arbetsstugor för barn" 1897 gav Anna Hierta-Retzius en programförklaring och praktiska anvisningar för verksamheten. Det praktiska arbetet kunde bestå av snickeri, sömnad, borstbinderi och halmarbeten, allt i syfte att uppöva sina handlag. Hon beskrev stugornas uppgifter med följande ord:

Arbetsstugorna skall under fritid från folkskolan sysselsätta barn mellan 7 och 14 år med handarbeten av åtskilliga slag, varigenom deras handafärdighet och deras iakttagelseförmåga uppövas och de småningom kan inlära nyttiga arbeten och yrken. - - - Hur mycket bättre är det icke att *förekomma* det onda, att rädda barnen, *innan* de inkommit på brottets bana, än att sedan föra dem till anstalter för vanartiga eller brottsliga barn.

Mot arbetsmomentet i arbetsstugorna förekom stundom kritik. Man menade, att barnen utnyttjades som billig arbetskraft. Deras slöjdalster såldes för att finansiera verksamheten och då tog man inte hänsyn till barnens behov av lek och frihet. För Anna Hierta-Retzius var inte försäljningen av barnens producerade alster till för att främst vara en inkomstkälla. Hon hävdade, att "målet var att lära barnen älska arbete, ett meningsfullt arbete, att icke förakta hantverket". Det praktiska arbetet skulle vara liksom ett komplement till skolans mer teoretiska undervisning.

Syftet med dessa arbetsstugor, som var att likna vid senare tiders eftermiddagshem eller fritidshem, var att ge barnen ett mål mat och ge dem sysselsättning i form av praktiskt arbete och läxläsning med hjälp av lärare. Till kvällen skulle de återvända till sina hem. Målgruppen var ofta just de utsatta, fattiga och nödlidande barnen. Som vi kommer att få se i det följande, var dessa arbetsstugor av en något

Pojkarna har slöjd

annan typ än de arbetsstugor, som kom att inrättas på landsbygden i norra Sverige. Arbetsstugevistelsen fyllde i städerna två klara funktioner, nämligen dels som förvaringsplats men med meningsfull sysselsättning och dels som en plats för både undervisning och fostran. Samtidigt kunde arbetsstugan ses som en garant med ansvar för barnens fritid från skolan.

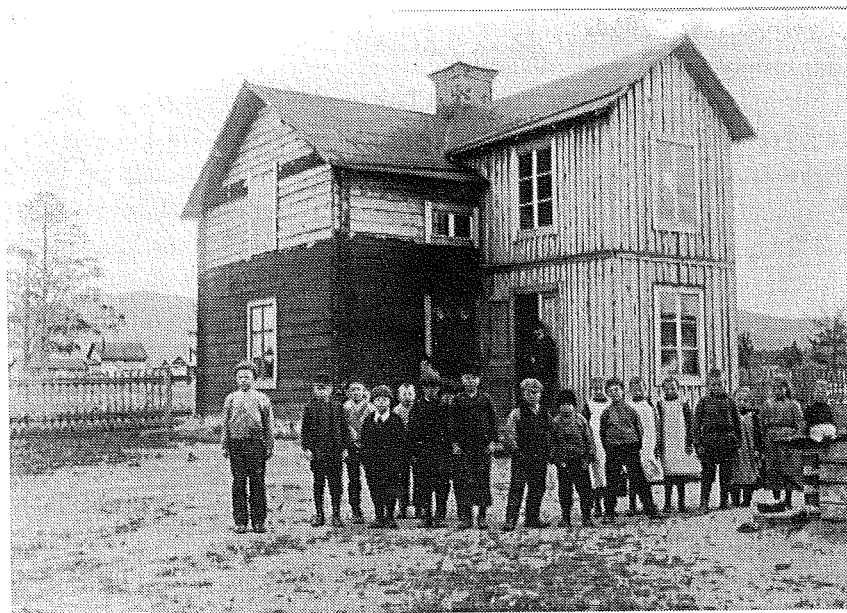
Inspektrisen för Stockholms arbetsstugor "professorkan" Elisif Théel hyllar i en minnesruna Anna Hierta-Retzius. Hennes betydande insats "på det måhända viktigaste av alla sociala arbetsfält, ungdomens fostran, skall sent glömmas och hennes minne skall länge leva i tacksamma hjärtan".

Arbetsstugor inrättas

Lektorn vid läroverket i Luleå, tillika rektorn vid Luleå Tekniska skola, Carl Svedelius (1861–1951) beslöt i samråd med landshövdingen Karl Johan Bergström, att något skyndsamt måste göras för att lindra nöden i länet. Med ett resebidrag på 200 kronor från Anna Hierta-Retzius startade Svedelius på självaste annandag jul år 1902 en lång resa genom glesbygderna i norr. Svedelius blev "arbetsstugupappan", som nu fick studera nöden och kunde se var de första arbetsstugorna skulle placeras. Han fick se hur människorna levde i svår misär i fattigdom och hunger. Det blev under missväxtåren svårt i stugorna och särskilt svårt för barnen i de barnrika familjerna. Med stor hjälp av sin hustru Julia kunde Svedelius starta planeringsarbetet och det bedrevs skyndsamt. Lokala nödhjälpskommittéer ute i kommunerna blev till stor hjälp. Redan i februari 1903 kunde de första arbetsstugorna inleda sin verksamhet. Till en början skulle kommunerna tillhandahålla lokaler och svara för uppvärmning. Med bidrag från den *Centrala nödhjälpskommittén* i Stockholm kunde utrustning och inventarier anskaffas och hjälpverksamheten kunde komma igång.

Svedelius rapporterade till Anna Hierta-Retzius om sin resa och sina planer med arbetsstugor i Norrlands glesbygder. Han förväntade sig också ekonomiskt stöd från henne men därav blev det nu intet. I likhet med Ellen Keys tankar om barnfostran i boken *Barnets århundrade*, den att hemmet är den rätta platsen för barnets fostran och utveckling, kunde fru Retzius inte acceptera internattanken. Att under lång tid skilja barnen från hemmen och fostra dem i ett kollektiv var inte önskvärt. Städernas arbetsstugor däremot var genom sin dagverksamhet endast en komplettering till hemmens fostran.

Under nödåret 1902–03 inrättades både i Norrbotten och Västerbotten arbetsstugor för att omedelbart lindra den akuta nöden. Här var det nödvändigt att inrätta arbetsstugorna som internat på grund av de ofantliga avstånden mellan hem och skola.

Gällivare första arbetsstuga

De åtta första arbetsstugorna i Norrbotten inrättades år 1903, medan endast en byggdes i Västerbotten, nämligen i Malå och den verkade endast våren 1903. Arbetsstugornas totala antal i Norrbotten kom att öka till tjugo. Av de åtta första arbetsstugorna i Norrbotten, låg fyra i "finnbygden", nämligen Korpilombolo, Tärendö, Pajala och Pello samt fyra i lappmarkerna, nämligen Gällivare, Jokkmokk, Arvidsjaur och Arjeplog. Samtliga utom Pello låg i kyrkbyar. De övriga tolv i Norrbotten fanns i Karesuando, Muodoslombolo, Vittangi, Junosundo, Teurajärvi, Nattavaara, Ullatti, Svanstein, Hedenäset, Karungi, Vojakkala och Pålkem.

Arbetsstugorna i Västerbotten var av samma typ som i Norrbotten. Deras antal var sju stycken och de var i verksamhet under kortare perioder. Under åren 1909–1912 inrättades fyra arbetsstugor i Västerbotten, nämligen i Vilhelmina, Stensele, Sorsele och åter i Malå. Även här var Lotty Bruzelius en stor donator. I Dikanäs inrättades en arbetsstuga 1929, i Ammarnäs och Saxnäs 1935. En motsvarighet till

Pålkemgården byggdes i Sorsele. Sorselegården blev en skola med utbildning i jordbruk och lanthushåll.

För ledningen av verksamheten i Norrbottens län tillsattes en centralstyrelse i Luleå, vars främsta uppgift blev att skaffa pengar och tillsätta lokala styrelser för varje arbetsstuga. Dess första uppgift blev att anställa en lämplig *föreståndarinna*. Krav ställdes på henne som god husmor med kunnighet att laga mat och förmåga att kunna undervisa barnen i slöjd och husliga sysslor. För pojkarna anställdes en snickare eller en skomakare för pojkslöjden resp skomakeri. I den finskspråkiga bygden i Tornedalen såg man helst, att föreståndarinnan också skulle kunna barnens modersmål finska. Flera av föreståndarinnorna var också från bygden och kunde då finska. Namnen Alida Antti, Laila Antti, Hanna Heikkilä, Majken Mörtberg, Ebba Lassinantti, Henrika Onnela, Hilma Grape och Aina Falck m.fl. var från Tornedalen och kunde finska. Enligt instruktionen skulle föreståndarinnan i moders ställe ansvara för barnens fostran och uppförande, vinnlägga sig om deras fysiska och andliga vård och "genom förtroendefull vänlighet - - vinna barnens förtroliga uppriktighet". De skulle söka vinna kontakt med barnens hem samt med föräldrar och lärare "samråda angående barnens egenheter och lämpligaste sättet för deras uppfostran".

Efter de första årens nödhjälp blev arbetsstugorna hem för de mest hjälpbehövande barnen från avsides belägna gårdar i ödebygderna. Här fick barnen rik och närande kost, kläder och skor. Förutom allmän fostran lade man stor vikt vid praktiskt arbete vid arbetsstugorna. Barnen hade skyldighet att hjälpa till med olika sysslor på hemmet. Pojkarna fick hugga ved och bära in den, hämta mjölk från byn, bära in vatten och skotta snö, medan flickorna fick hjälpa till med husliga sysslor i storköket och städa rum. Varje eftermiddag hade barnen schemalagda slöjdtimmar.

Arbetsstugorna blev barnens andra hem och gav dem möjlighet till skolgång i kyrkbyarnas folkskolor. Eljest hade dessa barn inte kunnat få någon skolgång alls eller i bästa fall i glesbygdens ofta ambulerande mindre folkskolor. I dessa var nämligen undervisningen tämligen undermålig, med ofta utbildade lärare och som regel korta lästider.

Intagning av barn till arbetsstuga

Intagningen av elever till arbetsstuga var noggrant reglerad, dels i § 1 i reglementet för arbetsstugorna och dels i § 2 i instruktionen för lokalstyrelserna. (Bilaga 4). Målgruppen anges i förstnämnda paragraf med orden: "sådana skolpliktiga barn från fattiga hem, vilkas skolundervisning eljest komme att försummas eller vilka lida av kroppslig eller andlig vanvård". I den senare paragrafen anges, att beslutsrätten tillkommer lokalstyrelsen och alltid efter samråd med skolrådet (nuv. skolstyrelse). Målgruppen preciseras att gälla skolpliktiga barn som eljest av skäl som fattigdom, lång väg till skola och vanvård skulle bli "i avsaknad av skolundervisning eller fostran i allmänhet". Därvid skulle särskilt avseende fästas "vid arbetsstugans sociala uppgift att bereda fostran och vård åt i hemmet kroppsligt eller andligt försummade barn".

I syfte att undanröja en del oklarheter vid intagningen utfärdade Centralstyrelsen en PM ang intagningen i anslutning till § 2 i styrelsens protokoll den 6 juli 1926. Det bestämdes, att lokalstyrelsens ordförande skulle före vårterminens slut lämna ett förslag med namn på de barn, som kunde ifrågakomma till höstens intagning. Detta förslag skulle upprättas i samråd med skolrådets ordförande samt fattigvårdsstyrelsens ordförande eller den han i sitt ställe utsåg samt arbetsstugans föreståndarinna. Ledamöterna i skolrådet och fattigvårdsstyrelsen samt målsmän kunde vid missnöje föra klagan över lokalstyrelsens beslut till centralstyrelsen. Det var mycket vanligt, att målsmän förde klagan över att deras barn inte fick plats på arbetsstugan. Antalet platser bestämdes av centralstyrelsen med hänsyn till husets storlek och utrustning men tyvärr mindre av hänsyn till vad den alltid knappa personalen mäktade.

Mängden av brev från föreståndarinnorna till centralstyrelsen med önskemål och krav på ökad arbetskraft till arbetsstugan är talrik.

Orsaken till de oftast negativa svaren berodde på bristen på pengar. Men visst blev det allt bättre under den senare delen av arbetsstugornas tid. Antalet platser var i början begränsat till 25 men i nödfall kunde upp till 30 tas in. Vid senare om- och nybyggnader av arbetsstugorna kunde antalet intagningsplatser öka till 40.

Det är viktigt att påpeka, att det var helt frivilligt för föräldrarna att lämna sina barn till en arbetsstuga. Det skedde vanligen på det sättet, att man från hemmen eller socknen ofta medelst prästen kunde anmäla barnen för intagning. Samråd skedde då helt naturligt alltid med barnets föräldrar. Några undantag finnes och då kunde det vara fråga om vanvård, svår alkoholmissbruk eller misshandel av barnen i hemmen. I dylika socialfall var fattigvårdsstyrelsen aktör. Ofta var antalet inträdessökande betydligt fler än de som kunde få plats. Det var även en stor fördel, att själva intagningen beslutades av den lokala styrelsen, där man ju hade god kännedom om familjeförhållanden och livet i socknen. Mot framförd kritik av intagningen framhölls det ständigt, att det var endast de fattigaste och verkligt nödställda barnen, som kunde komma ifråga. I detta avseende blev situationen naturligtvis en helt annan från 1930-talets senare del och fram till 1954. Då kunde avståndet till skolan väga tyngre. Fattigdomen betydde allt mindre, då välfärden i Sverige var på stark tillväxt.

Arbetsstugornas syfte och bildningsmål

Det formella syftet med arbetsstugorna får man klarhet om genom att studera Reglementena för arbetsstugorna.

Arbetsstugorna skulle

- - - i främsta rummet bereda fattiga barn i länets mest glesbebyggda trakter skolundervisning och färdighet i handaslöjder - - - och genom deras uppfostran till gudsfruktan, arbetsamhet och rena seder bidra till skapandet av goda, för samhället och hembygden nyttiga medborgare.

I arbetsstugorna skulle intagas

- - - sådana skolpliktiga barn från fattiga hem, vilkas skolundervisning eljest komme att försummas eller vilka lida av kroppslig eller andlig vanvård.

Svedelius sammanfattade under den första tiden syftet i tre målsättningar: fostran till arbete, tillfälle till skolgång och tillgång till närande kost och god fysisk omvårdnad.

Instruktionen för föreståndarinnorna ger ytterligare vägledning. Barnen skall "läras kärlek till hembygd och fosterland". - - - "I arbetsstugan skall råda glädje och trevnad och arbetsstugan skall för barnen vara ett varmt, gott och kärt hem". - - - "Föreståndarinnan är dess moder. Utan hennes självupppoffrande ömhet, allvar och glada arbetsvilja blir hela verksamheten förfelad." Med en rätt inriktning i denna anda skulle arbetsstugan kunna bli vad den var ämnad till, nämligen "människokärlekens och fosterlandskärlekens mönsteranstalt för barnens från de norrbottniska ödebygderna fostran till goda svenska medborgare".

Med dessa ord påminnes man gärna om vår tids Skollag § 1, som inleder Läroplanen för grundskolan, Lgr 80. "Den genom samhällets försorg bedrivna undervisningen av barn och ungdom har till syfte att meddela eleverna kunskaper och öva deras färdigheter samt i samar-

bete med hemmen främja elevernas utveckling till harmoniska människor och till dugliga och ansvarskännande samhällsmedlemmar". Ordvalet är här ett annat men mycket påminner om och kan speglas i målsättningen för sekelskiftets arbetsstugor. Men givetvis är vårt samhälle idag något helt annat med demokrati, jämlikhet och välfärd. Auktoritetssamhället tillhör historien och innebörden i mottot *För altaret, tronen och fäderneslandet* har ändrat betydelse och karaktär i dagens skola. Med svenska flaggans dag som nationaldag den 6 juni, med en statskyrka i förändring och med en demokratianpassad monarki kan man gott säga, att något av det historiska arvet från sekelskiftet trots allt lever kvar men givetvis i en modernare gestaltning.

Skolan skulle stå för den bokliga bildningen. Arbetsstugan däremot skulle i första hand vara ett "hem för barnen" med kost och logi. Då arbetsstugan ville stå närmare det levande livet, kan man säga, att inriktningen var att man skulle förbereda sig för arbetslivet och öva praktiska färdigheter. Fördenskull hade man slöjdundervisning på eftermiddagarna på arbetsstugan. Pojkarna hade snickeri och skomakeri och man tränade sig i träsnidning, skolagning, borstbinderi, korgmakeri och enklare metallarbeten. Flickorna hade textilslöjd och man fick öva sig att sy, väva, laga kläder och arbeta i köket. De fick tillverka spånkorgar, spånflåtor, bastskor och tofflor. Slöjden här var sålunda nyttoinriktad i motsats till skolslöjdens ofta mer pedagogiska uppläggning med övningar. Blomsterpinnar och skärbräden i skolan ställdes mot att tillverka skaft till yxor och räfsor, borstar och slevar, korgar och lagade skor. På samma sätt skulle undervisningen i svenska bli ett mer livsnära vardagsspråk, som tillägnades i det praktiska livet på arbetsstugan.

Arbetsstugans mål att utbilda för det verkliga vardagslivet manifesterades som vi sett genom praktiskt arbete och genom ämnet slöjd med klart nyttoinriktad målsättning. När det gäller slöjd, såväl trä- som textilslöjd, var arbetsstugorna föregångare för skolans slöjdundervisning. Ämnet slöjd var under arbetsstugornas hela verksamhetsperiod ett för kommunen frivilligt ämne i folkskolan. Kommunerna tvekade länge med att införa slöjden, vanligtvis av ekonomiska skäl med kravet på särskilda lokaler och utrustning men också av bristen på slöjdlärare. En pådrivande faktor för införande av slöjd var peda-

gogiska skäl. Man talade varmt om ämnets fostrande och utvecklande betydelse som ett praktiskt ämne, som aktiverade eleverna i en alltför teoretisk skola. Slöjdundervisningen i folkskolan blev obligatorisk först 1954, men kommunerna hade sedan 1880-talet kunnat införa frivillig slöjd.

Det helt övergripande bildningsmålet var naturligtvis *fostran*. Svedelius betonade vid flera tillfällen, att arbetsstugorna skulle sörja för barnens uppfostran och utveckling genom att vänja dem vid arbete, ordning och lydnad. En konkret liten episod får på ett enkelt sätt förklara vad det mångtydiga begreppet fostran här kunde betyda. Då man till en äldre finskspråkig man, som i sin ungdom vistats på arbetsstuga, ställde frågan vad vistelsen på arbetsstugan hade betytt för honom, svarade han, att det var där han fick lära sig "ihmisyyttä", vilket finska ord närmast kan översättas med mänsklighet eller rättare sagt "folkvet". Han förklarade, att man fick lära sig att hälsa, att taga i hand, att tala tydligt och att se på den man talade med. Man skulle öppna dörren när en gäst anlände, taga hand om tunga väskor och anmäla till "fröken" att någon hade kommit. Kort sagt, man skulle vänja sig vid goda och hövliga vanor. Beträffande barnens uppfostran föreskrev Instruktionen för föreståndarinnorna, att arbetsstugan skulle ge barnen "den bästa möjliga handledning till arbetsduglighet, sanningsskärlek, sedlig kraft och gudsfruktan".

I komparativt syfte kan det vara intressant att konstatera, att det trots allt finns kvar en del av sekelskiftets mål och riktlinjer i Läroplan för grundskolan (Lgr 80). Den stora och avgörande skillnaden ligger naturligtvis i demokratins krav på jämlikhet och religionsämnet konfessionslösa framtoning, varav givetvis följer en annan samhälls-, kunskaps- och människosyn: "Skolan skall fostra, – föra in vardagskunskaper och vardagsfärdigheter i många olika ämnen – för att klara boende, arbete och fritid, skolan kompletterar hemmets påverkan och fostran. Människans etiska utveckling främjas aldrig av blind lydnad, men ej heller av vuxnas likgiltighet." Auktoritetssamhället förr präglades nog alltid av mycket "blind lydnad". I religionskunskapen ingår i dag religionshistoria med konfessionslösa studier i kyrko- och bibelkunskap.

Arbetsstugorna och försvenskningen

Liksom skolorna blev arbetsstugorna ett effektivt redskap i de statliga myndigheternas försvenskning av det finsktalande Tornedalen med malmfälten, där sålunda sexton av de tjugo arbetsstugorna låg. Här finner man ett tungt vägande syfte för arbetsstugorna, som dock formellt framträder något blygsamt i ett par satser i reglementena. Instruktionen för lokalstyrelsen gav en klar föreskrift i § 3 enligt följande. "Lokalstyrelse för arbetsstuga i finsktalande trakt bör tillse, att i anstalten svenskan användes såsom samtalsspråk." För barn i byn, som fick delta i arbetsstugans slöjdundervisning, gällde enligt § 2 att "de, – inom finsktalande trakt – vinnlägger sig om att i arbetsstugan tala svenska". I Instruktionen för föreståndarinnorna föreskrevs "att i arbetsstuga inom finsktalande bygd själv alltid tala svenska med barnen samt oavlåtligt anmana dessa att använda svenska såsom samtalsspråk, även under rasterna".

Arbetsstugornas roll i det finsktalande Tornedalen som *försvenskningens redskap* i statsmakternas hand är klart dokumenterad. Alla barn skulle lära sig svenska. I detta avseende gick arbetsstugorna sålunda hand i hand med skolorna. Staten såg i nationell anda den språkliga homogeniteten lika självklar som den etniska. Vid denna tid fanns det ingen förståelse för barnens eget modersmål och ej heller för två- eller flerspråkighet. Språklig homogenitet skulle vara en förutsättning för den statliga stabiliteten.

Ett nytt effektivt motiv för stöd åt arbetsstugorna finner man bl.a. i Årsberättelsen 1903–1913. Det gäller för myndigheterna "att åt en efterkommen landsända, som dock äger rika utvecklingsmöjligheter, skapa en sund, kunnig samt, särskilt där tvenne språk brottas om herreväldet, *svensk och svensksinnad allmoge*". På detta sätt kunde man "sanktionera företagets fosterländska innebörd". Detta var givetvis en helt ogrundad misstänksamhet om befolkningens fosterländska

sinnelag. Arbetsstugorna invävdes vid denna tid i försvenskningens arbetet i likhet med folkhögskolan i Matarengi såsom "ett bålverk" mot det förmenta fennomanska hotet. Riksdagsmannen och liberalen Axel von Sneidern skrev 1919 i en motion angående utredning om folkskoleväsendet i finnbygden, att arbetsstugornas "nationella-kulturella uppgift såsom härdar för svenskt språk och svensk sed är särskilt framträdande".

För de finskspråkiga arbetsstugebarnen blev det ett tvång att lära sig svenska. Många elever har omvittnat hur strängt man bestraffade de barn, som överträdde förbudet och ville tala sitt eget modersmål finska. Samtidigt är det viktigt att påpeka, att föräldrarna till barnen i såväl skolan som i arbetsstugorna som regel ansåg, att det var bra, att barnen fick lära sig riksspråket svenska. Naturligtvis borde det ha kunnat ske med beaktande av och med hänsynstagande till barnens modersmål. Sådan insikt fanns inte i tiden och än mindre bland statsmakterna. Det var säkerligen inte lätt för barnen särskilt i början att möta såväl en ny och främmande miljö som ett nytt språk. Det svenska språket och arbetsstugans kultur stod i bjärt kontrast till barnens modersmål finska i hemmen och deras enkla vardagliga levnadssätt.

Landshövding *Ragnar Lassinantti* betonade ofta den sociala uppgiften för arbetsstugorna. De gav barnen mat och kläder, som hemmen inte alltid hade råd att skaffa. Barnen fick möjlighet till en bra skolundervisning. Att skiljas från sina föräldrar smärtade djupt och hemlängtan måste ha varit stark. Han sammanfattade sin värdering av arbetsstugorna sålunda: "Arbetsstugornas stora sociala betydelse i seklets början fördunklas inte av det faktum, att sakliga invändningar senare kunnat anföras mot förbud för barnen att under fritid använda sitt finska modersmål."

Tre ledande gestalter i arbetsstugorna

Carl Svedelius

Som initiativtagaren och grundaren av de norrländska arbetsstugorna är det självklart, att man i detta fall vill börja med språkforskaren och skolmannen filosofie doktor *Carl Svedelius* (1861–1951). Han var född i Mora i Dalarna. Svedelius disputerade i Uppsala 1897 med en uppmärksam språkfilosofisk avhandling i franska, "Analyse du langage appliquée à la langue française". Han var under sex år 1890–1896 lärare och ledare för kronprins Gustav Adolfs och prins Wilhelms uppfostran. Därefter tjänstgjorde han under sju år som lektor vid högre allmänna läroverket i Luleå 1899–1906. Han flyttade 1906 till Stockholm och blev rektor för Norra realläroverket, vilken tjänst han kom att inneha till sin pensionering 1926.

Svedelius var mångsidigt samhällsengagerad och hyste ett stort intresse för gymnastik och ungdomens fysiska fostran, särskilt dess vinteridrott med fjällfärder. Han bildade Svenska skolidrottsförbundet och ivrade för det nordiska samarbetet inom skolidrotten. I starten av Föreningen Norden 1919 var han med som konstituerande medlem. Han var vidare engagerad i Svenska Livräddningssällskapet, i Föreningen för skidlöpningens främjande och i Föreningen för befrämjande av skolungdomens vapenövningar. Han intresserade sig också för landsbygdens folkbildning och var en av initiativtagarna till bildandet av Jordbrukarungdomens förbund JUF och var dess förste ordförande 1918–1938. Han var även ordförande i styrelsen för Sunnerdahls hemsolor på landet.

Som skolman hade han ett flertal pedagogiska uppdrag i Stockholm. Han var inspektor för Stockholms arbetarförenings föreläsningssamfund, Solbacka läroverk, Sofi Almquists samskola och Stockholms samgymnasium. Han var en av stiftarna av Nyfilologiska sällskapet i Stockholm 1896 och senare dess ordförande. Han var en

flitig författare i pedagogiska och språkvetenskapliga ämnen. Han har bland mycket annat skrivit om "Norra real 1876–1926" och "Vår skola som vi minns den. Beskowska skolan 1867–1937".

På det sociala fältet var som bekant paret Svedelius hängivna och hade många järn i elden. De umgicks med vänner i Stockholms filantropiska kretsar. Carl Svedelius arbetade flitigt med Föreningen Söderhem, som närmast var ett ungarshotell på Södermalm. Hans intresse och lidelse för denna verksamhet berodde på hans engagemang i nykterhetsfrågan. Alkoholismen var ett stort problem bland ungar, som ofta var arbetslösa och missbrukare.

Trots sitt intensiva samhällsengagemang, sina mångsidiga intressen i kultur- och föreningslivet och som författare har Svedelius fått bli presenterad under rubriken "Obemärkta" (underförstått personer) i en utmärkt presentation av filosofen Sverker Sörlin med titeln "Filolog i sportkostym – rektor Carl Svedelius".

Sörlin ser hans pedagogiska ideal som moderna och fortsätter.

I hans program – kan man, om man läser noggrant, finna trådar som snarare vetter mot andra tidens stämningar: kristen filantropi, reformpedagogik, nykterhetsvård och kanske framför allt en frisinnad åskådning vars främsta omsorg var människoblivandet, individueringen, det mjuka forandet av gossen till en ansvarstagande samhällsvarelse.

Kort sagt var det fråga om "bildning" eller med den finländske historikern Henrik Meinanders ord "karaktärsdaning".

Med Sörlins träffande formuleringar framträder personligheten Svedelius och hans ideal med skärpa. I debatten om skolhygien och skolidrott ville han se en förändring från disciplin till sundhet som skäl för fysisk fostran. Den fria leken och kroppsträningen utomhus gjorde ungdomen friskare. Sörlin förmodar, att Svedelius hade influerats av den samtida filosofen Herbert Spencer och hans nyutkomna bok, "Education: Intellectual, Moral, Physical." Enligt titeln var det ju en kombination av fysisk fostran, moralisk utveckling och intellektuell stimulans. Här betonas helhetssynen på människan med kropp och själ. I lek och idrott öppnar sig människan "sådan hon egentligen är". Där utvecklas anlagen "kroppens, såväl som sinnelagets, viljans, karaktärens". Jag "betonar blott än en gång", säger Svedelius, "att

stugornas viktigaste uppgift är att lära barnen att arbeta. – Flit och omsorg skulle ersätta vegeterandet.”

I den viktiga disciplinfrågan vill Sörlin tolka Svedelius tankar. ”Den gamla typen av disciplin hade verkat genom lydnad. Auktoritet och ordning upprätthölls genom stränghet och diktat.” Svedelius uppfattning var tvärtom, att den disciplin som verkade på lång sikt bara kunde åstadkommas genom att den placerades så att säga invärtes i människan, genom ”självdisciplin, det enda, som erbjuder någon garanti för att den fostran, som ges, blir av bestående art”. - - - ”En känsla av personligt ansvar är det enda pålitliga medlet, då det gäller att fostra människor till goda familje- och samhällsmedlemmar.” Och till slut ställer Sörlin en undran. ”Vid första påseendet kan denna ljusa framtidstro tyckas gå illa ihop med den högborgerliga, rojalistiska och kyrkliga sfär, där Svedelius andades så mycket av sin livsluft. Men så är det med idéer.”

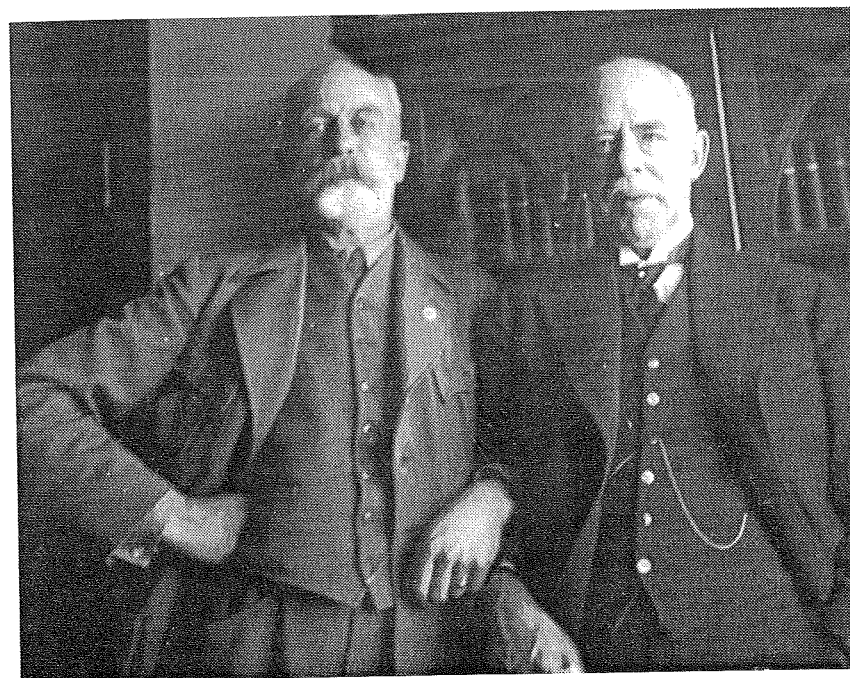
Carl Svedelius var pro primo initiativtagaren till såväl Västerbottens som Norrbottens arbetsstugor. Utan landshövdingen Karl Johan Bergströms helhjärtade stöd hade det i Norrbotten svårigen kunnat genomföras. Carls hustru Julia låter oss i en beskrivning få veta hur det började.

Vem kan bättre än stiftaren av arbetsstugorna berätta varför de kom till. På avstånd beundrade den som skriver detta den osjälviskhet, som förmådde en arbetstyngd man att under hela fyra års tid offra alla disponibla timmar och krafter, även personliga penningutgifter, till en vidlyftig korrespondens med många av Sveriges hjälpvilliga befolkning. Även de fyra första årsberättelserna avfattade han själv, ett kvällsarbete som utfördes efter slutad skoldag och när den tidsödande rättningen av temaskrivningarna var undanstökad.

”Bilderna av Carl Svedelius närmar sig idealbilderna av en man, som utan att förtröttnas gav sina krafter för ungdomens bästa”, med dessa ord vill Erik Lundemark hedra honom.

Albert Carlgren

Efter Carl Svedelius, som var verkställande ledamot i centralstyrelsen 1903–1906, blev stiftssekreteraren *Albert Carlgren* (1870–1933) verk-

Carl Svedelius och Albert Carlgren

ställande ledamot och därmed den nya ”arbetsstugupappan” för en längre tid, 1906–1933. Han hade i mars 1904 blivit utnämnd till konsistorienotarie vid domkapitlet i Luleå stift, som just hade bildats efter utbrytning från Härnösands stift. Samtidigt tillträdde den nya biskopen Olof Bergqvist. Det främsta skälet till bildandet av ett nytt stift i norr var kravet på en förbättring av folkskoleväsendet. Härvid spelade inte minst de långa avstånden en viktig roll. Med domkapitlets handläggning av skolfrågor kom Carlgren som handläggare att på ett kunnigt sätt förena arbetsstugeärenden med skolärenden.

Biskop Bergqvist betecknade Carlgren som ”den verkliga organisatören av arbetsstuguväsendet i Norrbotten”. Hans arbetsbörda var enorm. Han anskaffade föreståndarinnor, gav anvisningar angående livsförnödenheter och kläder till barnen, övervakade disciplinen, svarade för lokalstyrelserna och hade i övrigt en mångfald administrativa

göromål. Varje år gjorde Carlgren flera inspektionsresor till arbetsstugorna. På detta sätt fick han god kontakt med föreståndarinnorna och arbetet ute på arbetsstugorna. Hans hängivenhet gjorde, att han använde även sin semester för att besöka arbetsstugorna. Han trivdes med att umgås med barnen i lek och samtal. Samtidigt passade han på att kalla in lokalstyrelsen till överläggningar.

Han var den store "byggmästaren". Nio arbetsstugor byggdes under hans tid och deras totala antal ökade då till 17. Det största bekymret var alltid ekonomin. Fördenskull var han en flitig brevskrivare i syfte att insamla medel till arbetsstugorna.

Carlgren ansåg, att arbetsstugorna fyllde en viktig roll just för glesbygderna i Norrbotten. Deras betydelse var både social och kulturell. Carlgren hade upplevt det fattiga Norrbotten men han talade också om det rika länet med dess slumrande skatter. Modernäringen jordbruket såg han alltjämt som landets huvudnäring. Följdriktigt blev inriktningen för arbetsstugans elever att utbilda sig för livet i jordbruket.

Under sin tid i styrelsen verkade Carlgren energiskt med att försvenska de finsktalande barnen i Tornedalen. Barnen skulle så effektivt som möjligt lära sig svenska och föreståndarinnorna stimulerades även i försvenskningens arbetet genom att erhålla gratifikationer på 300 kronor för fullgjort "gott" arbete.

I sin kända artikel "Norrbottens arbetsstugor" från 1921 ger Albert Carlgren sin syn på arbetsstugorna och dess betydelse. Ett par citat får röja hans tankar.

Ytterligare spirade i arbetsstugorna svenskt språk, svensk sed och svenskt tänkesätt i den mest löftesrika brodd. Ett nationellt nyodlingsarbete sålunda av den allra största betydelse. Föräldrarna blevo också förtjusta över att barnen lärde sig så bra svenska. Önskan att bliva svenskar även i språket har länge besjälats vår finnbygds befolkning.

Det var hans försvenskningssyn. Här följer något i hans syn på människan.

Men mest i förgrunden trädde likväl arbetsstugornas utomordentligt betydelsefulla sociala uppgift. De blevo satta att verka bland en befolkning, vars oföretagsamhet och resignation säkerligen i vä-

sentlig mån härrör sig eller förstärkes av den långa, mörka vinterns och köldens beklämmande intryck på människan, och vars fattigdom på grund av den nästan fullständiga isoleringen är mera hjälplös än i andra delar av vårt land. En uppräckning måste givetvis begynna med ungdomen.

Carlgren var också aktiv i musiklivet i Luleå. Han var känd genom kantaten *Norrbotten*, som tonsattes av Wilhelm Peterson-Berger. I närvaro av kung Gustav V och drottning Victoria framfördes kantaten vid Luleå stads 300-årsjubileum 1921 i Luleå domkyrka. Julia Svedelius ville gärna återge några verser ur kantaten, som hon tyckte anspelade på det arbete, i vilket hon och Albert Carlgren var så engagerade.

Vintrarna hölja i mörker de gråa husen.
Karlavagnen gnistrar över den vilande renens krona,
dunkelblå ligga vidderna utan gräns.

Byarna sova. Ett skall av en hund långt fjärran.
Skogen dignar under snön och ett skidspår, ett enda, slingrar
fram mellan träden miltals till närmaste by.

Norrbotten sover. Tiden står stilla. Ändlös
urtids tystnad, evig såsom de tigande stjärnors tystnad,
drömlös och utan bidan som dödens är.

- - - - -

Landet som sov en evig sömn, vad är vordet av dig?
Lustgården ter du dig likt, den vänaste dröm som har drömts
sprang du ur vintrarnas famn, morgnad och rosig och ljuv,
Norrbottens härliga vår, full av ett jublande liv!

Carlgren och Barkman i dispyt

År 1915 utspann sig ett livligt meningsutbyte i Svenska fattigvårdsförbundets tidskrift. Konsulenten Lars Barkman i förbundet gjorde detta år en resa genom Norrbottens "finnbygd och lappmarker". Han riktade därvid kritik mot arbetsstugorna och deras intagning av elever på tveksamma och växlande grunder. Arbetsstugan hade ju åberopat de tre skälen: lång eller obefintlig väg till skola, fattigdom och hemmets vanvård av barn. Han hade vidare funnit, att skolundervisningen i Norrbotten fungerade relativt sett väl i jämförelse med andra mot-

svarande områden av riket. Det gällde såväl undervisningens beskaffenhet som dess tillgänglighet för de avsidboende och fattiga barnen. Kritiken var föranledd av ett Kungl. brev 1914 angående förhöjt statsbidrag till de "finsk- eller lapsktalande" barnen i arbetsstugorna. Han fann, att för de barn som intagits i arbetsstuga blev kommunen och även föräldrarna befriade från skyldigheten att svara för kostnaderna för barnens skolgång. För de fattiga barnens behov hade dessutom kommunens fattigvårdsstyrelse enligt lag ekonomiskt ansvar.

Barkman presenterade från två arbetsstugor en lista med några missförhållanden. Föreståndarinnorna erkände öppet, att så i vissa fall kunde vara fallet. Man förklarade detta som tillfälliga svårigheter på grund av brist på personal och pengar. Barkman hävdade vidare, att arbetsstugorna hade betydligt högre kostnader än motsvarande barninstitutioner. Man hade nämligen påstått, att arbetsstugorna var "Sveriges billigaste barnhem".

Kritiken från Barkman utmynnade i en presumtiv misstanke, att de norrbottniska skolbarnen hade oskäligen förmåner genom arbetsstugornas stödjande verksamhet och bättre än andra motsvarande skolor och barn i landet.

Albert Carlgren bemötte kritiken och hävdade, att de lokala styrelserna, som svarade för intagningen till arbetsstugorna, ägde en god insikt i barnens svåra hemförhållanden och hade en bättre person- och lokalkännedom än någon tillfällig resenär. Dessutom hade statsbidragen för de "finsk- och lapsktalande barnen" i vanlig ordning granskats och godkänts av folkskolinspektörerna. Han bemötte också Barkmans påstående om missförhållanden på ett par arbetsstugor. Carlgren sade, att det rörde sig om tillfälliga brister och inte var representativt för arbetsstugorna i gemen. I stället ville han påvisa, att det var en allmän uppfattning, att arbetsstugorna var en i tiden bra lösning för glesbygdens barn.

Barkman efterlyste nog litet mer rättvisa i fördelning av statsanslag. Han gjorde också gällande, att arbetsstugorna hade satt skolintresset i förgrunden och då försummat den egentliga uppgiften att ta hand om de verkligt behövande barnen. Han rekommenderade arbetsstugorna att mer inrikta sin verksamhet på de sociala uppgifterna.

John Wallmark i mitten. Bl.a. paret Svedelius och major Hierpe med fru.

Carlgren tillbakavisade åter kritiken och hävdade, att man inte kunde jämföra de norrländska förhållandena med fattigdom i glesbygd och väglösa ödemarker med situationen i södra Sverige.

Men Barkmans kritik och analys är beaktansvärd och måste tas på allvar. Skolaspekten tycks efter ett decennium mer och mer ha tagit över välgörenhetsaspekten, vilket naturligtvis inte betyder att fattigdomen upphörde. Den gjorde sig säkert alltjämt gällande. Vid intagningen till arbetsstuga prioriterade man som vanligt de fattigaste barnen.

John Wallmark

Överjägmästaren *John Wallmark* (1877–1949) blev verkställande ledamot i centralstyrelsen 1933 och kom att vara "arbetsstugupappa" till 1949. Han moderniserade arbetsstugorna med vatten, avlopp och centraluppvärmning, vilket starkt underlättade driften och därmed arbetet för barnen och föreståndarinnorna. Arbetsstugornas antal i Norrbotten

var nu som mest sjutton. Arbetsstugorna i Ullatti och Svanstein invigdes 1931 och i Arjeplog skedde en stor ombyggnad 1935. De stora sovsalarna byggdes om till mindre rum, varvid man bättre kunde särskilja barn i olika åldrar.

Bland Wallmarks insatser bör särskilt nämnas tillkomsten av jordbruks- och lanthushållsskolan i Pålkem, som utbyggdes under 1930-talet och blev en skola, som kunde ge förberedande yrkesutbildning för blivande jordbrukare och för flickor i lanthushåll. Medel till denna skola kom bl.a. från den s.k. S:t Barthélemyfonden, som arbetsstugorna hade förärats 1927. Skolan hade från början en uppgift att förse arbetsstugan med mjölk, vilket på denna tid var en nödvändighet, då man eljest i bygden inte hade kunnat klara mjölkbehovet för arbetsstugan.

Stiftssekreteraren Halvar Klefbom blev verkställande ledamot från 1949 till 1951 och den siste på posten blev förste länsassessorn Nils Ekblom 1952–1954.

Julia Svedelius Författaren – Filantropen

En fjärde av arbetsstugornas kämpar var en kvinna. Då hon ofta kom i skuggan av männen, finns det nu anledning att ge henne en fylligare presentation. *Julia Maria Svedelius* (1870–1955) var född i Helgarö församling på fideikommisset Edeby vid Mälarens strand i Södermanland. Hon var av adlig härkomst från slkten von Heijne-Lillienberg. Hennes anfader var Georg von Heijne, som hade deltagit i Karl XII:s fälttåg till Norge, där han av konungen blev adlad år 1718. Julias far Lars Georg von Heijne var officer och godsägare liksom flera av hennes anfäder.

Även om hennes man Carl Svedelius var grundaren av arbetsstugorna så måste man nog säga, att det var Julia Svedelius, som i hela sin levnad mer än någon annan kom att arbeta för arbetsstugorna. Det blev en hjärtesak för henne att få stödja, trösta och hjälpa de små barnen i norr. Det var hon som organiserade den ständigt pågående insamlingen av pengar och allehanda gåvor till arbetsstugorna. Det var hon som förmedlade donationerna från den tidigare anonyma Lotty Bruzelius. Det var hon som skrev otaliga tackbrev till givare och donatorer.

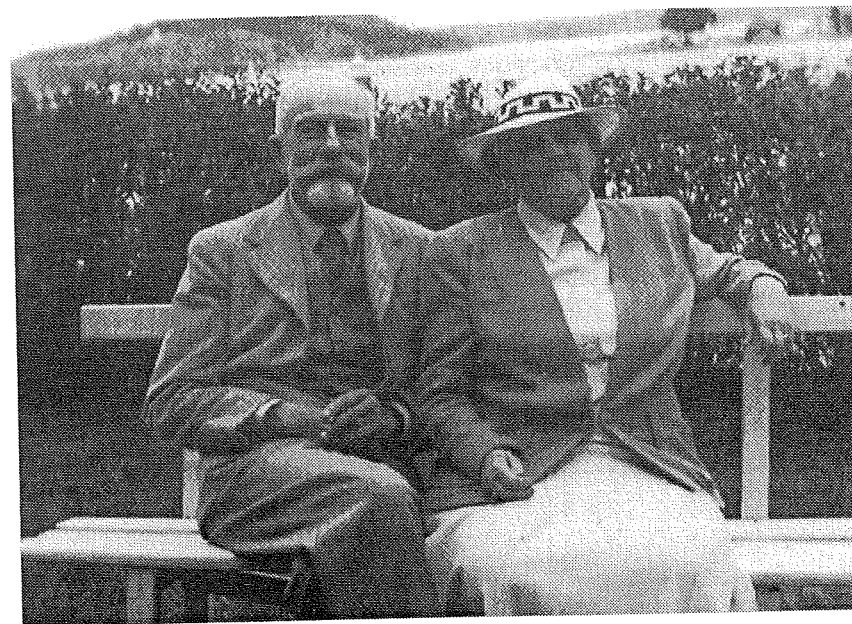
Trots flyttningen till Stockholm 1906 kunde hon obehindrat fortsätta sitt arbete. Det kunde till och med vara en fördel att bo i det område av Sverige, där givarna var många och insamlingen hade stor omfattning. Kontakten med arbetsstugorna upprätthöll hon genom en livlig brevväxling och genom sina många besök och resor i norr, ofta i samband med arbetsstugeinvigningar och andra minnesfester. Som författarinna har Julia Svedelius skildrat flera av sina resor. En resa till Karesuando under Vitalis Karnells tid som kyrkoherde där skildras i boken "En ödebygdsvärd" och intresset för det gamla Enontekis (nuv. Karesuando) gav upphov till boken om den "sägenomspunna kyrkan Raunala".

Julia Svedelius kan utan att räknas till våra stora författare dock visa upp ett synnerligen rikt författarskap. Hon har i många skrifter behandlat ämnen från sitt stora sociala engagemang. Det gäller då särskilt Röda Korset och Stiftelserna Norrbottens och Västerbottens Arbetsstugor. Det sociala intresset var också starkt riktat mot enskilda personer och oftast gällde det ungdomar, som var i behov av hjälp såväl socialt som ekonomiskt. Det andra stora intresseområdet gällde vår historia. Hon har skildrat livet i Södermanland och i Stockholm samt i sina tre hembygder, nämligen på herrgården Edeby, hemmet i Strängnäs och efter giftermål hemmet på Odengatan 42 i Stockholm, senare från 1933 på Valhallavägen 56. Men hennes historieintresse hade också en ovanligt stark förankring i "Ultima Thule" som hon kallar landet i norr. Detta intresse berörde hela norra Sverige men särskilt Lappland och Tornedalen. Det gällde människorna och deras liv, kultur, seder och bruk och inte minst språken samiska och finska.

Julia var en flicka som aldrig hade gått i vanlig skola utan fått sin undervisning i hemmet av föräldrarna och en lärarinna som informator. För sin egen utbildning ville Julia vid vuxen ålder resa till universitetet i Montpellier i södra Frankrike för att under ett år få lära sig franska och genomgå en s.k. främlingskurs. Hennes far lovade bekosta resan. Universitetet där var ett av Europas äldsta läroanstalter och besöktes sedan länge av svenska studenter, inte minst officerare som ville genomgå den ryktbara fäktskolan där.

Julia Svedelius kom som nygift med lektor Carl Svedelius till Luleå och Norrbotten 1905. Trots den snara återflyttningen till Stockholm 1906, kom hon att framledes göra många resor i den norra delen av länet och detta ofta i Röda Korsets men mest i arbetsstugerörelsens syften. I Stockholm höll hon föredrag med skioptikonbilder om sina färder i "ödebygderna" och om förhållandena särskilt i Tornedalen, där finskan var det ursprungliga modersmålet.

Julias första skrivalster var sagor och sagospel. Redan 1909 skrev hon *Kejsarprinsen som inte kunde leka m.fl. sagor för små och stora* och 1912 utkom berättelsen *Eva Kurks dotter* och året därpå *Guldets gåvor*. Sedan hon skrivit skriften *Raunala* 1914 blev hon medlem av Sveriges författarförening. Den gamla bortflyttade lappmarkskyrkan 75 km norr om Karesuando kallades vanligen *Rounala*.

Rektor Carl Svedelius med fru Julia

En dag blev hon uppringd av den kände historikern Carl Grimberg, som var förlagschef på P.A. Norstedts & Söner. I samråd med Skolöverstyrelsen hade man ansökt om ett anslag till en "läsebok för gränsbygdens barn" och nu ville Grimberg, att Julia Svedelius skulle utarbeta den.

Efter en lång resa i Tornedalen med folkskoleinspektören och tidigare kyrkoherden i Karesuando Vitalis Karnell insamlade hon material, gjorde otaliga intervjuer och knöt kontakter med en mängd lärare, präster och andra tjänstemän men också med samer och bygdens eget folk. Julia tog sig an uppgiften med en förvånansvärd entusiasm. Den första upplagan kom ut 1917 och den har utkommit i sammanlagt sex upplagor. Bokens titel i 1983 års upplaga är *I våra bygder En bok om Tornedalen* (Läsebok för barnen i Tornedalens skolor). I den tredje omarbetade upplagan 1940 tackar Julia de många lärare som bidragit med texter och särskilt folkskoleinspektörerna Bertil Karnell

och William Snell samt nomadskolinspektören Axel Calleberg bland redaktionskommitténs ledamöter.

Ett särskilt hedersomnämmande måste tillerkännas Julia Svedelius för denna bok. Man imponeras över hur hon lyckades fånga livet i Tornedalen och på ett enkelt språk beskriva historiska händelser och presentera intressant hembygdsstoff. Förordet röjer ett omfattande fältarbete och en nära kontakt med människorna och skolorna i bygden för att nu inte nämna hennes mångåriga erfarenheter från arbetsstugorna. Inspiration till boken fick hon också helt naturligt genom sitt idoga arbete med arbetsstugorna. Givetvis var också syftet med boken, att den skulle vara en läsebok för att lära eleverna svenska. Det är allmänt omvittnat hur boken verkligen uppskattades av lärarna. Den räknades som huvudkällan i skolan, då man behandlade bygdens historia i ämnet hembygds-kunskap.

Landshövdingen Ragnar Lassinantti överdriver inte då han säger, att *I våra bygder* formade Tornedalen till en hembygd med vidgad horisont och att boken "fick en helt revolutionerande betydelse för många årgångar tornedalingar, som levit i djup isolering". "Denna bok har i årtionden varit de undanskymda bygdernas och det isolerade småfolkets fönster utåt", fortsätter Lassinantti. Den senaste upplagan *I våra bygder* från 1983 utgavs som en hyllning till författarinnan. I förordet värderar Lassinantti boken som "en betydelsefull milstolpe i Tornedalens kulturhistoria".

Julia ville också för storstadsbarnen skriva en hembygdsbok och den utgavs i två delar 1922–24 med namnet "Vår huvudstad". I samråd med Norstedts förlag och undervisningsrådet Nils Hänninger på Skolöverstyrelsen skrev Julia även en läsebok för realskolan i tre delar 1934.

Genom sin man rektor på Norra Real kom Julia att leva i skolans och pedagogernas värld. Hon var starkt imponerad av botanisten och Norra Reals förre rektor Sigfrid Almquist, som är mest känd för läroboken *Svensk flora för skolor*, som utgivits i många upplagor. Hans hustru Sofi stod honom inte efter. Hon var lärare i bl.a. latin på Beskowska skolan och blev 1892 upphovsman till Almquistska samskolan, som var en privatskola. Det var en skola med undervisning från kindergården till studentexamen med examensrätt 1905 och den

verkade till 1936. Hon nyttjade progressiva undervisningsmetoder och skrev själv ett flertal läse- och läroböcker.

Det fanns flera sällskap och föreningar i huvudstaden, där Julia fick ta del av aktuella skolfrågor. Pedagoger i Stockholm samlades en gång i månaden på Ateneum för flickor, där f. rektor vid Beskowska skolan Ludvig Lindroth var ledare för föredrag och diskussioner. För att främja undervisningen och föra den pedagogiska debatten stiftade bl.a. Sigfrid Almquist och Anna Sandström Pedagogiska sällskapet i Stockholm 1892. Den beryktade reformpedagogen Anna Sandström, signaturen "Uffe", grundade 1883 Anna Sandströms skola och 1900 Anna Sandströms högre lärarinneseminarium. Som grundare av den pedagogiska tidskriften *Verdandi* 1883 blev hon vida känd. I sin reformpolitik slog hon vakt om historien som ett reall och humanistiskt bildande ämne och ville ha mer konkretion i undervisningen. Lektor Marie-Louise Gagner var flitig i debatten och de svenska arbetsstugornas stiftarinna Anna Hierta-Retzius var ekonomiskt stödjande, då det handlade om sociala, sedliga och allmänt liberala frågor. Som vi sett levde Julia Svedelius i en miljö, där frågor om skola, undervisning och fostran ständigt stod i centrum.

Att barnens skolgång var något synnerligen angeläget för Julia ser man i hennes skrifter. I Tornedalsboken skrev hon tillsammans med nomadskolinspektör Axel Calleberg under rubriken Nomadskolan. I hembygdsboken Södermanland skrev Julia en betydelsefull berättelse om "Sveriges första folkskola". Den grundades 1631 och hette Gyllenhielmska skolan och var belägen på Sundbyholm i Södermanland.

Skolan fick sitt namn av amiralen Karl Karlsson Gyllenhielm, som var en son till kung Karl IX och Karin Nilsson, en vacker prästdotter från Östergötland. Han kämpade i konungens här och blev tillfångatagen under tolv år i Livland 1601. Återbördad till Sverige fick han av sin halvbror Gustav II Adolf i förläning just herrgården Sundbyholm. Då allmogen inte kunde läsa och skriva utan måste klara sig med bomärken, fanns det bland herremännen i landskapet ett tidigt intresse för folkundervisning. Gyllenhielms gåvobrev för skolan "andas ödmjuk glädje över att kunna göra något för andras bästa". Han ansåg, att "torparsonen lika väl som grevesonen borde få tillfälle att skaffa sig kunskaper". Skolan skulle "vara fri för både gossar och

flickor, alltså en samskola, vilken skolform annars hör den moderna tiden till". Den goda begåvningen kunde lika väl "födas under fattigmans tak som inom slottets salar". Skolans förste lärare under 32 år var Vilhelm Nycopensius. Skolan fick genom sin duktiga pedagog ett stort anseende och många förfrågningar kom in om plats i skolan för sina barn. Skolan stod formellt öppen för barn från alla samhällsklasser. Varje år anordnades en avslutningsfest i skolan och då tilldelades tolv fattiga barn en hel beklädnad. Visst ser man här flera kriterier för en folkskola. Allmän kunde den inte vara men den företer en öppenhet och kunskapssyn, som är långt före den allmänna och demokratiska skolans genombrott efter 1842.

Genom sina litterära och musikaliska intressen kom Julia att umgås med ett flertal författare och konstnärer. Då hon tillsammans med sin man arbetade med samlingsverket "Bygd och folk", 3 band 1927-1934, stod hon i livlig kontakt med Verner von Heidenstam, Erik Axel Karlfeldt och Selma Lagerlöf. Historikern Carl Grimberg, som vi känner som författare till "Svenska folkets underbara öden", var en god vän till Julia och bistod henne i hennes ofta förekommande förlagsbekymmer. Bland hennes nordiska kontakter kan nämnas islänningen Ásgeir Ásgeirsson, senare Islands statsminister, norrmännen Peter Egge och Sigrid Undset samt den finske skalden Elmer Diktonius. Axel Munthe var en kär gäst hos paret Svedelius och de besökte honom på Capri och San Michele.

Grundläggaren av Stockholms stad Birger Jarl påbjöd ridderligt den i Norden okända kvinnofriden. Men det skulle dröja sekler innan kvinnobildningen och därmed kvinnans befrielse slog igenom. Så talade Julia och fastslog, att det manliga motståndet måste brytas. Men det var först sedan kvinnorna själva började elda och fostra varandra som framgången skulle komma. En Fredrika Bremer sådde frihetens frön med fulla händer. Bland många andra ville Julia lyfta fram fyra "märkliga svenska kvinnor som hon känt" och vilka betytt mycket för henne.

Först vill hon presentera professorskan *Ann-Margret Holmgren*, "vår grand old lady, en av förgrundsfigurerna i kampen för kvinnans politiska rösträtt". Hon var en energisk talare som "vädjande varmt och övertygande vann den ena segern efter den andra". Rösträtts-

föreningar bildades och 1921 beslöt riksdagen att tilldela kvinnan politisk rösträtt. Nu gällde det att fostra kvinnan till ett politiskt medansvar. Under 25 år var Fru Holmgren redaktör för Verdandis populärvetenskapliga skriftserie. Hon var också en ivrig förkämpe i fredsarbetet.

Gerda Lindblom, född Planting-Gyllenbåga, vill Julia lyfta fram som en föregångare i social verksamhet, först fanns hon bland arbetare i fabriker i Huskvarna och senare i Stockholm som en socialpsykolog för medling i äktenskapskriser. *Kerstin Hesselgren* är den första kvinnan, som tog plats i riksdagen. Hon arbetade både som distriktssjuksköterska och som skolkökslärarinna. Som liberal kom hon att arbeta socialpolitiskt och detta även i internationella uppdrag. Arbetsfred är vägen till världsfred, minns Julia att hon ville säga. Den tredje kvinnan som gjorde en betydelsefull social insats i det svenska samhället var doktor *Ida Norrby* från Uppsala. Professor J.A. Lundell i Uppsala beskrev henne sålunda: "Jag anser henne som en av Sveriges märkvärdigaste kvinnor." Efter akademiska studier även i utlandet, blev hon föreståndare för Fackskolan i Uppsala. Den utbildade lärarinnor i skolkök, handarbete, barnavård m m. Med sin bok "Hemets kokbok" blev hon epokgörande på det husliga fältet.

Ett djupt och existensiellt intryck kom lyrikern Karin Ek att utöva på Julia. Sin mest kända diktsamling "Död och Liv" 1925 skrev Karin Ek under en svår sjukdom. Hon dog vid 41 års ålder och lämnade fyra minderåriga barn, bland vilka sonen Anders Ek gifte sig med Birgit Cullberg. Julia blev hos Karin Ek närmare bekant med Pär Lagerkvist, som var en diktarvän till Karin. Sin starka andliga känsla för sin vän Karin ville Julia visa med en strof från Pär Lagerkvists "Den osynlige".

Ej mot en ömklig död jag går,
blott liv, blott liv mig förestår.
På vägen gives intet slut,
mot ljus, mot ljus jag träder ut.

Orsaken till att paret Svedelius hade en så nära kontakt med kungahuset berodde som bekant av att lektor Carl Svedelius i sex år hade varit lärare för kronprins Gustav Adolf och prins Wilhelm och med ansvar för deras uppfostran. Han reste med prinsarna utomlands och följde

pojknas utveckling även under den tid då drottning Victoria på grund av sin hälsa vistades i södern.

Julias första besök på slottet var under det första världskriget. Det var vid överlämnandet av strumpor, som stickats landet runt och skulle utdelas till de inkallade värnpliktiga. De överlämnades till Drottning Victoria i en form av en "strumpfästning", som byggts i Vita havets stora sal.

Just hemkommen till Stockholm efter en resa i Norrbotten får Julia Svedelius en kallelse genom överhovmästarinnan Augusta Lewenhaupt att samma dag vänligen komma till Slottet och på drottning Victorias önskan hålla ett föredrag om sina erfarenheter från "Norrbottens ödebygder". Auditoriet var ett par hundra damer, som hade genomgått en kurs i sjukvård. Något omtumlad för Julia med sitt "hoprafsade opus" till slottet och kom fram i tid. Drottning Victoria inträdde snart i Karl XI:s galleri. Julia kände att det inte passade att läsa innantill utan hon fick stundens hänförelse att låta sitt hjärta tala. Hon hade under sin resa fått höra av en präst hur samiska åldringar, som ej längre kunde flytta mellan vistena, auktionerades ut till lägsta kostnad för kommunen. De levde i övrigt under fattiga förhållanden. Drottningen blev rörd och gick efter föredraget fram till föredragshållaren och frågade, vad man skulle göra. Julia svarade spontant: "Älskade Eders Majestät, bygg ett ålderdomshem åt dem!" En kommitté startade genast med insamling av medel och drottning Victoria följde med intresse arbetet. Dåvarande landshövdingen i Norrbotten Gösta Malm anskaffade de ytterligare medel som fattades. På detta sätt kunde man inviga "Drottningen Victorias ålderdomshem för lappar" i Karesuando.

Julia berättar hur de en gång personligt var bjudna på en middag i den våning på slottet, som Sveriges kronprins Gustav Adolf disponerade. Efter middagen slog de sig ner i den inre salongen och kronprinsessan Margareta tände själv brasan. Vid detta tillfälle ville kronprinsessan närmare få veta av "doktor Carl" hur Gustav var som barn. Det fick hon höra genom många episoder och händelser, som Carl kunde berätta till allas belåtenhet.

Paret Svedelius gjorde också flera besök på Sofiero under somrarna, då slottsparken och trädgården var som vackrast. Där trivdes

kronprinsessan, som älskade att arbeta. Nya engelska möbler hade hon förvärvat från sitt hemland. Hennes stora intresse för parkanläggning och trädgårdens förnyelse är allom känt. "Hon har själv skrivit, att när hon kom till Sofiero, verkade hela stället som den förtrollade skogen, där sagoprinsessan låg och sov. - - - När sagoprinsessan vaknade, blev hon en blomsterprinsessa, och det är ett oförglömligt minne att se henne med sin korg och sax gå i sitt blommande rike med en jublande barnskara omkring sig."

Men Julia fick även lära känna kronprinsessan Margaretas filantropiska strävanden. Hon hade bl.a. en stark medkänsla för de många krigsfångar, som fanns i lägren i Europa efter första världskriget, och ville göra insatser för dem. Kronprinsparet var mer än en gång gäster i Svedelius hem. Kronprinsessan kom ofta på förmiddagsbjudningar till Julia och ville gärna träffa damer, som hade "någon samhällsgagnelig uppgift". I detta syfte passade det bra att bli invald i sällskapet Nya Idun, där hon trivdes. Dess syfte var just att "bereda kvinnor med olika verksamhetsområden men gemensamma intressen tillfälle till enkla och innehållsrika samkväm". Vid kronprinsessan Margaretas bortgång 1920 tog professorskan Ann-Margret Holmgren initiativ till ett upprop om en insamling kallad "Kronprinsessan Margaretas minnesfond", som årligen utdelade bidrag till olika behjärtansvärda ändamål.

Julia Svedelius kom att få en fin kontakt även med kronprinsessan Louise. Julia noterade med glädje hur det nya kronprinsparet reste i nordligaste Sverige och blev väl förtroget med land och folk. Kronprinsessan Louise hade hört talas om Julias lilla sjukhem Erlinhemmet i Stockholm. Genom förmedling av sin hovfröken ville hon nu besöka hemmet. Det gjorde hon med intresse och till Julias glädje.

En betydande märkesman i Sverige och särskilt för Norrbotten var "Lapplands okrönte konung" disponenten i Kiruna *Hjalmar Lundbohm*. Han var dalslännings, studerade vid Chalmers tekniska institut i Göteborg, blev ingenjör och 1887 statsgeolog. Under hans ledning gjordes en grundlig fältundersökning i malmfälten Kirunavaara och Luossavaara i Jukkasjärvi lappmark. Han rapporterade om rika skatter dolda i bergen, en "oerhörd tillgång på järnmalm". Järnväg måste

byggas. Malmbanan Luleå–Gällivare från 1898 skulle nu utsträckas till Kiruna och vidare till Narvik 1903.

Julia Svedelius var bland många andra en trogen gäst hos disponenten Lundbohm och LKAB gjorde stora satsningar för att få skolor, en ny kyrka, moderna arbetarbostäder och kulturinsatser i övrigt. Han var också en generös arbetsstugevän. Prins Eugen, Anders Zorn, Albert Engström, Christian Eriksson och Ester Blenda Nordström var några ofta sedda gäster. Julia Svedelius beskriver Lundbohm som en "fosterländsvän av hela sin själ och i lika hög grad en människövän". "Han var en människa i detta ords vackraste mening och detta var hans stora ära".

Julia berättar med glädje om flera besök i Kiruna med varierande program och alltid som gäst hos disponenten. Det kunde vara en resa till Narvik med fiske i Lofoten, ett föredrag i Folkets hus om Röda Korset och Henri Dunant och vid ett tillfälle gjordes ett stämmingsfullt kyrkobesök. "Kyrkan var mörk som en lappkåta, men all dekoren lyste i lapparnas färger". Prins Eugen hade målat altartavlan, "Den Heliga Lunden", som bestrålades av en osynlig ljuskälla i koret. - - - Jag kände inom mig som såg jag uppenbarelsen av en överjordisk skönhet." - - - "I en tid som är fattig på starka personligheter framstår minnet av Lundbohm som en lysande stjärna. Hos honom fanns icke blott det klara förståndet utan även det varma hjärtat. De små och svaga i samhället hade i honom en vän och beskyddare. - - - Bland den finsktalande allmogen och fjällens lappar var han älskad och uppuren för sin faderliga välvilja mot dem." Så skrev Julia.

Författarinnan Julia Svedelius var sålunda en flitig skrivare. Hon hade en eller flera artiklar i så gott som varje årsberättelse. Mycket handlar om hennes arbete med insamling av medel och gåvor till arbetsstugorna. Hon presenterade i en artikel 1942 fröken Jeanette von Heijne, som i Stockholm grundade en N.A.V.-förening, Norrbottens Arbetsstugors Vänner. Denna förening hade åtagit sig att förse arbetsstugorna i Pello, Arjeplog, Ullatti och Tärendö med gåvor såsom "praktiga sändningar av kläder", julklappar och annat nyttigt. En av denna förenings medlemmar var "den okända" stormecenaten professorskan Lotty Bruzelius.

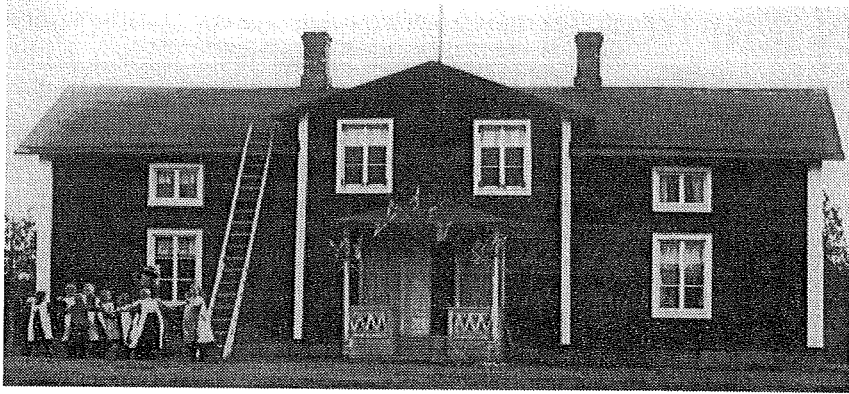
Några trogna arbetsstugevänner

Såväl som författare som en flitig resenär i norra Sverige lärde Julia Svedelius känna många människor. Flera framstående personligheter i kyrka, skola och näringsliv blev hon starkt fascinerad av, inte minst för deras livsgärning i ödemarken och med hänsyn till det kalla vinterklimatet i norr. Samtliga var varma anhängare och gynnare av arbetsstugornas verksamhet.

Kyrkoherden i Karesuando *Vitalis Karnell* (1862–1921) var en god vän till Julia både som guide och informant. Han var född i Småland och kom efter studier i teologi och finsk-ugriska språk som lärare 1899 till Muonio och från 1902 som kyrkoherde i Karesuando. Han blev 1915 landets första nomadskoleinspektör och 1919 folkskoleinspektör i Tornedalen. Han blev känd som en hård försvenskare i den finsktalande bygden och krävde, att svenska skulle vara enda undervisningsspråk i skolan.

Julia fick höra berättas hur en ny kyrka byggdes i Karesuando i stället för det gamla träkapellet och hur landsvägen kom till byn under Karnells tid. I "det historiska rummet", som varit kyrkoherden och väckelsepredikanten Lars Levi Laestadii pörte bodde Julia vid sina besök. Där träffade hon författaren och björnjägaren Johan Turi, som är känd för sitt verk "Muittalus samid birra, En bok om lapparnas liv". Med sitt vetgiriga intresse blev Julia väl förtrogen med samer och den samiska kulturen. Julia har också utförligt berättat om folkets liv och seder i Karesuando i sin bok Raunala.

Luleå stifts förste biskop 1904 var värmlänningen och kyrkoherden i Gällivare *Olof Bergqvist*. Julia kom flitigt att samarbeta med honom angående skol- och kyrkofrågor och inte minst då det gällde arbetsstugefrågor. Biskopen hade lärt sig både finska och samiska. Tillsammans med prosten Gustaf Calleberg i Arjeplog och professor K.B. Wiklund i Uppsala medverkade han i utgivningen av en katekes på

Tärenödö arbetsstuga

lulelapska. Hon fick också erfara av biskopen hur statskyrkans präster kunde ha svårigheter att vinna förtroende bland det laestadianska folket och dess predikanter.

Under sina många resor på färden norrut mot Karesuando var prästgården hos kyrkoherden *Georg Bergfors* i Vittangi en kär och berikande rastplats för Julia. Bergfors var en ovanligt kunnig sagesman om livet i norra Sverige. Han var även verksam som lärare för utbildning av nomadskollärare 1917–19 och var nomadskoleinspektör 1919. Bergfors var en flitig författare. ”Pörternas folk: Bilder från Norrbottens lappmark och finnbygd” samt ”Lapparna i Sverige” är ett par av hans kända skrifter.

Flera av resorna i norr fick Julia Svedelius göra tillsammans med särskilt tre av landshövdingarna, nämligen *Oscar von Sydow* (1911–17), *Gösta Malm* (1917–28) samt *Bernhard Gärde* (1928–37). Det gällde vanligtvis resor i syfte att utse plats för nya arbetsstugor eller vid invigningar av nyuppförda sådana.

Föreståndarinnorna och deras fortbildning

Det var den verkställande ledamoten Carl Svedelius, som från början rekryterade de första föreståndarinnorna 1903. Som allmänna meriter nämndes duglighet, insikter i arbetsstugans fackämnen kvinnlig slöjd och huslig ekonomi samt inte minst en god personlig läggning. Senare preciserades en mångfald lämpliga meriter i instruktionen för föreståndarinnorna. Som en god praktisk förberedelse kom senare ett år som auskultant vid arbetsstugan att bli. Då fem av de åtta första arbetsstugorna 1903 låg i det finskspråkiga området, där barnen talade enbart finska som hemspråk, ansåg Svedelius, att man i första hand borde anställa föreståndarinnor som talade finska.

Föreståndarinnorna vid arbetsstugorna har i sin egenskap av nyckelpersoner i verksamheten ofta blivit föremål för såväl ros som ris. Instruktionen för föreståndarinnorna är omfattande. Deras åligganden upptar inte mindre än 46 att-satser. (Se Bilaga 5.) Till sitt förfogande hade de en tjänarinna på varje arbetsstuga. Senare fanns det också en biträdande föreståndarinna. De hade ett övergripande ansvar för hela verksamheten, från hushållning, fastigheter, eldning, inventarier, matvaror, mathållning, sovsalar, tillsyn, ordningsregler, hygienfrågor till frågor om undervisning och fostran. De skulle själva svara för slöjd-undervisningen, övervaka skolgången, läxläsningen och sköta arbetsstugans bibliotek. De skulle på lämpligt sätt indela gossarna och flickorna i arbetslag för förrättande av husliga sysslor – matlagning, servering, diskning, städning, rengöring, vedhuggning, vedbärning, snöskottning m.m. Barnen skulle själva på ett mönstergillt sätt bädda sina sängar och hålla ordning på sina kläder.

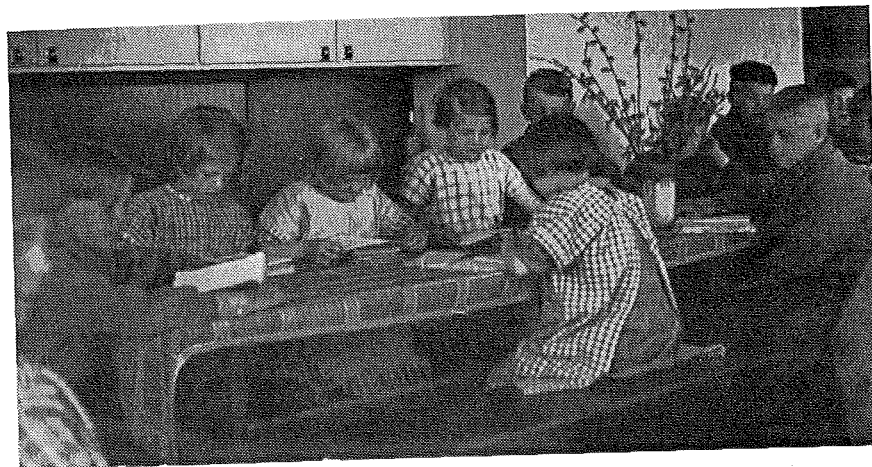
Föreståndarinnorna skulle ”sedan barnen ätit kvällsvard, tvättat sig och lagt sig, läsa med dem aftonbön, varefter senast på klockslaget 9 lamporna släckas och absolut tystnad skulle råda i sovrummen.” Föreståndarinnorna skulle ”i arbetsstuga inom finsktalande bygd själv

alltid tala svenska med barnen samt oavlatligt anmana dessa att använda svenska såsom samtalsspråk, även under rasterna." Genom förtroendefull vänlighet skulle man nå längst men om vänlighet och godhet visade sig vara otillräckliga att vinna rättelse med "må strängt allvar tillgripas och även lämpliga bestraffningsgrader, såsom uteslutning från måltid, förbud att lämna rummet och även kroppslig aga. I svårare fall bör omedelbart anmälan göras till lokalstyrelsens ordförande och uteslutning från arbetsstugan ifrågasättas." På söndagarna skulle man besöka gudstjänsten i kyrkan och därvid skulle föreståndarinnan övervaka att "barnen med uppmärksamhet och tystnad följa densamma".

Under arbetsstugornas 52-åriga tillvaro i Norrbotten har sammanlagt c 70 föreståndarinnor varit i tjänst. Läger man därtill de biträdande föreståndarinnorna så stiger siffran betydligt men dubblas inte. Den vanliga rekryteringsvägen för unga flickor gick ofta som tidigare nämnts genom att ha praktiserat som auskultant under ett år och senare fått tjänst som biträdande föreståndarinna. Personalomsättningen var rätt stor under hela tiden och skälet till denna var oftast, att arbetsbördan kändes övermäktig eller att man planerade för äktenskap. Föreståndarinnorna var liksom äldre tiders småskollärarynnor mer eller mindre tvungna att vara ogifta. Det ansågs vara omöjligt att förena ett hems göromål med en tjänst som krävde närvaro hela dygnet. Den tidens dåliga kommunikationer var redan i sig ett hinder. Under efterkrigstiden finner man dock några föreståndarinnor, som var gifta.

Den interna mobiliteten för föreståndarinnorna mellan de olika arbetsstugorna var också rätt stor. Den berodde oftast på att äldre och erfarna föreståndarinnor fick styrelsens anmodan att för ett eller ett par år flytta över till en nystartad arbetsstuga. Ett annat skäl kunde vara personliga omständigheter med vissa svårigheter för enskild person och då kunde ett byte av arbetsplats rekommenderas.

Vid Luleå tekniska universitet har *Doris Lundin Nygård* i en uppsats 1997 granskat Korpilombolo arbetsstuga. Hon finner två helt olika typer av föreståndarinnor. Fröken Martha Larsson efterträdde 1924 en moderlig, pliktrogen och bestämd fröken Henrika Onnela Martha Larsson fick tjänsten med goda vitsord. Hon hade tyvärr inte

Läxläsning i Korpilombolo arbetsstuga

den moderliga hållning och ömhet mot barn som föreskrives. Kritik och anmärkningar kom från flera håll. Hon skötte sina dagliga uppgifter med rena kläder, kosthållning och disciplin. "Men det räckte inte för att vara en bra föreståndarinna." Hon beivrade också strängt, att barnen inte skulle få tala sitt modersmål finska. Helt hastigt på egen begäran sade hon upp sig våren 1932. Carlgren bekräftade i ett brev till henne, att det nog var det bästa. Hon efterträddes av småskollärarynnan Ragnhild Lindblad, som var från Haparanda och kunde finska. Hon krävde ordning och disciplin och "kände på ett moderligt sätt för de barn som hon hade på arbetsstugan". Däremot tycks hon ha haft samarbetssvårigheter med personalen. Trots sina dispyter med personalen sades hon verka för barnens bästa.

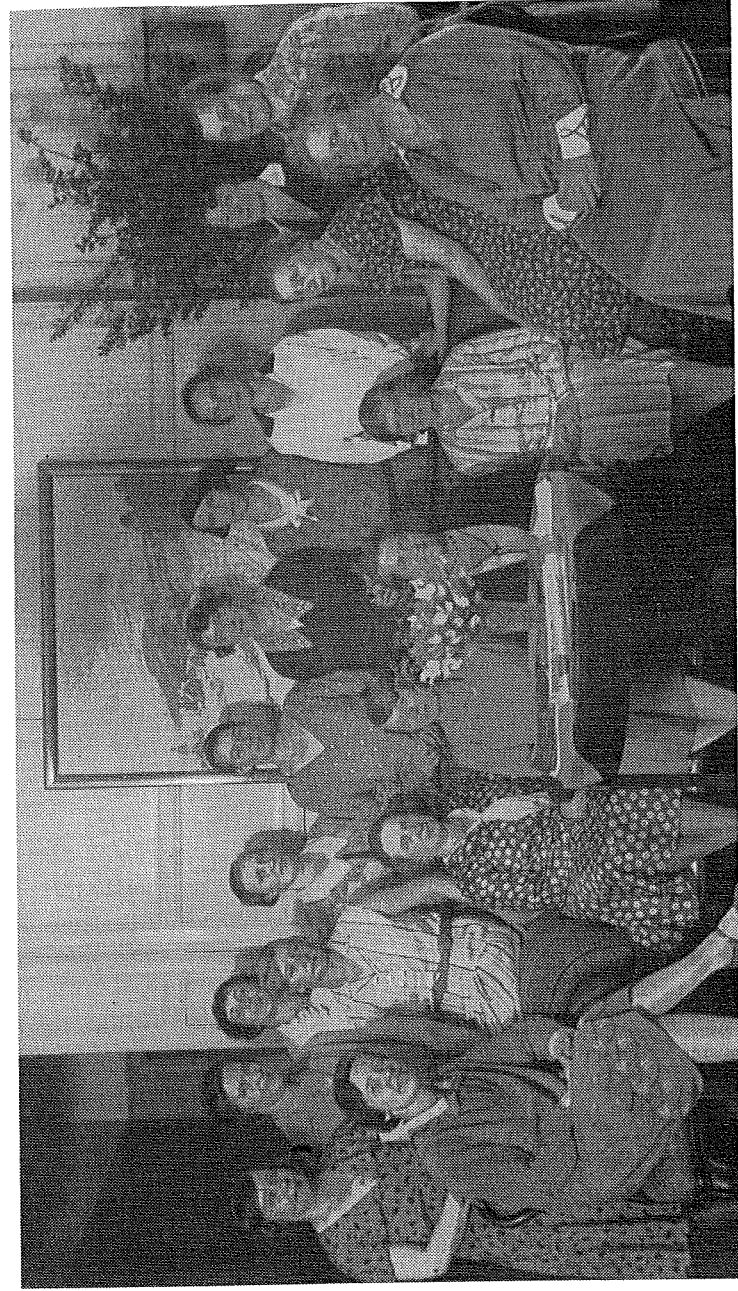
Uppsatsförfattaren Lundin Nygård gjorde ett par intervjuer med f.d. arbetsstuguelever. En manlig arbetsstuguelev var mycket kritisk mot fröken Larsson och sade, att det blev helt andra rutiner när fröken Lindblad kom. Inget ris mer! En kvinnlig arbetsstuguelev tyckte, att fröken Lindblad var snäll mot barnen med bibehållen ordning och disciplin, vilket sades vara helt nödvändigt i en arbetsstuga med mer än trettio barn. Hon hade mest positiva minnen från arbetsstugan.

Hon sammanfattade med att säga, att trivseln på arbetsstugorna till stor del berodde på hurdana föreståndarinnorna var.

Vid min granskning har jag funnit, att det trots allt fanns en tämligen gedigen grupp föreståndarinnor med mycket lång tjänstgöringstid. Jag har funnit 12 föreståndarinnor, som alla tjänstgjort minst 20 år. Särskilt för gamla arbetsstugelever kan det vara av intresse att få namnen på dem. Arbetsstugans namn anges endast för dem som har tjänstgjort länge på en viss arbetsstuga men inte alltid hela tiden på samma ort. Majken Mörtberg i Hietaniemi och Emmy Holm leder gruppen med sina 33 år i tjänst, medan Elin Andersson i Karesuando har 32 år och Alida Antti i Svanstein 31 år. Erika Östman i Arjeplog har tjänat i 28 år, medan Laila Antti även hon i Arjeplog och Ebba Lassinantti i Teurajärvi har båda 26 år. Rosa Lagerlöf i Karungi har 25 år, medan Hanna Heikkilä i Ullatti och Ragnhild Lindblad i Korpilombolo har 24 år vardera. Hildur Hedström var den första föreståndarinnan i Pålkem och tjänstgjorde i 22 år. Finlandsfödda Henrika Onnela, som var med från arbetstugestarten 1903, var i tjänst i Korpilombolo i 21 år. En fyrklöver med Klara Engelmark, Brynhild Hederström, Hilma Grape och Martha Larsson har alla tjänstgjort över ett decennium.

Som bekant bedrev arbetsstugorna en målmedveten försvenskning av de finsktalande barnen. Carl Svedelius såg ju gärna, att föreståndarinnorna även behärskade finska, medan däremot hans efterträdare Albert Carlgren drev en skrupelfri försvenskning. Bland de 70 föreståndarinnorna var sammanlagt 25 personer eller 35 % finsktalande och från Tornedalen. I åtta nystartade arbetsstugor var den första föreståndarinnan finsktalande, vilket måste noteras med stor tillfredsställelse för de finsktalande barnen.

Någon regelrätt utbildning till tjänst som föreståndarinna fanns inte. Med husmodersskolornas inrättning från 1917 och de ettåriga hushållsskolorna från 1918 fick man en lämplig grundutbildning. På 1920-talet, då det var ont om tjänster för småskollärare, sökte sig flera till arbetsstugorna som föreståndarinnor. Därmed fick man ett antal personer, som på seminariet fått en pedagogisk utbildning. Den vanligaste vägen annars gick som nämnts över ett provår som auskultant

Föreståndarinnor på kurs hos Julia Svedelius. Sittande fr.v. Alida Antti, Agnes Sandberg, Ebba Kramer, Hanna Heikkilä, Vera Persson, Jenny Ström, Greta Eriksson, Alice Tegström, Marta Larsson, Elin Andersson. Sittande fr.v. Stina Bäckström, Nanny Jonsson, Hildur Hedström, Majken Mörtberg, Julia Svedelius, Emmy Holm, Laila Antti, Rosa Lagerlöf.

vid en arbetsstuga. Därefter kunde man söka tjänst som biträdande föreståndarinna och senare som föreståndarinna.

För att förbättra föreståndarinnornas kompetens nyttjade man den vanliga vägen att anordna fortbildningskurser. Under en följd av år, 1927–1939, anordnade Julia Svedelius varje sommar tvåveckorskurser på Erlinhemmet, ett privat sjukhem vid Valhallavägen i Stockholm. Hemmet hade grundats av Julia och sköttes av henne med stor glädje och entusiasm. Hon gav hemmet namn efter sin mors förnamn Erlin. Kurserna var avsedda för lärarinnor från glesbygden och personal från skolhem och arbetsstugor. Staten beviljade anslag till en s.k. ”Erlinhemmets sommarkurs för ödebygdslärarinnor”. Som lärare anlätades läkare och sjuksköterskor från Röda Korset, i vilken Julia också var verksam. Kurserna var mycket omtyckta av deltagarna. De fick utbyta erfarenheter med varandra och blev stimulerade genom tankeutbyte och rika kulturupplevelser i huvudstaden. Julia uppger själv, att ”nära 200 tornedalslärarinnor” mottagits som gäster.

I ett brev den 17 juni 1924 till författarinnan fröken Rosa Fitinghoff berättade Julia Svedelius om Erlinhemmet. För att kunna finansiera sjukhemmet ville Julia, att Rosa skulle skriva en artikel om hemmets betydelse inte minst för mindre bemedlade sjuka. Genom donation var ett frirum reserverat för ”ödebygden”. Första patienten var också en samekvinna vid namn Sara Nutti från Lappland.

Tystnadens folk behöver nya impulser. För två år framåt har jag fått en gåva för detta rum av en för ödebygden intresserad och är gränslöst tacksam därför. Jag har många gånger haft en känsla av att vara ett sorts stadsbud, som får bära gåvor från varma hjärtan till ödebygdsfolket. - - - Jag har två revisorer, fru von Sydow och doktor Erik Edholm, då jag är angelägen om att få räkenskaperna under kontroll, så att alla får veta, att för egen vinning är Erlinhemmet ej grundat.

Från slutet av 1940-talet anordnade SÖ fortbildningskurser för personal vid arbetsstugor och skolhem. Bland angelägna studieämnen kan nämnas hälso- och sjukvård, ungdomspsykologi, fritidssysselsättningar samt samhälls- och socialkunskap. Bibliotekens viktiga roll på arbetsstugorna fick inte glömmas. Många gåvopaket innehöll böcker och tidskrifter, som berikade bokbeståndet i arbetsstugans läsesal.

Barnens trivsel och vantrivsel

Hur upplevde barnen vistelsen i arbetsstugan? Det är en svår fråga att ge ett entydigt svar på, då det handlar om 5 500 barn under en tidsrymd på 54 år i 20 olika arbetsstugor i Norrbotten.

Vi minns hur Anna Hierta-Retzius med återopande av Ellen Keys uppfattning hade hävdad, att hemmet är barnets rätta plats för fostran och utveckling. Även enligt kyrkans gamla sed skulle barnen kristligen uppfostras i hemmen. Det var föräldrarnas skyldighet redan enligt 1686 års kyrkolag att lära barn läsa och undervisa dem om kristendom och särskilt katekesens fem huvudstycken. Carl Svedelius ställdes inför frågan, om det var rätt att ta barnen från hemmen. Han svarade då med en motfråga. ”Vad annat kan man göra, om barnen skall få undervisning? De måste bortackorderas, om de skall få någon undervisning alls.” Blivande biskopen i Luleå stift Olof Bergqvist ställdes inför samma fråga under sin tid som kyrkoherde i Gällivare. Han sade, att det var ofrånkomligt, att barnen i avsides liggande gårdar måste lämna sina hem för att kunna fullgöra sin skolplikt. För barn från mer välsituerade hem hade det varit möjligt att mot betalning bli inackorderade i enskilda hem i kyrkbyarna, vilket dock inte hade kunnat ske med de barn som var arbetsstugornas målgrupp. Kommunerna ville som regel inte ställa upp med inackorderingskostnader.

Det står utom allt tvivel, att det måste ha varit smärtsamt att lämna hemmet, sina föräldrar och syskon, oavsett hur fattigt det var i stugan. Många rörande vittnesbörd finns från de små barnen om otrygghet och hemlängtan. En del av barnen var också litet äldre, då de skrevs in i arbetsstugan. Första tiden var alltid alldeles särskilt svår. Det var så mycket nytt och främmande som mötte barnet, nya kamrater, nya kläder och ovanlig främmande mat. Den stora friheten hemma byttes ut mot fasta tider och nya rutiner. Man måste börja arbeta och hjälpa

till på arbetsstugan. Då kände sig barnen ibland som att vara i fängelse. Man måste följa olika regler och det gällde, att alltid lyda fröken som föreståndarinnan kallades. Hon kunde stundom vara mycket sträng och då kunde barnen bestraffas hårt.

En man som gått i Arjeplogs arbetsstuga har berättat från åren kring 1907. Han hade en lärarinna, som var en snäll fröken, men "föreståndarinnan var en gammal häxa och hon fick heta häxan". Sedan berättar han om hur han under de fyra åren i arbetsstugan fick lära sig borstbinderi, skomakeri och snickeri. Man fick arbeta nio timmar om dagen och på middagsrasten fick man hugga ved och bära in vatten till ladugården och till köket. Man hade kor under den första tiden. Senare fick man gå den långa vägen till Arjeplog och hämta mjölk. Flickorna hade också fullt upp med arbete i köket och två timmar slöjd. Det fortsatte på samma sätt varje år med samma arbete men "så blev jag en arbetare som få och klarade mig i alla förekommande arbeten".

Lundemark citerar *Rolf Alfredsson*, som vid Umeå universitet skrivit en uppsats om Västerbottens arbetsstugor. Han hade intervjuat ett antal f.d. elever, som vistats i arbetsstugor, och han hade funnit "att de flesta menat att tiden på arbetsstugan varit en nyttig tid. Både för att det var nyttigt att komma tillsammans med andra barn och för att man på arbetsstugan fick lära sig en mängd praktiska ting samt framför allt att hålla ordning både på sina egna och andras saker. Visst hände det många gånger att man grät och otrivdes i början av vistelsen på stugan, men i regel blev det snart bättre." Enligt författaren var samtliga intervjuade eniga på en punkt. "Någon direkt mobbing från andra elever riktade mot arbetsstugubarnen förekom inte. – Däremot var det i varje fall på ett ställe betydligt hårdare tag inom arbetsstugan med förtryck från de äldre barnen. De äldre elever som i början tillskansat sig makten, styrde sedan sina yngre kamrater mycket bestämt."

För att få en inblick i en västerbottnisk arbetsstuga är det intressant att ta del av en berättelse av *Gustaf Andersson* i hans bok "En Oäkt Ong och hans vandring från lappmark till en arbetsstuga och dess liv" utgiven 1993. Han vistades under hela sin skoltid i Stensele

arbetsstuga. Han skildrar på ett levande sätt både den hårda disciplinen men också de ljusare sidorna.

Han bodde hos gamla fosterföräldrar.

Det var helt klart och nu kom beskedet, att jag skulle till arbetsstugan i Stensele. Så det var bara att försöka ta sig dit på något sätt. Det var ju en lång resa för en åttaårig unge, åtta och en halv mil utan reguljär trafik – nästan i vildmarken. Arbetsstugorna fyllde en mycket viktig uppgift som boendeform – för barn från isolerade hem i Norr- och Västerbottens fjälltrakter. – Förutom fattig klädsel – hemsydda byxor och blus av hemvävt "parkum", ett kraftigt och hårt ylletyg – var jag kontant utrustad med femtio öre.

Något som inte var roligt, när vi kom tillbaka till arbetsstugan efter sommarlovet, det var de barn som led av otrivsel över att lämna hemmet för hela terminen – ibland hela vintern. Det var om nätterna dom låg under täcket och grät. Det kunde pågå i veckor för de mest hemkära. Det var svårt att sova, när man låg och hörde på detta. – Visst kände också jag från början när man farit hemifrån, att jag var ledsn, särskilt första kvällen. Men jag klarade mig ganska bra. Var det kanske därför, att jag från allra första början av livet varit så otrygg, att jag redan var härdad?

Författaren berättar hur det kunde gå till, då man blev tagen för stöld av mat.

Det blev ingen rättegång. Det blev stryk direkt. Vi fick i vanlig ordning klä av oss och ställa oss framåtlutade vid våra sängar. Sedan gick föreståndarinnan runt med björkris – som vi fått hämta själva – och gav oss några ordentliga rapp var. – Flickorna fick aldrig något spöstraff för detta snatteri. Men alla visste ju, att även dom varit där och plockat.

Gustaf Andersson avslutar med en sammanfattande utvärdering.

Men tiden på arbetsstugan var på många sätt nyttig för det framtida livet. Man fick lära sig att hålla ordning och reda på sig själv och sina tillhörigheter. Man fick lära sig bordsskick. Man lärde sig fullgöra tilldelade sysslor ordentligt utan övervakning – med andra ord man lärde sig arbetsdisciplin. Man fick också lära sig ett artigt uppträdande mot äldre människor. Man lärde sig vara hemifrån och ta sig fram på egen hand, utan att ha någon att hålla i handen. – Var det sagt ett bestämt klockslag för någonting, så gällde det att passa tiden. Den som var försenad blev uttittad. – Jag ser därför inte åren

på arbetsstugan som någon förlorad barndom. Det var trots allt en lärarik tid. – Hemmen voro fattiga och spridda i nästan ödeland. För dessa barn från isolerade hem, var många gånger livet på arbetsstugan det minst dåliga.

Barnen var nog inte alltid så glada över det trägna arbetet på arbetsstugan. De jämförde sig med byabarnen, som levde i frihet och då fick mer tid för lek. I den finskspråkiga bygden fällde en pojke sin dom över arbetsstugan med följande finska ord: ”Työtupa on helvetin paja”, vilket betyder, att arbetsstugan är en helvetes smedja. Detta omdöme med svordom bestraffades givetvis enligt ordningsreglerna och det var inte förmildrande, att han utgöt sig på finska språket.

Ålderskillnaderna mellan barnen kunde ofta vara stora. Det krävde en särskild uppmärksamhet från personalens sida, att noggrant se till, att de yngre och nyintagna barnen inte for illa. Det har ofta påpekats, att det förekom pennalism från de äldre elevernas sida mot de mindre barnen och särskilt mot nybörjarna och räddhågade och bortkomna barn från avlägsna byar. Det har klart omvittnats av tidigare elever. Pennalism eller mobbning var tyvärr en alltför vanlig föreelse i barninstitutioner av olika slag.

Barnens arbete på arbetsstugorna i deras funktion av inackorderingshem var nödvändig för att klara driften med en ständigt alltför fåtalig personal. Dessutom var lokalerna tungskötta utan senare tiders moderniteter. Nödvändigheten att hjälpa till med arbetet i arbetsstugan motiverades ofta med ett pedagogiskt skäl, nämligen nyttan av barnens praktiska inskolning i olika arbetsuppgifter i ett vanligt hem. Det var alltså fråga om praktisk yrkesträning, som i förening med slöjdtimmarna skulle ge en grund för framtida arbetsskicklighet.

Barnen vistades i arbetsstugorna under de åtta vintermånaderna. Under sommarferierna for de med glädje hem till sina föräldrar. De flesta barnen kunde även fira julferien i sina hem men för övriga barn var givetvis arbetsstugan öppen och föreståndarinnorna tog då hand om julfirandet. Barnen vistades i arbetsstugorna tills de fullbordat skolgången och oftast även konfirmerats. Då barnen lämnade arbetsstugan med en mer eller mindre fullständig arbetsstugekurs erhöi de graderade betyg i ämnena svenska och slöjd samt i uppförande, flit, arbetsduglighet och ”allmän karaktär”.

Hälso- och sjukvården

Julia Svedelius var som bekant starkt engagerad i Röda Korsets verksamhet. Hon var en trogen föreläsare på föreningar och institutioner om Röda Korsets betydelse i sjukdom, nöd och svält. På Erlinhemets kurser för lärarinnor och föreståndarinnor var hälso- och sjukvård alltid ett givet studieobjekt.

Inom arbetsstugorna kom hälso- och sjukvården in i verksamheten redan på ett tidigt stadium. Det var läkare och sjuksköterskor, som regelbundet utförde hälsokontroller. Man kan utförligt följa hälsotillståndet på stugorna under åren tack vare rapporterna i de noggrant förda matriklarna och årsredogörelserna.

Redan 1909 visiterade *förste provinsialläkaren doktor F. Block* arbetsstugorna under sin sedvanliga inspektionsresa i länet. Han konstaterade i sin rapport, att de hygieniska förhållandena vid samtliga åtta arbetsstugor var utmärkt i jämförelse med tillståndet i de hem, varifrån barnen kom. Arbetsstugornas barn erhöi läkarvård av provinsialläkare på orten och i övrigt vid deras tjänsteresor i bygderna. Ofta skedde läkarbesöken utan kostnader för arbetsstugorna. Hälsotillståndet bland barnen bedömdes som ”i allmänhet mycket gott”.

Provinsialläkaren dr Carl Comstedt, som även var ordförande i lokalstyrelsen vid Arvidsjauras arbetsstuga, ger 1911 en initierad skildring av arbetsstugan och särskilt av hälsoläget.

”Få inrättningar torde hava större betydelse och vara mera välsignelsebringande för våra fattiga bygder i Lappland än våra arbetsstugor.” - - ”Förtjänsten härav tillkommer uteslutande föreståndarinnan. Det är på henne nästan hela arbetet vilar. Hon är som en mor för hela denna barnskara. De se upp till henne, vörda och älska henne.” – Barnen från de fattigare hemmen skulle snart komma in i ”de nya vanorna, renlighet och snygghet och trivas med dem. De får ordentlig, kraftig föda, rena sängkläder, god rumsventilation, lära sig ordning och arbete, och allt detta gör, att dessa undernärda, trasiga barn bliva kraftiga, hurtiga och snygga.”

Dr Comstedt tog sig för att göra särskilda undersökningar rörande barnens "hälsotillstånd och kropps-konstitution som själsförmögenheter".

Allmänt var hälsotillståndet gott. Fem barn hade haft scharlakansfeber och förkylningar förekom. Ett par barn hade haft angina, en pojke hade klumpfot och en flicka hade medfött hjärtfel. Hjärta och lungor visade sig för övrigt vara utan anmärkning hos alla. Vid inträdet i arbetsstugan konstaterades undernäring hos de magra och bleka barnen. Hos somliga "spår efter såsom yngre genomgången rachitis". Hos flera barn var körtlarna i underkäken ansvälda. Ingen lungsot påträffades men den var eljest vanlig i byarna. Dåliga tänder spelade rollen "såsom ingångsport för infektioner". Kaffemisshuset även för de unga påtalades.

Den näringsrika kosten på arbetsstugan gav resultat. Alla ökade i vikt efter ett år, somliga ända upp till 3 kg, längdtillväxten och bröstomfånget ökade bra. Vad "själsförmögenheter" beträffar var alla med ett par undantag "vakna och intelligenta". Alla visade sig ha bra syn och hörsel och övriga sinnesorgan. Dr Comstedt fann slutligen det vara "ett nöje att se den utveckling till det bättre", som han kunde registrera hos barnen efter ett års vistelse på arbetsstugan. "De voro alla friska, hurtiga och glada och hade väl trivts med sin vistelse å arbetsstugan."

En solskenshistoria är berättelsen om den 11-åriga Anna Angelika Lassi, som blivit omhändertagen av arbetsstugestiftelsen. Albert Carlgren berättade under en inspektionsresa i Korpilombolo socken 1912 om ett besök hos Annas ogifta mor, som med nio barn med olika fäder levde i all fattigdom.

Kyffet är inte stort större än en hundkoja, tydligen i hast hopslaget av nu halvtrutna timmerändar, bädden är en avbalkning med några obeskrivliga trasor på jordgolvet och härden några flata stenar i ett hörn med ett rökfång i taket. Det hela lämnar mina föreställningar om mänskligt elände långt bakom sig.

Flickan Anna kunde inte i arbetsstugan få den hjälp som var av nöden. Hon var "från spädate år missbildad i fötterna till följd av skrofler". Hon hade krokiga ben och led i övrigt av "skrofler och lupus vulgaris", d.v.s. ansvällningar och hudtuberkulos. Då kommunen inte kunde bekosta hennes sjukvård trädde stiftelsen in och svarade för

hennes vård under närmare ett år på Luleå lasarett. Men en remiss för operation blev nödvändig. Då tog en av arbetsstugans vänner i Stockholm hennes sak om hand och medel samlades in. Hon kunde nu remitteras till kustsjukhuset i Styrso utanför Göteborg, där doktor P. Silfverschiöld tog sig an henne med gott resultat. Hon opererades och efter tillfriskandet planerade man för en placering på Vanförestalten i Göteborg, där hon skulle få utbildning till sömmerska. Där slutar berättelsen. – Genom arbetsstugans förmedling kunde ytterligare fem namngivna barn med svåra sjukdomar remitteras till behandling på Styrso.

Provinsiälläkaren Antti Mörtberg besökte i november 1925 Pajala, Junosuando och Muodoslombolo.

Dessa arbetsstugor fylla sin uppgift i att vårda och utspisa barnen samt vänja dem vid ordning och renlighet och anser de norrbottenska arbetsstugorna utgöra ett synnerligen kraftigt medel till att utveckla, för både fysisk och psykisk vanvård utsatta barn, till en sund och kraftig ungdom, samt att arbetsstugorna böra betraktas såsom envar i sin ort utgörande ett i lika mån kraftigt medel i kampen mot den alltjämt härjande tuberkulosen.

Låt oss nu litet närmare se på den vid denna tid så vanliga och förödande sjukdomen tuberkulos. *Överläkaren vid Sandträsk sanatorium Å. Törnblom* ger i sin rapport till Centralstyrelsen daterad den 7 november 1928 en fyllig beskrivning. Han besökte bl.a. Pajala och Muodoslombolo arbetsstugor.

Det är mig en glädje få tillfälle konstatera, att besöken i arbetsstugorna voro upplevelser av det mest upplyftande slag. Genast man kommer in i en arbetsstuga, får man en stark känsla av hemtrevnad, ordning och barnagladje. Jag vet mig knappt någonsin ha sett en sådan samling av sund glädje och hälsa strålande barnaansikten. Har man så den turen, att som jag få vara vittne till lekar och upptåg anförda av själve "arbetsstugupappa" får man dessutom den sållsynta glädjen att se ett gott verks belöning. - - - Att sedan höra barnens klara röster då de sjunga och då de på kvällen läsa sin aftonbön, ger en bestämd uppfattning av att här växa barnen upp under lyckliga förhållanden. Detta tog sig också uttryck uti barnens frihet från den annars för barnen i avlägsnare bygder vanliga skyggheten. Ingenstädes förmärktes den på anstalter annars så

vanliga tryckta stämningen. Den glada andan i arbetsstugorna har också legat ledningen varmt om hjärtat och har kunnat vidmakthållas tack vare en stab av intresserad och lämplig personal. De hygieniska fordringarna synas vara väl tillgodosedda. Ordningen och renligheten voro de bästa och barnens utrustning var utmärkt.

Allt detta får dock sin största betydelse då man jämför dessa barns förhållanden i arbetsstugorna med de förhållanden deras hem kunna bjuda. Barnen äro nämligen utvalda från de hem, som av ekonomiska eller andra skäl ha de minsta möjligheterna att hjälpa fram sina små. - - - Barnen tagas ej in tvångsvis, vilket för övrigt ej behövs, då säkerligen platserna skulle fyllas även om antalet arbetsstugor flerdubblades.

Dessa ungdomar komma ut i livet med en fond av hälsa och glada barndomsminnen och säkerligen i de flesta fall även en tacksamhet, som ger de bästa förutsättningar för en lycklig inställning i tillvaron. Arbetsstugorna söka även ordna för sina skyddslingar, då tiden är inne att de skola lämna stugornas hägn. Vad som här uppe i obyrderna i all stillhet fullföljes är inget mindre än ett socialt stordåd.

För mig, som genom min ställning som läkare vid länets tuberkulossjukhus och dispensärledare i länet ej kan undgå att se saken under tuberkulosfrågans synvinkel, framstå arbetsstugorna som *sannskyldiga räddningsanstalter*. Det är just i de sämst lottade hemmen, som tuberkulosen rasar mest skoningslöst i de ofta stora barnaskarorna. Det kan aldrig uppges i siffror hur många unga liv, som räddas genom att småttingarna ryckas undan den blott allt för ofta i hemmet förefintliga tuberkulösa smittokällan och få tillfälle att genom ett förbättrat allmäntillstånd få ökad motståndskraft mot sjukdom. Jag kan vid betraktande av barnaflocken på en arbetsstuga ej frigöra mig från den tanken, att kanske flertalet av dessa barn skulle utan arbetsstugornas mellankomst ha varit stämplade av denna landsändas speciella plågoris, tuberkulosen. Sedd från den synpunkten blir den stojande, glada barnaskaran en oförgätlig bild. - Måtte alla goda krafter samverka till fortsättandet och utvidgningen av detta goda verk!

Så slutade tuberkulosläkaren Törnblom.

Medicinalstyrelsen i Stockholm hade 1932 "fäst uppmärksamheten vid det goda resultatet i Norrbottens arbetsstugor och generaldirektören *Nils Hellström* hade till stiftelsens verkställande styrelseledamot

avlåtit en skrivelse i ämnet." Albert Carlgren svarade i en skrivelse den 19 april 1932 utförligt på de tre frågor, som man ville ha svar på. Det gällde frågorna om undervisning i personlig hälso- och sjukvård, i matlagning och hemvård och i trädgårdsskötsel och allmän arbetsduglighet.

Norrbottens läkarförening i Luleå utfärdade den 1 december 1937 ett allmänt utlåtande om arbetsstugeverksamheten i länet. Man hade idel goda erfarenheter av hur man på arbetsstugorna skötte hälso- och sjukvården. Man betonade bl.a. den goda hygien, nyttan av bastubad och den näringsrika kostens betydelse.

Provinsiälläkaren Lars Burman i Täreändö, som även svarade för Korpilombolo och Teurajärvi arbetsstugor, skrev i årsredogörelsen 1938/39 under rubriken "Ett avsked".

Det bästa jag funnit i Norrbotten var samlat till dessa arbetsstugor. Där fanns hoppet om framtiden. - - - jag har anledning beundra personalens arbete på Stugorna. Jag vet, vad de göra och huru de arbeta. - - - Kom inte och säg, att stugubarnen äro lättare att klara än andra barn. Jag vet mig knappast på något ställe hava sett så glada, frimodiga ansikten som på våra Stugor. Det är det bästa och det säkraste synliga bevis, som finnes på att Norrbottens läns arbetsstugor äro en välsignelse inte bara för barnen och barnens hem utan även för alla dem, som arbeta för och hoppas och tro på en lycklig framtid för våra barn i ödemarkerna.

Folkskolinspektörernas tillsyn

Arbetsstugornas klassiska tid var ju den 25-åriga tiden från 1903 till 1928. En minnesskrift utgavs 1928, som i utvärderande syfte ville granska arbetsstugornas verksamhet och betydelse. Kommunalmän, folkskolinspektörer, läkare, föreståndarinnor m.fl. uttalade sig i jubileumsskriften. Landshövdingen Gösta Malm stod för högtidstalet i Luleå domkyrka, där man högtidlighöll arbetsstugornas jubileum. Han underströk arbetsstugornas sociala betydelse i en tid med fattigdom, dåliga bostäder och sjukdomar. Han betonade särskilt i egenkap av Konungens troman arbetsstugornas betydelse och insats för att lära barnen i den finskspråkiga bygden ”svenskt språk och svenska seder”.

Flera folkskolinspektörer rapporterade i sina inspektörsrapporter om skolans villkor i sina olika inspektionsområden. Samfällt gick deras uttalanden ut på att visa vilken enorm betydelse arbetsstugorna hade haft för att bereda fullvärdig skolgång åt de barn, som bodde mest avlägset i torftig miljö. Man omvitnade enhälligt om hur de mindre folkskolorna, fasta eller ambulerande, kunde avvecklas betydligt fortare just tack vare tillkomsten av arbetsstugor.

Föreståndaren för Matarengi folkhögskola *Ludvig De Vylder* lämnade i tjänst som folkskolinspektör läsåret 1909–1910 en fyllig och tankeväckande ämbetsberättelse. Han ville påvisa andra orsaker till arbetsstugornas uppkomst än de vanliga med nödhjälpsarbetet, den djupa fattigdomen, det stränga klimatet, de långa avstånden och de dåliga eller obefintliga kommunikationerna. ”Det var de psykologiska orsakerna, det var *bristen på företagsamhet, på arbetsflit, på driftighet, det var bristen på uppfostran till regelbundet, ihärdigt arbete*. Just i detta och mycket annat i den vägen, såg man tydligare än förr grunden till det *permanenta* nödtillståndet i de hem, där flertalet av dem, som nu ledo nöd, vuxit upp.” – Han skrev, att ”nödens yttersta

orsaker äro att söka hos honom själv. Men detta skall aldrig behöva upprepas. Nödhjälpsrörelsen skall fortsättas i en praktisk form, nödhjälpen skall ersättas med en praktisk folkuppfostran. Det är sålunda i synnerhet efter nödåret, som det norrbottniska upplysningsarbetet genom kringresande jordbrukslärare av olika slag organiserats”. Men vad göra med de ”undernärda, vanvårdade barn från nödställda hem”?

”Då erbjödo sig arbetsstugorna såsom den naturliga, den mest praktiska form för en sådan uppfostringsverksamhet. Tanken på dessa hem för barn hade från början varit av filantropisk art.” De Vylder var från början mycket reserverad mot tanken, att barn skulle ”behöva centraliseras”. – ”Det vackra syftet realiserades sedan på ett klokt sätt i praktik och sedan har jag, ju mer jag lärt känna denna praktiska och sant människovänliga form för folkuppfostran, blivit en avgjord vän, ja, beundrare av de norrbottniska arbetsstugorna.”

De Vylder sammanfattar:

Summa summarum: de norrbottniska arbetsstugorna äro verkliga hem åt barn, som annars skulle växa upp i sådan nöd, att många kroppsligen skulle lida skada för hela sitt liv, att deras andliga utveckling skulle hämmas, skolgången försummas, och att de skulle träda ut i livet utan att vara rustade för den kamp med tillvaron, som kan ställa sig så hård för fattigt folk i dessa bygder. Arbetsstugorna lära barnen att arbeta, därav ha de sitt namn. De lära dem bedja till Gud och läsa bibeln; de lära dem tala svenska och älska konung och fosterland samt söka i övrigt fostra dem till sedliga, nyktra och arbetsamma människor. - - - De ha ändock aldrig förr hört och sett så mycket gott, och jag är viss om, att det goda, som såtts hos dem, skall gro och att den kärlek, som visats dem aldrig kan vara förspilld, utan att den hos dem alla skall bära frukt i livet trettiofalt, sextiofalt eller hundrafalt.

Låt mig också citera folkskolinspektören i Tornedalens inspektionsområde, den vänlige och omtyckte *Ragnar Sahlström*. Han tjänstgjorde där mellan åren 1923–1938.

Från en ringa början hade denna verksamhet växt ut till en kulturfaktor av stora mått. Den har stått hjälpande i tider av missväxt och nöd, men den lämnade hjälpen har inte varit uteslutande nödhjälp. Den har velat lära de uppväxande ungdomarna att en gång stå på egna ben, att själva göra framtiden ljusare för de många gråa stu-

gornas människor. Ty sida vid sida med välståndet och det goda utrymmet i flertalet bondgårdar häruppe stå försakelserna, trångboddheten och oföretagsamheten i många hem. Det är dessa senare hem som rekryterat arbetsstugorna, och många hundra unga människor ha från dem gått ut i livet, andligen och kroppsligen väl rustade för det väntade arbetet. Ty att arbeta har de fått lära sig och att arbeta med lust och glädje. - - - När barnen lämna stugan, har vad svenskt och finskt bäst ha att ge blivit deras egendom. De är tvåspråkiga och rustade för gränsbygdens fordringar.

En annan folkskolinspektör hävdade, att de hemvändande arbetsstugebarnen till otaliga svenska "finnbygdshem" hade sänt ett "hemkulturfrö", som spirat till verkligt goda och prydliga hem.

Folkskolinspektören Ragnar Sahlström anlätades också som den pedagogiske experten i ett ärende om slöjdundervisningens plats i relation till folkskolans ämnen. Från en lokalstyrelse hade man nämligen i skrivelse till centralstyrelsen framfört klagomål i saken. Man ansåg, att slöjden och övriga göromål i arbetsstugorna tog barnens tid så starkt i anspråk, att tid för skolans läsläsning försumrades. Styrelsen gav Albert Carlgren i uppdrag att handlägga ärendet enligt protokoll den 6/7 1926. Carlgren menade, att det var en allmän uppfattning, att den praktiska arbetsduglighet, som arbetsstugebarnen förvärvar, är för deras kommande liv så viktig, att den regelmässigt inte bör eftersättas till förmån för större skolkunskaper. Bokligt vett i all heder men vana vid praktiskt arbete och med god duglighet måste för arbetsstugebarnen vara mer eftersträvansvärt. Dessutom ansåg Carlgren, att man med föreståndarinnornas bättre uppsikt över läsläsningen i regel kunde klara slöjden och det praktiska arbetet utan att skolarbetet och särskilt läsläsningen skulle eftersättas. Han trodde vidare, att detta skulle vara möjligt utan att barnens fristunder, lek och uppfriskande uteliv skulle drabbas.

Samtidigt bestämdes, att statens folkskolinspektörer skulle vitsorda antalet finsk- resp. lapsktalande barn och styrka, att "arbetsstugorna under läsåret varit anordnade enligt lämplig plan". Ovannämnda Kungl. Maj:ts kungörelse föreskrev också, att "arbetsstugorna hädanefter skola stå under uppsikt av statens folkskoleinspektörer i orten".

Aftonbön i sovsalen

Centralstyrelsen kommenterade med att påpeka, att det var endast undantagsvis som "lappbarn mottogs i arbetsstugorna". Undantag förekom endast i Arjeplog, Arvidsjaur och Jokkmokk. Men något mer betydelsefullt för arbetsstugorna, förutom den rent ekonomiska hjälpen, var att "ett ytterst värdefullt offentligt erkännande lämnats av det allmängagneliga i de norrbottniska arbetsstugornas strävanden".

I den sista årsredogörelsen 1953/54 får två folkskolinspektörer från Tornedalen, nämligen *Erik Lundemark* och *William Snell*, svara för varsin avslutande redogörelse för arbetsstugeverksamheten. Båda har under mer än två decennier kunnat följa arbetsstugorna genom sin inspektionsskyldighet. I sin funktion som skolhem var arbetsstugorna alltid nära lierade med kyrkbyns folkskola.

Lundemark ville ge en allmän överblick över arbetsstugornas historia. Beträffande arbetsstugorna och skolutbildningen sammanfattade han sålunda.

Arbetsstugorna blev ett medel att göra skolväsendet bättre. Då stugorna var förlagda till kyrkbyarna, kom barnen nära socknens bästa skola. Som motiv för att bevara och utveckla arbetsstugorna

kom omsorgen om barnens skolgång att bli mer och mer framträdande. Arbetsstugorna blev ett led i skolorganisationen och gjorde det möjligt att rätt snabbt skapa goda skolformer och därmed förutsättningar för en framgångsrik undervisning.

Han betonade också arbetsstugornas "verkliga storslagna program" vid sidan av skolans fostran och undervisning, nämligen arbetsstugans praktiska och sociala fostran. Arbetsstugornas fostran hade också en klar social syftning. Barnen fick praktiskt erfara vad gemenskap med hänsyn till och omtanke om andra betydde. "De fick uppleva det gemensamma arbetets betydelse för allas välfärd och trevnad."

I ett tredje avsnitt behandlar Lundemark föreståndarinnorna. "Till bilden av arbetsstugorna i Norrbotten hör föreståndarinnorna som en mycket väsentlig del, kanske den mest väsentliga." Det var en svår uppgift att rekrytera "de rätta personerna" att förestå arbetsstugorna. "Det måste vara människor, som trodde på arbetsstugornas idéer och var beredda att sätta in hela sin kraft i arbetet och hela sin person i idéernas tjänst." Det kunde inte vara omsorg om sin egen framtid och sin utkomst, som lockade dem. De första föreståndarinnorna hade 400 kronor i årslön och en arbetsdag som var närmare 16 än 8 timmar, vardag som helgdag. "Andra drivfjädrar måste ha verkat, kärlek till barnen och till uppgiften, tro på Norrbottens framtid och vilja att göra något för den." Bland annat utvecklades på arbetsstugorna en gästfrihet, som "kanske bäst karaktäriseras genom att kallas norrbottensk." Mångfalden av arbetsuppgifter och ansvarsområden framgår av den bilagda "Instruktion för föreståndarinnorna". Som en elege och ett erkännande till dem avslutar Erik Lundemark med orden. "En rik fond av fostrerfarenhet samlade dessa föreståndarinnor och de blev fina personligheter, präglade av anspråkslöshet, sann bildning, sinnets ungdomlighet och en försonande humor."

William Snell sitter en oktoberkväll 1954 på arbetsstugan i Korpilombolo och skriver om "En kulturell gärning av stora mått". Han vill minnas arbetsstugornas grundare landshövdingen K.J. Bergström, fru Fanny Bergström och rektor Carl Svedelius. Han vill hedra den första föreståndarinnan i Korpilombolo Henrika Onnela, den trägna arbetaren i vingården Julia Svedelius samt arbetsstugupapporna Albert Carlgren och John Wallmark bland många andra. Paret Svedelius,

som "gynnat arbetsstugorna och hela denna landsända på ett sätt, som är värt det bästa erkännande och den största beundran", vill han särskilt apostrofera. Han minns hur Pajala fick sin arbetsstuga 1903 och att dess första föreståndarinna var fröken Anna Häggström, som var dotterdotter till prosten Lars Levi Laestadius. Han minns regnsommaren 1902 (fi. sae-kesä), kommittévintern 1903 (fi. komitea-talvi) och arbetsstugan som grötskolan (fi. puuro-koulu eller puuro-tupa).

För de fattiga hemmen innebar barnens inkvartering i arbetsstugan en stor ekonomisk lättnad. Ett stort antal barn från avlägsna gårdar och byar fick nu gå i skola regelbundet, vilket eljest inte hade varit möjligt, då varken skolskjutsar eller inackorderingar fanns för dem. "Framför allt i detta avseende kom arbetsstugorna att utföra en stor kulturell gärning i norrbottniska glesbygder."

Snell blev i egenskap av skolledare i den tornedalska gränsbygden under ett kvartssekel väl förtrogen med arbetsstugornas verksamhet.

Jag har sett barnen fostras och vårdas där med kärlek och omsorg, jag har mött tacksamma målsmän och goda lärare, som prisat arbetsstugornas fostrande gärning, och jag har samrått och samarbetat med ledamöter i centralstyrelsen, med stiftelsens expedition och med föreståndarinnorna i de elva arbetsstugorna inom inspektionsområdet i uppfostringsfrågor, organisationsfrågor, personalfrågor och byggnadsfrågor.

Han har i såväl helg som söcken fått goda erfarenheter från livet i arbetsstugorna, vilka fyllt hans "sinne med värme och tacksamhet".

William Snell avslutar sin redogörelse med ett tacktal med god retorik.

Jag vågar göra mig till tolk för hela min hembygd, den tornedalska gränsbygden, när stiftelsen nu överlåtit arbetsstugorna i andra händer. Å bygdens vägnar uttalar jag ett enkelt men djupt känt tack till dem, som grundat och organiserat arbetsstugornas verksamhet, till arbetsstugornas talrika vänner i olika delar av vårt land, till dem som arbetat och verkat bland de tusentals barnen i dessa på människokärlek, godhet, offervilja och fosterlandskärlek grundade anstalter. Tack för den kulturella, sociala och fosterländska gärning, som där utförts! Tack för att våra bygder genom arbetsstugornas verksamhet under ett halvsekel fått vara föremål för hela vårt folks kärlek och omvårdnad!

Gäster och resenärer

Arbetsstugorna kom under åren att få mottaga många besök av gäster, gynnare och resenärer. Dessa besök är dokumenterade i en mängd brev som finns bevarade i arkivet. Som regel ville man framföra ett hjärtligt tack för ett gästfritt mottagande och ett givande besök. Som tackbrev efter ett besök är det ju tämligen självklart, att man i god hövlighet alltid har en mycket positiv syn på det man fått uppleva, i detta fall på arbetsstugorna. Men dessutom är också breven ett vittnesbörd på hur man från omvärlden uppfattade och upplevde arbetsstugornas verksamhet. Breven blir särskilt intressanta, då man ser hur de fokuserar sig på vissa utvalda företeelser och förhållanden.

Överste *A.W. Linde* berättar i ett brev av den 19/8 1951 till Stiftelsen om ett minne från ett besök i Korpilombolo arbetsstuga 1933.

Jag hade flera gånger varit där och alltid besökt arbetsstugan, vars arbete gripit mig djupt. Ett oerhört självupppoffrande arbete av alla ledande krafter. – En kvällsbön i arbetsstugan i Korpilombolo är något, som man aldrig glömmet. – Det är något så upplyftande att se dessa rara barn i sina rena, vita nattdräkter läsa sin vackra kvällsbön och sjunga sin kvällspsalm. – Jag övertalade nu min rullföringsbefälhavare, kaptan Wickman, – att följa med till arbetsstugan. Wickman var en sångare av icke vanligt mått och, då kvällspsalmen sjöngs, stämde han i för fullt. – Jag såg, hur tårarna ymnigt föllo ned på hans vapenrock. Då vi gingo hem sade Wickman: Jag går aldrig med dig mera till arbetsstugan, mitt hjärta tål det inte.

Riksdagsmannen och journalisten *Ruth Hamrin-Thorell* tackar enligt årsberättelsen 1939/40 för sitt besök i Pålkems arbetsstuga. Hon var känd som dotter till Felix Hamrin, som var handels- och finansminister i C.G. Ekmans regering och en kort tid statsminister före valet 1932. Besöket i Pålkem gav henne ”en personlig kontakt med arbetsstuguidén” och bättre än hörsägner fick hon ”en äkta bild av vad Norrbottens arbetsstugor ha betytt och fortfarande betyder för barnen i det nordligaste Sverige”. Hon upplevde barnen som väluppfostrade,

pigga och frimodiga och inte som man fördomsfullt fått höra, att ödemarksbarnen är stämplade som skygga och förskrämda. Barnens trivsel och glädje fick henne att utbrista. ”Man undrar inte på, att barnens föräldrar ställer sig i kö för att få in dem på en arbetsstuga. Även om de får inackordera dem utan kostnad i en god privatfamilj under deras skoltid, så vill de inte detta – till arbetsstugan skall de ha dem.”

Husesynen i arbetsstugan gav henne ”för evigt dödsstöten åt den tron, att barnen bor i *ledsamma inrättningar*.” Skrivaren lyfter fram frimodigheten och disciplinen med ordnade tider, hänsyn till varandra och skyldighet att underordna sig en gemenskapslag utan vilken det skulle bli kaos i deras lilla samhälle. ”Och denna sociala anpassning kommer de med all säkerhet att ha det största gagn av, även som fullvuxna medborgare i ett större och betydligt mer komplicerat samhälle.” Beträffande framtiden vill hon betona ”ungdomens möjligheter att få en utbildning, som ger dem chansen att försörja sig, som skänker ett intresse åt deras liv och innehåll åt deras tankevärld, det enda väsentliga, är man färdig att påstå.” – ”Det var därför med både glädje och tacksamhet, som man såg, hur det sjöd av nya tag och goda initiativ i den vägen i vårt nordligaste län och ett föredöme i alla avseenden vad ungdomens utbildning beträffar var just Pålkems jordbruks- och lanthushållsskola.”

Den kände forskningsresanden *Sten Bergman* besökte under sina föreläsningsresor 1944–45 bland annat arbetsstugorna i Pålkem och Ullatti. Han berättar, att det var en fröjd att se de väluppfostrade barnen och hur de trivdes på hemmet. De lyssnade andäktigt på hans berättelser om exotiska länder och kulturer. Han slutar sitt tackbrev med följande ord.

Jag ser framför mig alla de små glada barnen och tänker på vilken stor uppgift det är att hjälpa dessa barn till att få en så god uppfostran, som de få i arbetsstugorna. De flesta komma ju från fattiga hem i ensligt belägna stugor och småbyar. De intryck och lärdomar barnen få under den fleråriga vistelsen i arbetsstugorna bli säkert bestående för hela livet och lämna dem rikt utbyte.

Professorn i pediatrik *Edgar Mannheimer* gjorde 1945 på Medicinalstyrelsens uppdrag en resa i Norrbotten. Innan han lämnade länet ville han besöka sin kollega doktor Einar Wallquist i Arjeplog. Som barn-

läkare blev han mäktigt imponerad av hur väl den sociala barnvården där byggts upp. Wallquist drev profylaktisk hälsovård och det berörde skolor, nomadskolor, arbetsstugor och den allmänna mödra- och barnvården. Som barnläkare ville han uttala sig om hur barnen här uppfostrades.

Man hade verkligen en känsla av att den första regeln som därvid följdes var, att barnet skulle uppfostras kanske inte *i* frihet men *till* frihet under ansvar. Föreståndarinnans och läkarens kontakt med barnen var föredömlig. Där lektes och stöjades, där skrattades och ropades. Men där var samtidigt en mönstergill ordning. Vid sidan av skolarbetet gjordes mycket för att tillgodose barnens behov av motion i form av idrott och tävlingar. Jag kommer ihåg blicken i dessa barnaögon, den var glad och frimodig, ja, jag vågar säga utan undantag, och jag är övertygad om att när dessa barn en gång bli vuxna människor, så kommer de icke att sörja över sin barndom, som de fått uppleva utanför sina hem, utan de komma att minnas sin tid i arbetsstugan som en lång och glad period i deras liv. Jag vill därför med dessa ord rikta en önskan om fortsatt lyckosam verksamhet för Norrbottens arbetsstugor, som verkligen tycks vara vad deras energiska upphovsmän tänkt sig att de skulle bli.

Baltiska utställningen i Malmö 1914

Vad har Baltiska utställningen i Malmö med arbetsstugorna att göra? Ja, det kan man fråga sig.

Saken var den, att Arbetsstugestiftelsen visade upp sin verksamhet i en särdeles intressant monter vid denna utställning. Ett gediget planeringsarbete utfördes. Fotografen *Borg Mesch* i Kiruna fick i uppdrag av stiftelsen att med bilder belysa arbetsstugornas verksamhet samt den miljö och de förhållanden, i vilka de verkade. Ingenjör Harald Högström upprättade en stor karta över Norrbotten med statistiska tabeller utförda av dr Albin Neander. Skulptrisen Gerda Sprinchorn utförde en ”i polykrom gips utarbetad, i detalj trogen kopia av ett finnpörte i Karesuando”. Arbetsstugornas utställning ingick som en fristående avdelning under Centralförbundets för socialt arbete exposition. Sammanlagt 28 stora skärmar med bilder från utställningen finns ännu bevarade. Bland besökarna på mässan finner vi helt naturligt en av upphovsmännen till arbetsstugemontern, nämligen Julia Svedelius. Hon är vid detta tillfälle i sällskap med en familjevän nämligen författaren Verner von Heidenstam, som hon ofta hade anlitat, då hon behövde skrivare i sina hembygdsböcker.

Norrbottens-Kuriren beskrev den 13 juni 1914 utställningen. ”Borg Meschs utomordentliga fotografiska serie av bilder från arbetsstugornas verksamhetsfält kom att tilldraga sig en lejonpart av intresset”. *Stockholms Dagblad* betecknade bildsamlingen som ”briljant”. En korrespondent från *Umebladet* gav i en livfull och poetisk skildring ”en gripande bild från de yttersta ödemarkerna”. Den mest kända bilden från arbetsstugornas historia är givetvis ”Sten Emanuel från Vittangi”.

Tidningen fortsatte med att säga, att det inte är ”till förakt för fattigmanshem och vildmarksbygd, som de uppfostras. Tvärtom, man vill rusta dem just för livet i deras egen karga fädernenejd”.

Det är, som om all ödemarkens längtan och rörande poesi koncentrerats i denna barnablick. Den binder med trollmakt även den mest likgiltige förbipasserande och tvingar honom att gå vidare i de många bladen, som tälja sagan om utposterna däruppe, vilka skänkt huld och skydd och fostran åt hundraden och åter hundraden av fosterlandets mest bortglömda barn. Man ser deras sköna

och karga bygd, med fjäll och sjö, med myr och skog, så vacker i de ljusa nätternas tid, så beklämmande storslagen och ödslig i famnshöga drivor. - - - Vidderernas och skogarnas barn, hopträngda i överbefolkade timmerkojor, midsommarsolens söner och döttrar i vintermörkrets oändliga dvalliv. - - - Vilka revolutionerande intryck av luft och ljus, renlighet, arbetsamhet, ordning och kunskaper, med ett ord av kultur, skola ej strömma in över alla de barn, för vilka arbetsstugorna öppna sin vänliga varma famn.

Det var alltså tack vare Baltiska utställningen, som länets främste fotograf fick uppgiften att i bild dokumentera arbetsstugorna och den miljö, i vilken de verkade. Det är helt klart, att stiftelsen som beställare av bilderna gärna såg, att bilderna visade upp en torftig miljö och de fattigaste i de avlägsna glesbygderna. Beställningsuppdraget framgår klart av ett brev den 8 januari 1913 från Albert Carlgren till fotografen Borg Mesch i Kiruna.

Bilder sålunda af deras bostäder, utan och innan, af deras arbete och tillvaro, af dessa själfva och deras barn, gärna mot bakgrunden af ett stycke karaktäristisk natur. Gifvetvis bärs bilderna af en barnslighet, utan olämpl. märg eller uppställning. Ju tydligare armodet och efterblifvenheten och oföretagsamheten skiner fram – desto bättre. – Jag känner ju, att Ni är som få förtrogen med ödemarkerna och deras folk och att Er kamera är fin, inriktad af ett konstnärligt kännande sinne och hand.”

Man bör komma ihåg, att det främsta syftet med deltagandet i utställningen just var att visa upp en bild, som starkt skulle påverka allmänheten i hela landet till ökade insatser för att finansiera arbetsstugornas fortsatta verksamhet. Fördenskull presenterades livet i norr i så fängslande och gripande bilder som möjligt. Motivvalet i bilderna var helt klart tendensiöst. Men i viss mån kan man nog påstå, att de speglade något av livet i ”ödebygderna” längst i norr. Man bör då också erinra sig, att dessa bilder togs före 1914. Även om bilder sägs kunna ljuga, så används de ofta som åskådliga vittnesbörd för att beskriva ”rådande” förhållanden. Att nyttja enstaka bilder i generaliserande syfte är däremot inte att rekommendera. Med en dylik medvetenhet och en kritisk blick på utställningen kan man dock tryggt studera dessa historiska tidsbilder från 1910-talet.

Försöksgården i Pålkem

Jordbruks- och lanthushållsskola

Inom stiftelsen för Norrbottens arbetsstugor behandlades ofta frågor om hur man efter avslutad skolgång skulle kunna anordna lämplig yrkesutbildning för eleverna. Till en början stannade pojarna och flickorna kvar i hemmen och hjälpte då till med arbetet på gården. Men alla längtade helt naturligt efter ett eget förvärvsarbete för att kunna försörja sig. Tidigare vid seklets början var det vanligt, att pojarna blev drängar och flickorna pigor i de större gårdarna.

I byn Pålkem (Vitträsk) i Gällivare kommun uppfördes tack vare en donation av Lotty Bruzelius en arbetsstuga, som invigdes den 5 december 1926. Då det inte fanns möjlighet att få tillräckligt med mjölk och grönsaker i byn till arbetsstugan beslöt man att inrätta en s.k. försöksgård med jordbruk.

Enligt reglementet för Försöksgården i Pålkem från 1945 skulle skolans ändamål vara

att meddela praktisk och teoretisk utbildning inom jordbruket och dess binäringar jämte hemvård, varjämte gårdens jordbruk avser att stödja arbetsstugan i Pålkem genom tillhandahållande av lantbruksprodukter. Därjämte har den till uppgift att genom sitt föredöme stimulera nyodling samt uppräckning av lanthushållningen i den trakt, där skolan är belägen.

För den 2-åriga jordbruksskolan var målet för undervisningen att ge manlig ungdom praktisk utbildning i de arbeten som förekommer i jordbruk och skogsbruk samt teoretiska insikter i vissa för jordbruket grundläggande ämnen. Den 1-åriga lanthushållsskolan var öppen för kvinnlig ungdom och hade till uppgift att meddela praktisk utbildning i lanthushåll med tillhörande husdjursskötsel och trädgårdsskötsel och därjämte vissa grundläggande teoretiska kunskaper inom dessa ämnesområden.

Försöksgårdens areal var 341 ha, varav odlad jord 19 ha och produktiv skogsmark 210 ha. En av gårdens uppgifter var nyodling på

myrar kring byn, som dikades ut och odlades. Gården motsvarade ett medelstort norrbottniskt jordbruk. Förutom häst, kor av fjällras, får och svin fanns det en förnämlig hönsgård med upp till 1 000 höns av rasen vit Leghorn och en flock kalkoner. Trädgården var produktiv både på grönsaker och blomster.

Kyrkoherden Georg Bergfors besökte våren 1931 sin gamla tjänstgöringsplats Pålkem och lämnade följande rapport. "Många gamla fördomar och inrotade vanor har emellertid försöksgården i Pålkem att övervinna. Men det är inte minst för dessas skull den kommit till." Med stora förväntningar var den "buren av entusiastiska och målmedvetna krafter med vilja att bana sig väg genom allsköns svårigheter".— Han fick "med egna ögon bevittna den märkliga metamorfos Pålkem under en häpnadsväckande kort period genomgått, ser knappast någon gräns för skördarna av det ädla utsäde, som utsås i unga sinnens luckra jord".

En gäst vid namn *Richard J:son Fjeldstad* gör ett besök i Pålkem sommaren 1947. Han ser stora gräsmattor och prunkande trädgårdsflora och undrar om det är en synvilla eller en dröm.

Nu fattar man kanske lättare, att de slumrande miljonernas land kan gömma även på andra skatter än malm och ev. ädlare stenarter. - - - Det är inte bara arbete bakom allt detta, inte bara pengar, utan också planläggning och seg vilja samt kärlek till den ungdom, som här får både undervisning och utbildning. Och dessutom upplevelser av hem och hemtrevnad, av arbetets resultat både ifrån vad jorden *kan* ge, och vad inomhusarbetet i kök, vävstolar och slöjd betyder.

Att komma hit och förvissa sig om "att det går även på dessa breddgrader att göra "underverk" och att vårt Norrbotten inte behöver förbli karghetens och de fruktlösa försökens landsände".

Med jordbruks- och lanthushållsskolan i Pålkem fick man en framgångsrik yrkesskola för lantbruk och lanthushåll. Den fick en egen styrelse med landshövdingen som ordförande och biskopen som vice ordförande. En föreståndare och en husmoder svarade för ledningen. Förutom årskurserna anordnade man ett flertal kortare kurser i jord- och skogsbruk och hönskötsel men framför allt i trädgårdsskötsel, hemslöjd, hemvård och hemkultur.

Hur finansierades arbetsstugorna?

Redan från arbetsstugornas början 1902–03 startade en stor riksamling genom flera upprop och det var den stora nöden under missväxtåren, som krävde omedelbar hjälp. Genom insamlingar, gåvor, kollekter och donationer försökte man hålla igång verksamheten men det blev allt svårare att klara de ökade kostnaderna, som steg i takt med ökningen av antalet arbetsstugor. Centralstyrelsen fick 1907 tillstånd att årligen uppta en rikskollekt i kyrkorna till arbetsstugornas fromma. Den kollekten bedömdes vara så betydelsefull, att den fick uppbäras ända till år 1944.

Det är intressant att bläddra i årsredogörelserna och se hur omfattande och rikstäckande insamlingen av pengar och gåvor verkligen var. Förutom reda pengar strömmade det också in stora mängder gåvopaket från hela landet med gåvor in natura såsom livsmedel, skor, kläder, köksredskap, böcker, karameller och leksaker. Symöten, föreningar, präster, lärare och skolor var trogna insamlare av medel till arbetsstugorna. Skolklasser hade ofta som sparmål att samla in pengar i skolsparbössan. Så kunde till exempel ett upprop till skolbarnen se ut. ”Till *Ungdomen i svenska skolor*, som velat hjälpa sina fattiga kamrater i fäderneslandets ödebygder och särskildt i gränsorterna längst i norr, där svenskt språk ännu icke talas, sändes ett innerligt tack från *Barnen i Norrbottens arbetsstugor*.”

Föreningen Norrbottens arbetsstugors vänner, N.A.V., i Uppsala, Stockholm och Gävle och senare i fler platser kom på ett alldeles särskilt sätt att göra betydande insatser till stöd för arbetsstugorna.

”*Majoren Claes Adelskölds testamente*” från den 27 maj 1906 är en av de första större donationerna till de norrbottniska arbetsstugorna. Han presenteras som den ädle människovännen, som särskilt ömmade för det uppväxande släktets vård och fostran till goda och dugande medborgare. I sin skrivelse till Centralstyrelsen ger Adelsköld sin

principiella syn på välgörenhetsanstalter, vilken väl speglar tidens synsätt.

Uti ett väl ordnat samhälle borde visserligen i första rummet staten anses förpliktad att ägna sin omtanke åt och ombesörja allt, som kan bidra till utveckling och stärkande av ett folks moraliska och fysiska kraft och dess ekonomiska välbefinnande, så att samhällets medlemmar genom god och ändamålsenlig uppfostran och undervisning utbildas till praktiskt dugliga, nyttiga och lyckliga människor samt att nöd, elände och dödlighet minskas genom kristlig öm omvårdnad om hjälplösa barn och genom omhändertagande av andligt och lekamligt svaga och sjuka. Här i Sverige, liksom i åtskilliga andra länder, är emellertid förhållandet i detta hänseende långt ifrån vad det borde vara, utan lämnar detsamma tvärtom mycket övrigt att önska. - - - Under sådana förhållanden bör det enligt min åsikt vara varje medborgares plikt, ej allenast att under sin levnad ägna all sin förmåga och kraft till sitt lands intellektuella och materiella förkovran, utan jämväl att till behjärtansvärda och allmännyttiga ändamål lämna någon skälig del av vad han genom eget arbete, sparsamhet, omtanke och lyckliga tillfälligheter kunnat förvärva.

Statens erkännande av arbetsstugorna som viktiga institutioner i skolans tjänst och för spridande av svensk kultur och svenskt språk i ”finnbygden” blev avgörande för den fortsatta verksamheten. Centralstyrelsen och Konungens Befallningshavande i Norrbotten hade i skrivelse till Konungen anhållit om ett statligt understöd till arbetsstugorna. Genom Kungl. Maj:ts beslut den 18 september 1908 bestämdes, att från och med läsåret 1908–1909 skulle ett årligt belopp av femtio kronor utgå för varje ”skolpliktigt barn av bofasta finsk- och lapsktalande föräldrar”, dock högst 6 000 kronor om året. Vidare bestämdes, att för de finsktalande barnen skulle medel utanordnas från ”förslagsanslaget till folkundervisningens befrämjande bland de i rikets nordligare trakter bosatta finnar”. För de lapsktalande barnen skulle medel utanordnas från ”anslaget till lappmarksecklesiastikverk”. Det språkrelaterade statsbidraget kom successivt att öka, år 1914 höjdes det till 75 kr, 1918 till 125 kr, 1919 till 200 kr och 1920 till 220 kr, per läsår och barn. Från 1920 beviljades också ett statsbidrag till föreståndarinnornas löner för att därmed likställas med de kom-

munala skolhemmen. Från denna tid har statsbidrag utgått även till nybyggnader.

Ett särskilt statsbidrag till slöjden i arbetsstugorna utgick under den tid, då ämnet slöjd ännu inte regelbundet fanns i skolorna på läsordningen. Man bör inte heller glömma det stöd, som kommunerna lämnade till de i kommunen belägna arbetsstugorna. Det gavs i form av fri nyttjanderätt av lokal, särskilt under den första tiden efter arbetsstugans inrättande. Stödet kunde vanligtvis bestå av fri ved och ofta även fritt lyse.

Då man vill redogöra för arbetsstugornas finansiering, måste man lyfta fram Julia Svedelius som eldsjäl och primus motorn. Som ett viktigt led i insamlingen av medel var försäljningen av arbetsstugans vykort samt utskick av inbetalningskort på posten med vädjan om bidrag. ”Glöm ej våra egna behövande barn i Norrbottens ödebygder!” På grund av den rådande dyrtiden hade stiftelsen svårt att klara verksamheten ”vid de många arbetsstugorna i våra nordligaste gränstrakter”. Centralstyrelsen var fördenskull ”nödsakad att rikta en enträgen vädjan till alla arbetsstuguvänner. Giv vad Ni förmår till de barn, som stiftelsen tagit under sin omvårdnad. Låt ej denna vädjan förklinga ohörsammad. Låt blanketten förmedla Er gåva, som mottages med största tacksamhet vare sig den är stor eller liten.”

En märklig inkomstkälla för arbetsstugorna från 1920-talet och ända till 1941 var donationer av en donator, som ville vara anonym och gick under beteckningen *Den Okända*. Med pengar från donatorn kunde sex nya arbetsstugor byggas. Det var arbetsstugorna i Hedenäset, Karungi, Pålkem, Svanstein, Ullatti och Vojakkala. Vid ett tillfälle lovade donatorn pengar till både en arbetsstuga i Norrbotten och ett sjukhärberge i Västerbotten. Vid ett annat tillfälle klagade en präst över att inga medel fanns till att bygga en kyrka i en vanlottad bygd. Donatorn sägs ha utropat: ”Jag vill bygga kyrkan” och det verkställdes. Kyrkan i Morjärv kom till på detta sätt. Även medel till kyrkans inre utsmyckning ställdes till förfogande.

Efter donatorns frånfälle den 11 januari 1941 röjdes givaren och det visade sig vara en fru *Lotty Bruzelius*, född Kempe. Hon var änka efter professorn i medicin Magnus Ragnar Bruzelius, överläkare vid Serafimerlasarettet i Stockholm, tillika kungl livmedicus. Han hade

Lotty Bruzelius

tidigare varit gift med en halvsyster till Lotty. Fru Bruzelius var dotter till anfadern i den kända Kempesläkten Johan Christoffer Carl Kempe samt dennes maka Charlotta Elisabeth Franzén, dotter till biskopen Frans Michael Franzén. Lottys stora rikedom kan sålunda förklaras med att hon ärvde två andelar av det stora Kempeska arvet.

Personligen var Lotty Bruzelius en gladlynt dam, som trivdes i goda vänners lag. Hon följde dock inte allas böner och tiggeri. Hon kände när en gåva verkligen behövdes och skulle bli till framtidsnytta. För barnen i de norrländska ödebygderna hade hon ett särskilt hjärta. I ”gästrummet”, ett runt hörnrum, i sitt hem på Kungsträdgårdsgatan i Stockholm tog hon emot sina vänner. Paret Svedelius var trogna gäster i hemmet och de fungerade som ”ombud” för hennes gåvor. Det berättas, att hon tog fram sina sedelbuntar ur en svart väska, som låg under bordet. Då hon ville bygga en ny arbetsstuga inne-

höll sedelbunten c 90 000 kronor. Kostnaden för en ny arbetsstuga gick på 1920- och 1930-talen på 70 000 kronor, vartill kom inredningskostnader med 18 000 kronor. Sammanlagt sägs fru Bruzelius ha skänkt över en halv miljon kronor till arbetsstugorna i norr. De togs med tacksamhet. En mor till barn i en arbetsstuga i Norrbotten ville veta vem "Den okända" var, vilket hon givetvis inte fick. Då utbrast hon, att det i alla fall måste vara en kvinna, ty endast en kvinna kan känna som en mor. Hälsa henne och tacka från oss alla här uppe!

Arbetsstugorna har alltså till stor del kunnat drivas med norrländska Kempepengar. För övrigt grundade Lotty Bruzelius två stiftelser, *J.C. Kempes Minne* till minne av sin far samt *Seth M. Kempes Minne* till minne av sin bror, vilka båda fonder hade till syfte att främja kulturen i de tre nordliga kustlänen. Deras betydelse har varit ovärderlig för norrländsk forskning, dokumentation och olika kulturinsatser.

Vid arbetsstugornas kommunalisering den 1 juli 1954 såldes de 14 kvarvarande arbetsstugorna i Norrbotten till respektive kommuner. Arbetsstugorna fortsatte i kommunerna sin verksamhet som skolhem. Senare vid skolhemmens avveckling på grund av förbättrade kommunikationer kom de att nyttjas i kommunerna för vitt skilda ändamål.

"Arbetsstugefonden" är en sammanfattande kollektivbeteckning för stiftelsens samtliga tillgångar. Vid tiden för arbetsstugornas kommunalisering 1954 var det totala antalet donationsfonder 70. Några smärre fonder överfördes till vissa kommuner enligt donationsurkundernas föreskrifter. Genom en ändamålsenlig "permutation" inom stiftelsen är medlen för närvarande placerade i ett 30-tal donationsfonder med olika avsättningsregler, i stiftelsens allmänna fond samt i aktier, obligationer och andra värdepapper. Fonden har som bekant uppkommit genom gåvor, insamlingar, donationer, kyrklig rikskollekt samt statsbidrag.

Saint-Barthélemy-fonden intar en särställning bland fonderna. Som ett led i en diplomatisk uppgörelse vid Gustav III:s besök i Paris 1784 överläts den franska ön i Västindien till Sverige. I mars 1785 kom fregatten Sprengtporten till ön med den förste guvernören baron von Rajalin och en garnison på 50 man. Ön kom till en början att styras i

samverkan med ett svenskt västindiskt kompani till 1805. Då ön under 1800-talet förlorade sin betydelse som transitohamn, sålde Sverige ön tillbaka till Frankrike 1878.

Ordföranden i fonden pedagogen Anna Whitlock och ledamöterna amiral Lybeck och fröken Sigrid Ulrich ansåg, att kapitalet kunde göra bättre nytta på närmare håll. I brev till verkställande ledamoten Albert Carlgren meddelade fröken Anna Whitlock, att "styrelsen härvid närmast tänkt på Norrbottens arbetsstugor, som utföra en så betydelsefull svensk kulturgärning". Vid överlämnandet av fonden, som då uppgick till 31 000 kronor, skrev fröken Whitlock: "Det är ju nästan romantiskt att tänka, att de penningar människokärleken samlat för tropikernas små svartingar skola komma snölandets fattiga ungdom till hjälp att nå en större utveckling och ett rikare liv och att även göra nytta som svenskhetens bevarare." Fonden hade först att svara för årlig pension till skolans två lärarinnor Robertina och Virginia Dinzey. Fonden var avsedd "som stipendier för fortbildning i praktiskt yrke eller i studier av särskilt begåvade och duktiga barn, som lämnat arbetsstugan".

Vid arbetsstugornas avveckling kom de olika donationsfonderna samt innestående medel och inflytande gåvor och donationer att utgöra ett kapital, arbetsstugefonden. Merparten av den årliga avkastningen skulle utdelas till föreskrivet ändamål. Enligt av Kungl. Maj:t meddelad föreskrift skulle stiftelsen fullfölja sin verksamhet och bereda ungdom från Norrbottens län, företrädesvis från de bygder, där stiftelsens arbetsstugor varit inrättade, hjälp till utbildning. Förutom enskild studiehjälp efter behovsprövning anvisades medel till annan bildningsverksamhet bland ungdom. Därvid kan nämnas studieresor, lägerskolor och olika projekt bland ungdomen, som har till syfte att utveckla ett rikare socialt och kulturellt liv särskilt i glesbygden. Arbetsstugefondens betydelse i angivet syfte att främja ungdomens utbildning och att stimulera till olika bildningsaktiviteter måste sägas ha varit mycket stor. Därom vittnar de många tacksamma mottagarna av stöd från stiftelsen Norrbottens läns arbetsstugor. Sålunda utdelas den tillgängliga avkastningen årligen till barns och ungdomars utbildning, fostran och annan bildningsverksamhet och kulturaktiviteter.

För att få en inblick i fondens verksamhet följer här en enkel utvärdering för perioden 1983 till 1999.

Tabell över utdelningen av medel i tusental kronor från fonden 1983-1999.

År	Stipendier	Projekt, Studieresor	Summa kr
1983	541	270	811
1984	532	488	1 020
1985	601	741	1 343
1986	442	1 258	1 701
1987	399	688	1 088
1988	390	754	1 144
1989	456	729	1 185
1990	430	822	1 252
1991	408	1 018	1 427
1992	459	578	1 037
1993	452	1 475	1 927
1994	880	883	1 763
1995	850	982	1 832
1996	860	1 742	2 602
1997	1 155	1 676	2 831
1998	1 168	2 226	3 394
1999	1 026	1 913	2 939

En utvärdering visar klart, att det ursprungliga syftet att ge hjälp till barnen och ungdomarna i Norrbottens inland och fjälltrakter har uppfyllts väl av Stiftelsen. De enskilda *stipendierna*, som utdelas efter inkomstprövning, har helt klart kommit de verkligt behövande till del, även om man i senare tid naturligtvis inte kan tala om sådan fattigdom, som rådde vid tiden för arbetsstugornas inrättande vid sekelskiftet.

I syfte att bättre anpassa Stiftelsens verksamhet till samhällets förändringar och människornas bättre levnadsbetingelser i välfärdssamhället, gjordes i början av 1980-talet en utredning om nya riktlinjer för Stiftelsens medelsförvaltning. I god samklang med donatorernas anda och mening har medelgivningen breddats. Man ville enligt förslaget även göra kollektiva insatser för grupper av ungdomar, skolklasser och ungdomsföreningar förutom det tidigare enskilda stödet. En klar begränsning gjordes genom beteckningen *bildningsverksamhet för barn och ungdomar*. Det tog formen av att stödja *projekt*, som hade ett klart syfte att utveckla ett rikare socialt och kulturellt liv i gles-

bygden. Projekten borde vara konkreta, pedagogiskt utformade och väl planerade. Hembygds- och lokalhistoriska projekt är bland de mest förekommande.

En särskild arbetsform, som blivit allt vanligare i skolorna, är *lägerskolor*. Det är en form av undervisning i naturens och kulturens rätta miljöer. Stundom har de utvecklats till fasta lägerskolor med stugor i skolornas närområden. Deras uppbyggnad har ofta kommit även ungdomarnas fritid till gagn. Bland många andra kan här några lyckade projekt nämnas såsom Pessinki i Junosuando, Riitakuusikko i Pajala, Perttugården i Tärendö, Miljöstugan i Seiväjoki i Svanstein och Ämmäsjärvi i Korpilombolo.

Studieresor för grupper, klasser och hela skolor är den form av skolverksamhet, som f.n. fått det klart största stödet. Här prioriteras tydligt resor i länet och i norra Finland och Norge. Klass- och stundom elevutbyten på Nordkalotten är en god pedagogisk verksamhet.

Det framgår tydligt, att det finskspråkiga området i Tornedalen och Malmfälten starkt har gynnats. Det är helt naturligt och kan väl motiveras, då de flesta arbetsstugorna just låg i detta område. Den södra länsdelen från Jokkmokk mot Arvidsjaur och Arjeplog har inte försumrats men fått en mindre del av medlen.

Arbetsstugorna kommunaliseras och blir skolhem

Vid sidan av arbetsstugorna nämns ofta *skolhemmen* som inackorderingshem för skolelever. Vad är det då för skillnad mellan arbetsstugor och skolhem?

Som vi sett hade arbetsstugorna från sekelskiftet en viktig social uppgift, nämligen att hjälpa de fattigaste barnen boende i avlägsna stugor i ofta väglöst land. Med åren kom dock arbetsstugornas uppgift som skolhem att betyda allt mer. Skolhemmen däremot hade som sin primära uppgift att vara inackorderingshem för de skolpliktiga barn, som bodde avlägset och inte hade någon eller mycket dålig väg till skolorna. Kommunikationerna var också svagt utvecklade på den tiden. Den andra viktiga skillnaden var, att skolhemmen byggdes och förvaltades av kommunerna, medan arbetsstugorna ju hade Stiftelsen som huvudman utan någon kostnad för kommunerna. För skolhemmens tillkomst var det inte ovanligt, att man inackorderade barn i enskilda hem på skolorna. För uppförande av skolhem gav staten från 1926 statsbidrag till vissa skoldistrikt i de tre nordligaste länen, vilket från 1936 utsträcktes till att gälla hela riket. Skolhemmen hade också en pedagogisk uppgift, nämligen att ge bästa möjliga tillsyn, omvårdnad och uppfostran. Med det tillägget blir likheten med arbetsstugorna större. Skolhemmen hade också föreståndarinnor, som stundom med hård hand hade uppsikt över verksamheten och följde fasta regler kring ordning, läxläsning och kvällstider.

På 1940-talet uppstod ett starkt missnöje med skolbarnens inackordering på skolorna. Man menade, att skolorna borde finnas på dagavstånd från hemmen. Denna kritik riktade sig mot såväl arbetsstugorna som de kommunala skolhemmen. Det kan härvid påpekas, att det enligt föreliggande statistik ännu 1946 fanns c 5 000 personer i Norrbottens län, som levde utan tillgång till väg. Trots detta framstod

för många föräldrar skolskjuts som ett bättre alternativ till inackordering, där det var möjligt att anordna. Det framgår klart, att målsmännens ovilja mot inackordering inte hade sin grund i misstro mot verksamheten i sig eller mot befattningshavarna på skolhemmen och arbetsstugorna utan mot själva systemet som sådant. Frågan aktualiserades vid denna tid, på 1940- och 1950-talen, då skolplanerarnas lösenord blev centralisering av skolväsendet. Denna var i sin tur försäkad av viljan att inrätta större skolenheter, krav på nya och dyrare pedagogiska hjälpmedel och önskan att kunna inrätta särskilda specialklasser.

Inackordering eller skolskjutsar blev sålunda de två centraliseringsmedel, som stod till buds. Under 1940-talet steg andelen skjutsade barn i små- och folkskolor från 47 % till 74 %. Folkskolinspektören i Norrbottens norra inspektionsområde skrev i sin årsberättelse 1948/49, att målsmännens önskemål och ekonomiska överväganden borde vara avgörande vid valet mellan skolskjutsar eller inackordering.

För att få kännedom om lärarnas uppfattning om hur de nämnda centraliseringsmedlen påverkade barnens psykiska och fysiska tillstånd och skolarbetet gjordes 1949 en mindre undersökning med enkät till lärare, som i klassen hade barn av båda kategorierna. Frågorna gällde kriterierna trötthetsgrad, antal sjukdagar i förhållande till kamrater, boende på skolorten, hemuppgifter och framsteg i skolarbetet. Det visade sig, att två tredjedelar av lärarna fann, att inackordering i skolhem eller arbetsstuga var gynnsammast för skolarbetet. I motiveringen nämndes god omvårdnad och regelbundna vanor, bestämda måltider, riklig vila och ordnad läxläsning. Till försvar för skolskjutsar nämndes särskilt hur viktigt det var för de yngre barnen att få bo i sina hem, de kände sig mer harmoniska och nöjda att dagligen få komma hem. Denna självklara erfarenhet talade också för att så långt som möjligt bevara de små bygdeskolorna i barnens hemorter. Med bättre vägar och kommunikationsmedel har utvecklingen som bekant gått mot ett starkt utökat skolskjutsande. Numera är skolhemmen nästan fullständigt avvecklade. Skolskjutsdebatten kom också att påverka även arbetsstugornas vara eller inte vara. Den bidrog säkert till arbetsstugornas avveckling 1954.

I mars 1952 gav statssekreteraren Ragnar Edenman i ecklesiastikdepartementet ett utredningsuppdrag till Skolöverstyrelsen. Detta innebar i korthet en allmän översyn över arbetsstugeverksamheten i Västerbotten och Norrbotten. Man pekade på svårigheterna att med insamlade medel genom den "filantropiska vägen" kunna klara framtida finansiering. Redan i uppdraget såg man en kommunalisering av arbetsstugorna som den bästa lösningen.

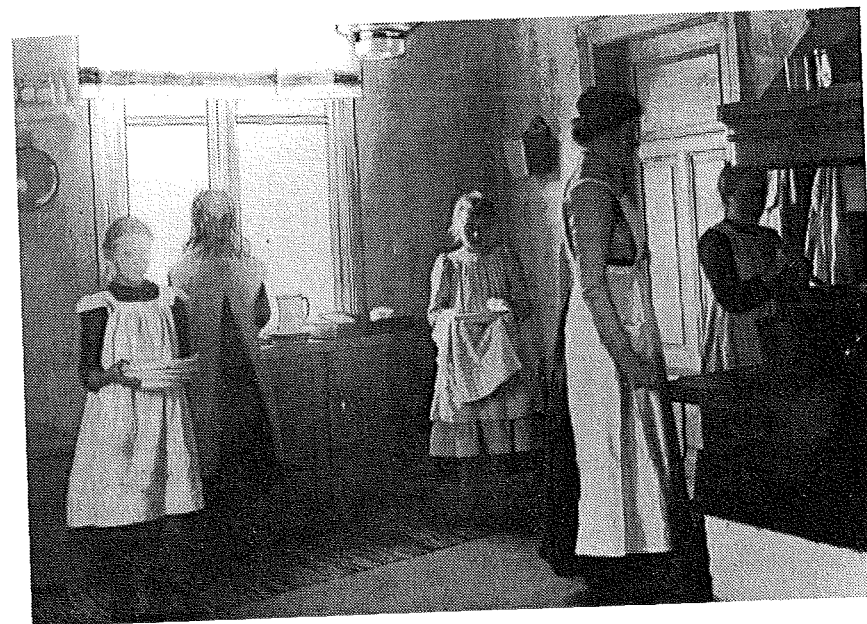
Centralstyrelsen med landshövding O.W. Lövgren och biskop Bengt Jonzon i ledningen avgav ett omfattande yttrande, som väl speglade hur diskussionen gick. Man avvisade påståendet om allmänhetens minskade offervilja åtminstone vad Norrbotten beträffade. Samtidigt innebar den rådande finansieringen en lättnad för kommunerna i länet. Man erinrade om hur de tillfälliga barnbespisinganstalterna från vintern 1902-1903 utvecklats till arbetsstugor med "utomordentligt stor såväl materiell som kulturell betydelse" för befolkningen i de trakter de verkat.

Centralstyrelsen anser det ur samhällelig synpunkt betänkligt att utan tungt vägande skäl och utan påtagliga fördelar avsäga sig så mycken kärlek, så mycken offervillig samhällsanda, så mycken hjärtats omtanke om barn av vår eget folk, som arbetsstugorna framkallat och alltjämt framkallar och som spunnit och spinner otaliga trådar mellan hem och hjärtan från Söderslätt till Karesuando.

Ja, så poetiskt och filantropiskt kunde styrelsen orda vid sin bedömning av arbetsstugornas betydelse.

Vid en jämförelse mellan skolhemmen och arbetsstugorna hävdade man, att kontrollen över arbetsstugorna inte stod skolhemmen efter. Föräldrarna sades hellre välja arbetsstugorna framför skolhemmen, då inackordering var nödvändig. "Ur rent social synpunkt torde det jämväl vara väl ställt med kontrollen, då statens fattigvårds- och barnavårdskonsulent är knuten till centralstyrelsen."

Centralstyrelsen fann inga bärande skäl för en allmän kommunalisering av arbetsstugorna. Man hade tillfrågat tolv folkskolestyrelser med arbetsstuga i kommunen, om det förelåg något intresse att överta en arbetsstuga. Av dessa hade inte en enda kommun klart framfört en sådan önskan och allra minst om det dessutom skulle

Köket i arbetsstugan i Tärendö

medföra kostnader. Man framhöll vidare, att om det fanns en bestämd önskan i någon kommun om detta, så skulle styrelsen säkert tillmötesgå detta på rimliga villkor. Man var nämligen mån om att de donationsmedel som investerats i arbetsstugorna i största mån skulle bli kvar hos stiftelsen för att i framtiden nyttjas i enlighet med donatorernas vilja. Det gällde närmast som stipendier för fortsatt utbildning för glesbygdens ungdomar.

Vid arbetsstugornas kommunalisering den 1 juli 1954 såldes de 14 kvarvarande arbetsstugorna i Norrbotten till respektive kommuner för en total köpesumma av 651 200 kr, varvid statsbidrag hade utgått med 431 190 kr eller 66 %.

Einar Wallquist och arbetsstugorna

”Lappmarksdoktorn” Einar Wallquist, 1896–1985, kom till Arjeplog den 1 augusti 1922 som provinsialläkare. Han kom att tjänstgöra där till sin pensionering 1962. Förutom läkare var han en idog författare, konstnär och museiman. Med boken *Kan doktorn komma?* 1935 debuterade han som författare och med invigningen av Silvermuseet i Arjeplog 1965 blev han museiman. För sina värdefulla insatser blev han såväl filosofie som medicine hedersdoktor vid Umeå universitet.

Wallquist blev ledamot av lokalstyrelsen för Arjeplogs arbetsstuga 1922 och dess ordförande var jägmästaren Klas Bergman. Fem år senare skulle ny ordförande väljas. Då såväl kyrkoherden Svensson som pastorn Nordberg i Arjeplog inte ville komma ifråga, åtog sig Wallquist ordförandeskapet från 1928 och det varade ända till den 1 juli 1954, då arbetsstugorna avvecklades. Sålunda var han aktivt verksam i arbetsstugan i 32 år.

Varför engagerade sig dr Einar Wallquist så helhjärtat för arbetsstugorna? Denna fråga ställer han åt sig själv och besvarar den utförligt. Här följer sålunda en något förkortad skriftlig intervju med honom, som han själv nedtecknat 1941.

Varför åtog du dig ordförandeskapet i lokalstyrelsen?

Under flera år var jag ledamot och kunde följa arbetet. Jag såg då, vilket rikt och lockande fält här var att göra något för telningarna från de barnrika familjerna i ödemarkerna. I Norrbottens avsides trakter finner man det ännu naturligt, att i var familj skall finnas en lång rad pojkar och flickor, som en dag skall övertaga gården och föra föräldrarnas arbete vidare. Som skall bygga upp, bryta mark, skapa bygd. Man inser, att den, som har barn, är rik. Mannen vid jorden kan inte besitta värdefullare tillgång än barn. Man förstår, hur fattig den gamla är, som ej värnas och vårdas av egna barn. Man känner sammanhållningens vikt och det vackra familjen kan ge, kärlek och inbördes tillgivenhet.

Men vad fordrar detta av möda och försakelse?

Man räds inte att arbeta, det är något naturligt att så göra. Och man har en märklig förtröstan, att allt skall ordna sig, vilket det oftast också gott gör i de barnrika familjerna, alla olycksprofeter till trots. – Och vad försakelse beträffar, så finns det sunt folk, som inser, att hemliv och familjeliv hör till glädjeämnen, som gå långt utanpå nöjesindustriens förlustelser.

Men du känner till fall från fattigvårdsstyrelsen, som ...?

Visst handlar någon ansvarslöst, tar inte vettig hänsyn till ekonomi, till hustruns förmåga och kroppskrafter, till hemmets möjligheter. Det är skrämmande undantag, men de får inte skymma vår blick för den verkliga glädje och den sanna lycka, som man finner i de stora familjerna. Där blir barnen oftast gott fostrade. Ingen har tid att klema med dem. De få hjälpa varandra, och det är en god skola.

Tror du inte far och mor bli utslitna i förtid?

Nog får man se en skröplig gubbe och en utpinad gumba, som aldrig fått leva ett drägligt liv, därför att familjens storlek inte svarade mot husfars förmåga att skaffa arbetsförtjänst och husmors kunnsighet i att hushålla. Men de fallen får inte komma oss att glömma det stora flertalet av de gamla, de som med ett soligt skimmer över sig samla barn och barnbarn kring sig och alltid är omgivna av ömhet och vänlighet och den kärlek, som gör ålderdomen till något mer än ett avtynande. - - - Nej, barn skall det vara – helst fyrtio som på stugan! Men man skall också kunna bjuda barnet en rimlig livsförsel. Och då föreligger det sorgliga faktum, att just i de delar av vårt land, där barnantalet är förhållandevis störst, ödemarksområdena, är betingelserna härför minst. Arbetsstugornas betydelse därvid är alltför väl känd – jag vågar säga välkänd – för att jag skall behöva orda närmare härom. Det är kanske inte så underligt, att även jag gärna vill medverka i mån av förmåga!

Men är barnmaterialet av sådan beskaffenhet, att allt detta arbete ”lönar” sig?

Var förvissad! Kom med ut till stugan och se på dem! Även med risk att bli kallad ugglefar, försäkrar jag, att präktigare material är ej lätt att finna. Följ dem från det de en höstdag komma undrande, nyfikna, kanske litet smutsiga om nyporna och med dålig hållning och svagt utvecklade begrepp om, vad skolgång är, till dess de efter avslutning-

en i sjätte klassen lämna oss propra och karaktärsfasta, kanske en aning vemodiga inför uppbrottet men med värdighet i uppträdan. Det är en glädje att få vara vid deras sida de åren hos oss, försöka hjälpa dem, uppmuntra dem, få dem att se ljus på livet. Och hur det än känns att lämna dem ifrån sig en dag, gör man det alltid i den förhoppningen, att stugans fostran skall bli dem en hjälp och ett stöd ute i det krångliga livet.

Har det då visat sig att vara av något värde för barnen, att de fått vistas på arbetsstugan?

Ja, det vågar jag obetingat säga, att det har gjort. Jag tror, att det haft stor betydelse för deras karaktärsdanning, deras rättrådighet och ärlighet och, vilket jag ger en icke ringa betydelse, deras förmåga att glada möta med- och motgång. Just denna öppna glättighet, som förvånat många besökare på stugan, vill jag gärna se hos barnen. Den skall motverka mycket ont, och den skall ge dem styrka att stå emot förargelser och frestelser.

Nå, men rent praktiskt?

Stugan skall vara och är säkerligen ett gott föredöme, ej blott i vanligt uppträdan och enkel hushållning, i renlighet och slöjd. Den skall försöka få barnens blickar riktade på det nya i tiden, lära dem att taga vara på det bästa, som möter dem i livet, att bygga upp och inte bara stanna vid allt gammalt. Det är i mycket på dem det beror, om lappmarken skall gå en sund och givande ny tid till mötes. Stugan skall vid slöjd och hemvård, matlagning och renhållning motarbeta en rad fördomar, som än vill dröja kvar i ödemarken. Den skall särskilt arbeta för, att kvinnan får det lättare, ty hon har mestadels en alltför stor arbetsbörda i hemmen. Pojkarna skall inte se ned på kvinnans sysslor, de skall själva kunna sopa och torka en disk, sy i en knapp och stoppa en strumpa, uppmanas lära sig mjölka och överhuvud förstå, att det mor gör, trots att hon inte kvitterar ut stora slantar som far, likväl är det, varförutan hemmet vore tröstlöst grått och säkert inte skulle kunna bestå i längden. Så brukar vi också någon vecka då och då låta pojkar och flickor byta sysslor. De lär sig härav bättre uppskatta varandras arbete. Och stugan skall om möjligt vara försedd med enkla moderna hjälpmedel, värmeledning, vattenledning, avlopp, allt sådant som man nu för tiden kan få även i mindre hem tack vare bostadsförbättringsbidrag. Barnen skall lära sig uppskatta detta. När de växer upp – om inte förr – vill de skaffa hemmet detta, mor får det lättare, och det är inte den minsta betydelse, som stugan har, att den på så sätt

sträcker sin hjälpande hand ej blott till barnen utan även till henne, som där borta i ödemarkshemmet under en tung arbetsbörda, som få av oss kan göra sig en föreställning om, är medelpunkten i den stora familjen.

Du menar alltså, att stugan är ett mycket värdefullt hjälpmedel vid genomdrivan av hygieniska förbättringar och införande av arbetsbesparande metoder och höjandet av levnadsbetingelserna för befolkningen i rikets ödemarksområden?

Just det! Stugorna har redan gjort en vacker insats, och jag tror, att de kommer än att betyda mycket, då det gäller att förbättra vardagen för de strävsamma, aktningsvärda människorna i våra slumrande landamären, som ingen av oss i dag vet, vad de en gång skall mäka betyda för vårt fosterland.

Det är alltså mest av denna anledning, som du intresserar dig så mycket för stugans verksamhet?

Ja. Men skall jag vara uppriktig, så är det nog också ganska mycket av mer själviska motiv. Ty hur man än kan glädjas över sociala framgångar och alla förbättringar för människorna, så går kanske intet upp mot den barnagladje man får möta – och vad man själv känner i lek och allvar samman med barn.

* * *

Wallquist var nog den flitigaste och mest engagerade personen och skribenten bland ordförandena i lokalstyrelserna.

I en artikel i årsredogörelsen 1942 slår han ett slag för fadderbarnsverksamheten. Den verksamheten kom att få en viss men begränsad omfattning. Tanken var, att man tog sig an att hjälpa en enskild elev på arbetsstugan, som hade särskilda svårigheter och behov. Vanligare var det, att vänföreningar kunde rikta sin verksamhet med stöd till en viss arbetsstuga, som man utvalt.

Wallquist talar vidare varmt om de stora barnfamiljerna. Dessa norrbottniska nybyggares gärning är

värd vår största respekt, men den är också berättigad till samhällets intresse och bistånd. – Än sker inte full rättvisa åt den, som inte drar sig för att göra denna sin plikt mot folk och land, men en dag skall samhället säkerligen fördela skyldigheter och förmåner på ett bättre sätt till den barnrikes förmån.

Wallquist ger en sammanfattning av sin syn på arbetsstugeverksamheten.

Vi har sedan årtionden en verksamhet uppe i de norrbottniska ödemarksområdena, som synes mig i hög grad motsvara de krav man kan ställa på en hjälpverksamhet av detta slag – arbetsstugorna. Där har far och mor i nybyggarhemmen fått ett gott handtag vid fostrandet av barnen, där har år efter år den ene lille efter den andre fått föda och kläder, hus och hem och ej blott allt vad till timlig näring hörer utan ock ett kärleksfullt bemötande. Och där har inlärts många kloka vanor och givits många impulser till rejält handlande. Där har klarnat för de unga de sanna rättsbegreppen att som god förning taga med sig ut på den besvärliga vandringen genom livet. Arbetsstugornas verksamhet har blivit av sådan vikt, att vi, som intressera oss för dem, aldrig får förtröttnas att stödja dem, det må vara ekonomiskt eller genom att anskaffa utrustning eller vardagligt arbeta där.

Han talar om ”stugan” som bebos av en enda stor familj, barnen och deras vårdarinnor. ”Men tro inte, att barnen på ”stugan” blir nummer. Nej, där utvecklas karaktärerna högst individuellt. Personligheterna ger sig väl tillkänna.” Wallquist slutar panegyriskt om ”härliga, sunda barn” i länet.

Det är de, som skall bli det kommande Norrbottens viljestarka, arbetsamma släkte, och de skall en gång bruka dess tegar och avverka dess skogar under en tid, då Norrbotten helt visst genom statsmakternas hjälp, under skickliga mäns ledning och genom egna innevänares idoghet utvecklats till en rik och omistlig del av vårt gemensamma Sverige. – Ty Norrbotten är ett framtidsland, det är jag viss om.

Två år före arbetsstugornas avveckling eller 1952 skriver Einar Wallquist under rubriken ”En arbetsstugeordförandes funderingar”. Han utgår från nödåret 1902.

Det blev också i första hand det materiella, som måste ordnas upp, bostad, kläder, föda. - - - Och de kvinnor, som, uselt betalda, med knappa medel skulle svara för stugans underhåll, hade varken tid, möjlighet eller förmåga att ägna sig åt barnpsykologi och sista skrikets uppfostringsmetoder. Men de gjorde, vad de orkade med – och kanske ibland till och med mer. – Utan arbetsstugornas insats skulle det vara svårt att ge barnen lämplig skolgång i dessa

trakter med få vägar och ensliga gårdar. Arbetsstugorna blev till en fast institution, vars fostran väckte intresse långt utöver landet. - - - Det har med andra ord skett något mycket värdefullt i vår arbetsstuguverksamhet. Från torftighet intill knapphet med alla de svårigheter, som därav följer, från en alltför enkel andlig fostran - - - har stugorna nått fram till ljus luftighet, riktig hygien, god standard och till en förtroendefullhet. – Det är i dag en sann glädje att få visa stugan och deras muntra och tillgivna ungdomar för både nära vän och långväga främling.

Från slutet av 1940-talet planerade man för arbetsstugornas övergång till kommunala skolhem. ”Men samtidigt har vårt samhälles struktur förändrats. Mycket som tidigare kunde ske endast med hjälp av allmosor, har nu blivit en samhällets självklara angelägenhet. Enskild hjälpverksamhet som just arbetsstugurörelsen har därvid visat vägen.” Men vad skulle förändringen kunna betyda, undrade Wallquist något orolig. ”Men ett skolhem, det är något mer opersonligt. Det har inte alla de vänliga tankarna, de givmilda händerna bakom sig. Betyder det något? Ja. För både arbetsstuga och skolhem är framgången i fostran givetvis helt beroende på, vem som leder det hela, vem som ger den dagliga hjälpen. Internaten må vara hur bra som helst, det blir i alla fall som där hemma på far och mor det beror och inte på väningen eller huset.”

Norrskensflamman och arbetsstugorna

Arbetsstugedebatten brukar återkomma med jämna mellanrum. Den kommunistiska tidningen *Norrskensflamman* i Luleå skrev med början i mars 1977 en serie helsidesartiklar om arbetsstugorna. Författaren var reportern *Kolarn Henriksson*, som under sin skolgång omkring 1930 hade vistats i Pålkems arbetsstuga som elev. Han kallade sig för en "föredetting" i arbetsstugan och ville med detta ord också markera sin legitimation som en initierad skribent. Han ville av sin egen erfarenhet ge en så riktig bild som möjligt. Syftet var också att presentera en helhetsbild av arbetsstugorna. Redan i februari skrev Henriksson i tidningen under rubriken "TV-programmet gav en bra bild av verkligheten på länets arbetsstugor". TV-programmet avsåg nämligen en visning av filmen "Man grät och längtade hem" med regi av Monica Ahlbor och Christer Höglund 1977. Reportern gillade filmen som gav "en sann och riktig bild av livet i Norrbottens arbetsstugor". Alla föredettingar skulle enligt referenten ha fått uppleva "allt detta, med spöstraffet för exempelvis överträdelser mot språkförbudet, sängliggning på söndagarna, skamvrån, den järnhårda disciplinen, hur elever tvingats äta upp sina egna uppkastningar, hemlängtan, rädslan, gråten och de dubbla straffen: först på arbetsstugan och därefter i skolan eller vice versa."

I den inledande artikeln presenteras själva arbetsstugeverksamheten på det sätt som han själv har upplevt den. Den skildras stundom i en ironisk anda, där det förtäckta hånet inte kan misstas. Det talas här om hur "stormrika adelsdamer i Stockholm startade penninginsamlingar, ordnade välgörenhetsjippon av allehanda slag" för att, som det hette "rädda de ensliga viddernas barn". Man talar om hur agan utdelades "med kärleksfull hand, även om vi som drabbades av den 'kärleksfulla' behandlingen ofta betraktade den som ren misshandel". Man ifrågasätter här även den frivilliga intagningen till arbetsstugan, då skolråden i kommunerna inte beviljade inackorderingsbidrag till

de föräldrar, som hade velat ordna skolgången på annat sätt. Föräldrarnas egna åsikter nämner man inte här. Man ifrågasätter särskilt det ofta citerade mottot i arbetsstugeverksamheten, nämligen där det heter, "att uppfostra dem till gudsfruktan, fosterlandskärlek och rena seder". Bords- och aftonböner samt de obligatoriska "kyrkparaderna" till högmässan på söndagarna beskrivs närmast vara av ondo.

I en följande artikel berättade referenten hur en stark hemlängtan kunde driva barnen till rymningsförsök. Att rymningsförsöken alltid misslyckades blev naturligtvis en stor besvikelse för barnet. Måhända var det inte alltid till det sämsta. Vidare nämner man hur det ständiga arbetet i arbetsstugan kunde vara påfrestande och monotont. Detta sades av erfarenhet bero på att personalen alltid var så underbemannad. Den bestod till exempel i Pålkem, där skrivaren varit elev, av en föreståndarinna, en biträdande sådan eller en auskultant, en kokerska och en "äldsta flicka".

En ofta påtalad sida av arbetsstugelivet var den hårda disciplinen. Här betonas reglementsenligt, att föreståndarinnan inte handlade efter eget bevåg eller överträdde sina befogenheter. Hon handlade pliktskyldigast enligt de hårda föreskrifter, som instruktionen för föreståndarinnorna föreskrev. Men naturligtvis kunde det vara stor skillnad mellan de olika föreståndarinnorna hur de tolkade föreskrifterna för bestraffning och vilka påföljder de valde. Förutom de vanliga bestraffningarna, såsom uteslutning från måltid, förbud att lämna rummet och även kroppslig aga, ålåg det föreståndarinnan, att i svårare fall omedelbart göra anmälan till lokalstyrelsens ordförande och då kunde uteslutning från arbetsstugan ifrågasättas. En uteslutning innebar i regel inte att barnet skickades hem utan det blev i stället en deportering till annan arbetsstuga, vilket i sig upplevdes nog så smärtamt.

Referenten skildrar vidare en händelse, där en pojke stulit ett par konservburkar och vid tre tillfällen tillgripit pengar till ett värde av högst nio kronor. Fem av kamraterna i arbetsstugan kände till hans tillgrepp och då de inte anmält saken till föreståndarinnan blev även de föremål för bestraffning. Lokalstyrelsen avgjorde ärendet och beslöt, att tjuven skulle tilldelas en "ordentlig kroppsgaga" och sedan sätas under "särskild observation". De övriga skulle också bestraffas.

Verkställigheten utövades av två styrelseledamöter, en nämndeman/predikant och en präst. Straffet utövades med ett knippe meterlånga björkris. De kallades en och en att lägga sig naken över prästens knä och han utdelade rapp efter rapp på baken och rygglutet så kraftigt att även blodvite uppstod. ”Den misshandeln kommer jag aldrig att glömma”, betygade Henriksson.

”Vilket ståhej det blev då ’arbetsstugupappa’ kom på besök!” Så inleder Kolarn Henriksson, när han vill skildra hur stiftssekreteraren Albert Carlgren blev föremål för en stor personkult i sin egenskap av verkställande ledamot i 27 år i Stiftelsen Norrbottens läns arbetsstugor. Med ett djärvt påstående ifrågasätter skribenten om någon statsman i modern tid blivit föremål för en dylik personkult. Även rektorsparet Carl och Julia Svedelius blev på samma sätt glorifierade. Julia Svedelius beröms för sitt trägna insamlingsarbete av pengar och naturprodukter för ”viddernas ensliga barn”. Hon gjorde från sitt hem i Stockholm täta besök i länet och kallades också för ”arbetsstugumamma”. Även föreståndarinnan blev hyllad och föremål för allehanda persondyrkan, som en moder för barnen.

Ett aviserat besök av arbetsstugupappan föregicks alltid av ett väldigt ståhej. Det skulle skuras, städas och pyntas. Barnen tränade välkomstsånger och man såg till att barnen var rena och väl klädda. Det blev extra förplägnad och barnen fick vara uppe en timme längre än vanligt, då den snälla gästen ville leka ringlekar med dem. Sedan barnen ätit kvällsmaten och aftonbönerna lästs, släcktes fotogenlampan och tystnaden infann sig.

Lokalstyrelsens ledamöter med prästen i spetsen samlades på kvällen i föreståndarinnans rum för att samråda kring arbetsstugefrågor och celebrera besöket. Det var nästan lika högtidligt, när Julia Svedelius kom på besök. Hon ville ständigt tala om de snälla människorna i Stockholm, som givit pengar och gåvor till arbetsstugan. Bland andra betydelsefulla gäster var ofta biskopen Olof Bergqvist samt landshövdingarna Malm och Gärde. Föräldrarna besökte också ibland arbetsstugan och fick då se hur barnen hade det. Även föreståndarinnan firades och det var särskilt på Mors Dag i maj. Hon gladdes åt uppvaktningen och hon bedyrade hur hon verkligen ville vara en mor för barnen.

Likt prästens åliggande att föra kyrkböcker och husförhörslängder över sockenborna, hade föreståndarinnorna plikt och skyldighet att föra matrikel över varje elev. Förutom födelsedata, hälsotillstånd och färdigheter fördes anteckningar om föräldrarnas civilstånd och hemförhållanden i övrigt. Färdigheter angavs med betygsgrader ifråga om flit, uppförande, arbetsduglighet och hälsotillstånd. Data gavs om ”sedliga oarter”, ”ogudaktiga hem”, nationalitet beträffande hemmets språk och olika karaktärsegenskaper. Dessa uppgifter tyckte Henriksson verkade utlämnande och skrämmande för att röja den personliga integriteten. Men på denna tid var det vanligt med utförliga anteckningar om familje- och hemförhållanden. Dessa matriklar fördes helt i överensstämmelse med motsvarande matriklar förda inom till exempel fattigvården.

Skribenten ställer också frågan hur det kunde komma sig att föräldrarna tillät, att deras barn utsattes för ”ibland grova övergrepp”. Varför vågade inte föräldrarna framföra sina klagomål? Han ger själv svaret och nämner bland tänkbara förklaringar följande: fattigdomen, underdånigheten och risk för repressalier mot barnen. Dessa tankar kan säkert styrkas, då man samtidigt besinnar hur barnen på den tiden kunde behandlas även i skolorna bland stränga lärare. Vår föredetting berättar med glädje hur en förälder och mor ”vågade trotsa den allsmäktige byprästen”. Klagomålet gällde, att barnen i arbetsstugan fick otillräckligt med mat. Man hävdade också från arbetsstugepersonalen, att den klagande ”uppträtt obehärskat och hotfullt”. Lokalstyrelsen behandlade ärendet och då den klagande uppträdde motstridigt och inte erkände vissa uttalanden så beslöt man, att hennes barn skulle skiljas från arbetsstugan. Den klagande sades vara ”en rekorderlig arbetarkvinna, stor, kraftig och framförallt orädd”.

Nästa tema som behandlades var den gränslösa tacksamheten. Barnen påmindes alltid om att visa tacksamhet till alla goda givare och givarinnor. Barnen fick ofta till uppgift att skriva tackbrev, ofta till arbetsstugupappan och paret Carl och Julia Svedelius men också till enskilda välgörare. Formuleringarna var inte alltid barnens egna. Många brev dikterades av föreståndarinnan, sades det. I årsredogörelserna infördes varje år en hel del av dessa brev. Den moderliga före-

Arbetsstugubarn i Karesuando 1921

ståndarinnan vid Pålkems arbetsstuga Hildur Hedström var enligt Henriksson en av de första bland föreståndarinnorna, som insåg betydelsen av att implementera den s.k. arbetsstugundan i eleverna. Den definierades som aktiv plikt känsla, god kamratanda och tro på Gud.

Nästa avsnitt börjar med frågan om det inte fanns någonting som var positivt på arbetsstugorna. Var allt bara negativt, hemlängtan, gråt, misshandel, uppställningar, arbete och läxläsning. Sådana frågor måste vara berättigade. Visst såg skribenten, att det fanns även ljuspunkter i tillvaron. Det vill han inte heller helt förneka. Men glädjeämnen sades vara fåtaliga. Till de mest positiva händelserna ville man här räkna de s.k. hemfarardagarna vid jul-, påsk- och sommarlov. Men visst fanns det annat som också var positivt. Skolundervisningen för eleverna i arbetsstugan var mycket bättre än de korta kurserna i de mindre folkskolorna och särskilt för de barn, som eljest inte hade fått någon skolundervisning alls. För fattiga och barnrika familjer innebar det givetvis en stor lättnad att få sända några av barnen till arbetsstugan, som gratis gav barnen mat och kläder. Posi-

tivt var det också, att barnen fick en god fostran, hålla ordning och reda på sina kläder och andra saker. Slöjden var till både glädje och nytta för såväl pojkar som flickor. Att kunna sköta sin personliga hygien var viktigt, särskilt om det inte var så väl beställt med den i alla hem. Arbetet var i sig något positivt, bara det inte blev för mycket av det och för tungt. Vidare sägs det vara bra, att personalen lär barnen en viss stil i umgänget med andra människor. Man skall vara artig, lära sig att hälsa, kunna lyssna, hysa respekt för äldre människor och hålla sig hel och ren. Kort sagt var det fråga om folkvett, hövlighet och bildning.

En 55-årig kvinna berättade utförligt om hur illa hon behandlades i arbetsstugan. Som exempel nämner hon först hur hon och hennes syskon förvägrades av föreståndarinnan att åka hem sedan deras mor dött. Fadern trotsade henne och tog hem barnen några dagar. Den andra episoden handlar om den obligatoriska tystnad, som skulle råda i sovsalen sedan aftonbönen lästs och det skulle vara dags att sova. Föreståndarinnan hade tjuvlyssnat bakom dörren och hörde, att några flickor förde ett viskande samtal. Hon bestraffade dem med att piska dem med björkris. Vidare nämner hon hur man vid matbordet fick bli kvar tills maten var uppäten eller så tvångsmatades man. Stundom fick barnen matpaket från hemmen men dessa kasserades ofta av föreståndarinnan. Man hade även iakttagit, att personalen fick äta en bättre mat än barnen. Som det enda positiva nämner hon, att det kunde vara en viss skillnad på föreståndarinnorna. Senare kom en betydligt bättre föreståndarinna till denna arbetsstuga, slutar kvinnan.

I nästa avsnitt kommer en 58-årig man och ger en tämligen likartad skildring om arbetsstugorna i deras funktion som barnhem med misshandel, spöstraff och andra bestraffningar. Han tar upp en annan negativ aspekt, som ofta förbises, nämligen kamratförtrycket. Det ansågs vidare ske med personalens goda minne. Det var ofta de äldre eleverna, som plågade de yngre. Mannen slutade sin långa vecklagan med att säga, att "ingen har klarat arbetsstugorna helt omärkta". Tidningen publicerar även några inlägg med starka instämmanden till tidningens skildring. En "A-kommunist" hävdade, att tiden i arbetsstugan öppnade hans ögon för klassamhället och att ingen makt i världen skulle kunna ta ifrån honom hans "socialistiska övertygelse

om kapitalismens förgänglighet och socialismen–kommunismens framtid och bestånd”. En kritiker hävdade å sin sida, att artiklarna i Norrskensflamman ”andades illvilja”. Reportern Kolarn Henriksson avvisade talet om illvilja. ”Allt är självupplevt och återgivet efter bästa förstånd och efter bästa förmåga.”

I den avslutande artikeln låter reportern en kvinna från Tornedalen komma till tals. Hon berättar om arbetsstugorna som en del av ”Norrbottnens glömda historia”. ”Skräcken i arbetsstugorna” rubriceras här för grymheter, orättvisor, risbastu, mattvång och skamvrån. Hon tar även upp den finska språkfrågan. Barnen skulle lära sig ”svenskt språk, svensk sed och svenskt tänkesätt”. Med stränghet och hård behandling skulle förvenskningen bedrivas.

Reportern sammanfattar sin artikelserie med att säga, att arbetsstugorna blev lösningen på två problem, ”fattigdomen till följd av missväxtår och det undermåliga skolväsendet”. Det senare sades vara en följd av att de små ofullständiga byskolorna drogs in och av att kommunen vägrade ge inackorderingsbidrag till föräldrarna. Då blev arbetsstugorna det enda valet. Där fick skolbarnen mat, husrum, kläder och undervisning. Ingen tvingades till arbetsstugorna men man hävdade, att det ändock indirekt blev en form av tvång genom brist på annat alternativ.

Orsaken till att jag valt just denna artikelserie är, att man här får en tämligen bred och samlad skildring av livet i arbetsstugorna. I korthet har jag velat återge det väsentliga i innehållet och särskilt allt det negativa, som är helt dominerande. Men varför just denna tidning? Skälet är, att man här finner en genomgående kritisk framställning, som hela tiden löper med en starkt ironisk underton. Som reportern Henriksson mycket riktigt framhåller är den officiella synen på arbetsstugorna mycket positiv framför allt sådan som den presenteras i Stiftelsens årsredogörelser. Här får den starkt kritiska sidan komma till uttryck. Vid tvistemål med helt motsatta vittnesbörd är det ju helt självklart, att båda sidorna må höras, även den andra sidan, ”et altera pars”, som juristen uttrycker det.

Var arbetsstugorna på gott eller ont?

Einar Wallquist ger i sin intervju och i sina artiklar en synnerligen ljus bild av arbetsstugorna. Han fokuserar sin berättelse kring ödebyggsbarnens möjlighet till skolgång och fostran. Han återkommer ofta till kvinnornas tunga arbete i hemmen med en stor barnaskara i fattig miljö. Han hyllar föreståndarinnorna för deras stora nit med tung arbetsbörda och stort ansvar. Wallquist får här representera den mycket positiva syn, som är genomgående i årsredogörelsernas vittnesbörd och berättelser.

Kolarn Henriksson har som jag redan antytt gett en i många avseenden intressant framställning av livet och rutinerna i Pålkems arbetsstuga på 1930-talet. Han är ju en ”föredetting” och säger sig ha skildrat det som han själv har upplevt. Däremot döljer han inte, att det är hans tydliga avsikt att presentera sin starkt negativa syn på livet i arbetsstugorna. Han avvisar bestämt en anklagelse, att han skulle ha haft någon illvilja med sin berättelse. Han försäkrar, att han velat återgiva allt ”efter bästa förstånd och efter bästa förmåga”.

Henriksson framträder med en personlig återgivning av vad han upplevt och erfarit. Tiden och rummet är klart angivna. Tiden för upplevelsen av beskrivna händelser med erfarenhetens vittnesbörd är från tiden kring decennieskiftet 1930 och rummet är Pålkems arbetsstuga, som uppfördes 1926. Det handlar sålunda här om en utsaga helt på erfarenhetens grund. Denna liksom varje enskild utsaga måste i sig respekteras. Givetvis vill varje sagesman hävda, att det han skildrar gäller många om inte alla personer, som har deltagit i ifrågavarande verksamhet. Men som känt är bör man aldrig generalisera från enskilda upplevelser och erfarenheter. De är alldeles för begränsade. Därmed är inte sagt, att de inte kan återspegla en verklighet. Kritikens omfattning i denna beskrivning är helt dominerande och endast en

helsida av de totalt elva sidorna har något positivt att framhålla i arbetsstugeverksamheten.

Arbetsstugedebatten har alltid förts på ett sätt som om det fanns två läger med olika erfarenheter och uppfattningar. Å ena sidan finner man den positiva officiella synen, väl dokumenterad i årsberättelserna, och å andra sidan den negativa och ofta fördömande synen, mest framträdande i tidningspressen och vid enskilda samtal. Debatten har alltid förts i en generaliserande ton. Den har huvudsakligen kretsat kring en företeelse, nämligen den hårda disciplinen och tal om fysisk och psykisk misshandel.

Här är inte plats att fälla någon dom. Däremot är det värdefullt att söka analysera objektet "de norrländska arbetsstugorna". Oftast förs debatten i termer av oförenliga antiteser. Empirin finns ju på båda sidorna. Man för då gärna diskussionen på olika plan och talar förbi varandra. Det är ju ofta så, att den så kallade sanningen mycket väl kan ligga mitt emellan två motpoler. Det väsentliga vid en forskning är dock inte att kategoriskt ta ställning för eller mot endera sidan. Den vill i stället efter bästa förmåga så sakligt och allsidigt som möjligt belysa och beskriva objektet.

På tal om pennalism eller mobbing som det numera oftast kallas bör man erinra sig, att kamratförtryck sedan gammalt förekommit såväl i folkskolor som i arbetsstugor. I viss mån var den svårare att dölja på ett internat, där man bättre bevakades av vuxna och levde under en social kontroll. Tyvärr hade arbetsstugorna oftast för liten personal. När mobbningen förekommer på internatinstitutioner, kan den ofta vara särskilt grym. Den mobbade lever i gemenskapen och kan inte så lätt gå undan sina förtryckare. Skedde mobbningen vidare som det hävdats med personalens goda minne, då var det än mer förödande. Skadan kunde medföra svåra sviter in i vuxenlivet. Då kan man ha blivit psykiskt institutionsskadad som det kallas.

Filantropismen och dess pedagogiska program

Efter den deskriptiva presentationen av "projektet Arbetsstugorna" vill jag nu redogöra för en pedagogisk skola, som möjligen i vissa avseenden kan liknas vid eller kontrasteras med arbetsstugerörelsen, nämligen filantropismen. Då faller det sig naturligt att börja med att närmare studera filantropismens pedagogik och idévärld.

Filantropismen (även kallad filantropinismen) beskrivs som en pedagogisk rörelse i upplysningstidens anda. Dess upphovsman och ledande företrädare var *Johann Bernhard Basedow*, (1723–90), som i den tyska staden Dessau 1774 grundade en uppfostringsanstalt med skolinternat vid namn Philantropinum. Redan skolans namn anger dess människovänliga syfte. (gr. filos, vän och anthropos, människa).

Basedow ville med upplysningens idéer utveckla en ny reformpedagogik. Uppfostringsprogrammet satte som mål praktisk nytta och lycksalighet, förnuftets primat, konfessionslös religionsundervisning och fysiska övningar. Undervisningen skulle gärna bedrivas i lekens form med anpassning till barnens utvecklingsnivå och disciplinärt ville man övergå från straff till belöning. Vidare krävde Basedow skolans frigörelse från kyrkans inflytande och ledning. Skolan sågs i stället som en statlig uppgift. Basedow såg sitt pedagogiska ideal vara en harmonisk samverkan mellan natur, skola och liv.

Efter denna korta översikt vill jag nu lyfta fram några tankar och företeelser inom filantropismen, som med olika pedagoger kom att utveckla sin pedagogik. Dess idéer kan måhända vara relevanta i jämförelse med arbetsstugotanken.

Låt mig börja med *den pedagogiska utilismen*. Elevernas undervisning skulle inriktas mot allmännyttiga kunskaper och särskilt mot sådana färdigheter som de direkt hade nytta av i sitt fortsatta liv. Denna prioritering innebar i viss mån mindre uppskattning av historiska och estetiska studier. Den tyske filantropisten Christian Gotthilf

Salzmann blev den förste som behandlade geografiämnet som hembygdsundervisning och naturstudierna i botanik och zoologi bedrevs under exkursioner i närmiljön. Den pedagogiska utilismen kom också till uttryck genom att man tog fram läro- och läseböcker, som var anpassade till ungdomens utveckling och behov.

Filantropismen ville sålunda på olika sätt skapa *glädje i undervisningen*. Fördenskull ägde undervisningen ofta rum i lekens form. Med den "tillfredsställande effektens lag" ville man premiera fliten och intresset genom priser och premier. Kroppsstraff var förbjuden och disciplinen skulle vara mild. Det hårdaste straffet var arrest. Den beskrivs som en "lång vistelse i ett fullständigt tomt rum, där man icke kan se ut genom fönstret men på nära håll hör det angenäma sorlet av ungdomen, som leker eller studerar". Detta skulle vara ett förmildrande straff i jämförelse med den tidigare nyttjade agan.

På ett område blev filantropismen banbrytande, nämligen i dess starka intresse för kroppsvården. *Gymnastik* och rörelselekar var nödvändiga i undervisningen. Det gällde att utveckla och uppöva de ungdomliga krafterna såväl fysiskt som psykiskt. Salzmann ansåg, att barnen "genom att göra iakttagelser i naturen skola öva sina krafter, iakttagelseförmåga, minne, inbillningskraft och förstånd, vilka alla förmögenheter för dem bliva av nöden, i vilken ställning de än komma".

Den konfessionslösa religionsundervisningen skulle enligt upplysningens och rationalismens tänkande gälla för filantroperna. Basedow var närmast deist, med tron på en Gud och den kristna sedeläran. Religionsundervisningen var viktig, då den låg till grund för moralen. En sådan förnufts- och känsloreligion hoppades man skulle ena kyrkorna och befrämja endräkt.

Filantropismen ägnade sig mest åt de högre skolorna. Men baronen *Friedrich Eberhard von Rochow* (1734–1805), tog sig an *folkskolans sak* inom det filantropiska programmet. Han blev en pionjär för den preussiska folkskolan. Han var en föregångsman i många avseenden. Viktigare än att meddela faktiska kunskaper var att utveckla iakttagelseförmåga och uppmärksamhet och att lära barnen tänka och resonera. Undervisningen skulle vara angenäm och nyttig. Han inrättade ett seminarium för utbildning av lärare i filantropisk anda.

En sammanfattning av filantropismens huvudtankar är på sin plats här för att man bättre skall kunna få en helhetssyn på dess ideologi, om en sådan förefinnes. En översikt är i detta fall särskilt angeläget, då man ofta möter tvetydiga och motsägelsefulla satser.

Filantropismen intresserade sig mer för den högre skolan, även om folkundervisningen hade sina företrädare. Kroppsövningar och gymnastik värderades som bekant högt. Förutom undervisning ålåg det skolan att ge en verklig uppfostran. Vad man saknade i filantropismens skolprogram var arbetets fostrande betydelse för ungdomen. Den moraliska fostran hade sin grund i religionen och man accepterade den religiösa livssynen men med en rationalistisk inställning, som förkastade övertro och vidskepelse. Skolan skulle också vara en statens angelägenhet.

De filantropiska författarna har dokumenterat sig i en omfattande litteratur och utgivit en mångfald läro- och läseböcker. Man reformerade lärarutbildningen med krav på att den skulle vila på en psykologisk grund. Metodiskt ville man främja självverksamheten och en mer samtalsinriktad undervisning. Vidare skulle undervisningen vara åskådlig med exkursioner och studiebesök samt för eleven angenäm. Basedow ville förena humanitet med glädje i undervisningen. Disciplinen krävde en fast hållning men aldrig kroppslig misshandel.

Kort sagt var filantropismen en förening mellan upplysningens nyttighetsideal och Rousseaus frihetspedagogik. Skolans mål avsåg såväl samhällets som individens bästa. Individuellt var målet en lycklig och dygdig människa i ett rationellt samhälle. Det är sålunda filantropismen, som har skapat den första radikala reformskolan i nyare tid.

Arbetsstugornas ideologi contra filantropismens

Det är intressant att analysera och diskutera hur arbetsstugerörelsen pedagogiskt och ideologiskt förhöll sig till filantropismens ideologi. Detta ger anledning till en komparativ studie.

Arbetsstugeverksamheten i norr har kallats för ”Sveriges största filantropiska företag”. Det är säkert inte någon överdrift att påstå detta, om man beaktar verksamhetens vida omfattning och stora riksintresse.

Människovänlighet, filantropism, är verkligen rätta ordet för den snabba och betydelsefulla insats, som utfördes i Norrbotten vintern 1902–1903. Centrala nödhjälpskommittén i Stockholm anslog medel till ”bespisande och beklädande av nödlidande barn” och lokala nödhjälpskommittéer bildades.

Men hur effektuerades hjälpen på bästa sätt? Det var just i denna akuta och svåra situation, som de första åtta arbetsstugorna kom till i februari 1903. Mannen som med heder lade den grunden var som bekant lektorn fil. dr Carl Svedelius. Nästa fråga som måste ställas! Hur och var skall man finna personer, skickliga och villiga att få sådana arbetsstugor till stånd?

Rent organisatoriskt föreligger åtminstone fyra klara skillnader mellan den filantropiska skolan och arbetsstugorna. För det *första* är huvudmannen för arbetsstugorna en fri stiftelse och inte staten eller kommunerna. För det *andra* är arbetsstugorna främst skolinternat men har under den första tiden även meddelat skolundervisning. För det *tredje* tillhör eleverna endast dåvarande småskole- och folkskolestadiet. För det *fjärde* hade arbetsstugorna liksom skolan på den tiden en konfessionell inriktning, nämligen kristendomsundervisning enligt den svenska kyrkans lära.

Då filantropernas skolor var mer anpassade för den högre utbildningen och hade viss karaktär av privatskola, kom eleverna mestadels

från de mer utbildningsmedvetna och välsituerade klasserna. Enligt arbetsstugornas instruktion skulle endast de elever intagas, som ”på grund av lång väg till skola, fattigdom och hemmets vanvård eller av annan liknande orsak bliva i avsaknad av skolundervisning eller fostran i allmänhet. Härvid bör särskilt avseende fästas vid arbetsstugans sociala uppgift att bereda fostran och vård åt i hemmet kroppsligt eller andligt försummade barn.”

Medan filantropiskolorna själva bestämde över sina ”undervisningsplaner” eller riktlinjer för utbildningen och fostran, gällde för arbetsstugorna i sin funktion som skolinternat till kyrkbyns folkskolor den svenska folkskolans gängse undervisningsplaner. Samma sak gällde också då undervisningen av olika skäl bedrevs inom arbetsstugorna.

Efter påpekandet av dessa yttre skiljaktiga organisationsformer, vill jag nu lyfta fram den kanske mest markanta skillnaden mellan de två skolorna. Det hänför sig till begreppet fostran. I arbetsstugorna var *fostran till praktiskt arbete* en central uppgift. Barnens arbete på arbetsstugorna var en nödvändig insats för att klara driften och ekonomin med en ständigt alltför fåtalig personal. Arbetsstugorna var ju barnens hem under skoltiden. Det var helt visst en obligatorisk uppgift för alla. Men det behöver inte ses som märkligare än att barnen hjälpte till i hemmen med olika arbetsuppgifter. Men från ledningens sida var det också en medveten och klar målsättning för fostran till praktiskt arbete. I den filantropiska skolan saknade man all förståelse för arbetets fostrande betydelse.

Inom ett område inom ämnesdidaktiken i skolan har arbetsstugorna varit föregångare och ledande. Det gäller ämnet *slöjd* såväl för pojkar som flickor. I skolorna kunde slöjd bedrivas som frivilligt ämne sedan 1880-talet. På grund av kostnadsskäl för lokaler, utrustning och lärare blev det trögt med införande av slöjd i skolorna. Slöjdundervisningen blev inte obligatorisk i folkskolan förrän 1954. I arbetsstugorna infördes redan från början slöjd med två timmar varje skoldag. Föreståndarinnan skulle svara för den kvinnliga slöjden och en manlig slöjdlärare anlätades för pojkslöjden.

Redan från de första arbetsstugeåren fastställde Centralstyrelsen ett program för praktiskt arbete och slöjd.

En mil för att hämta mjölken till Jokkmokks arbetsstuga

Att låta barnen lära sig nyttiga slöjder, flickorna allehanda kvinnliga hemslöjder såsom lappa, stoppa, sy, sticka, karda, spinna och väva i förening med de i en arbetsstuga förekommande husliga sysslorna, såsom städning, skurning, diskning, matlagning, tvätt, gossarna åter allehanda manliga slöjder, särskilt grovslöjd, såsom snickeri, hur husgeråd och arbetsredskap förfärdigas, eller skomakeri med tillverkning av lappskor, bandskor, skinnvantar och skidbinslen m.m.

När det talas om *den pedagogiska utilitarismen* i de filantropiska skolorna, så ligger arbetsstugorna väl till. Nyttighetsaspekten genomsyrar ju som vi redan sett hela arbetsstugeprogrammet. Eleverna skulle fostras till verkligt arbete i hemmen och senare ute i samhället. Yrkeskicklighet och arbetsdisciplin är centrala begrepp i arbetsstugornas målsättning.

Säkert ville man i arbetsstugorna lika mycket som i de filantropiska skolorna införa *glädje* i undervisning och fostran. I båda skolor-

na nämns leken som ett viktigt inslag. Förutom skolans "roliga timmar" var leken ett naturligt inslag på arbetsstugorna. Trots det myckna arbetet och läsläsningen för eleverna är det väl omvittnat, att det fanns tid för lekar. Gruppgemenskapen gav goda förutsättningar för lagspel utomhus. Det finns flera vittnesbörd från barn ute i kyrkbyn hur man avundades arbetstugebarnens i deras tycke "roliga" gemenskap.

Gemensamt för de båda barninrättningarna kan man notera hur *den moraliska fostran* vilade på religionen som grund. Den reformerte och senare katolske Rousseau kom att påverka den annars kritiske Basedow till att acceptera kristendomens värderingar och etik för ungdomens fostran. I arbetsstugorna var detta något helt självklart. Man bad bordsböner och aftonböner varje dag. Nästan varje söndag måste barnen besöka kyrkans högmässa under vanligtvis föreståndarinnans ledning. Detta kan ses som ett naturligt inslag, som härstammade från den ortodoxa kyrkans tid. Samtidigt ville man, att barnen på detta sätt skulle berika sin kunskap i kristendom. I arbetsstugorna anordnades också konfirmationsundervisning för de äldre eleverna, innan de lämnade "hemmet".

Att skolas för hemmet och samhället

I den svenska folkskolans fackämnen brukar trädgårdsskötsel, slöjd och huslig ekonomi räknas bland de viktigaste med relation till hemmets behov och gagn. Ämnet trädgårdsskötsel kom med redan i den första folkskolestadgan 1842. Slöjd kom med i 1882 års stadga och huslig ekonomi i 1897 års stadga, båda som icke obligatoriska ämnen.

Vid slutet av 1800-talet kan man skönja en ny statsideologi i relationen mellan det privata och det statliga, det enskilda och det allmänna. Staten tog sig en förändrad och utvidgad roll i samhället. Som en organism skulle staten svara för och samordna alla delar i samhällskroppen. De två mest framträdande och expansiva områdena var just skolväsendet och socialpolitiken. På detta sätt kom staten att bry sig om och ta ett ansvar i kulturreproduktionen.

Den gamla uppfattningen om hemmet som den enda riktiga uppfostringsinstitutionen kom att rubbas. Staten trädde nu genom folkskolan som instrument in i hemmets revir. Därmed kom skolans mål och kursinnehåll att omdefinieras. Med de tre praktiska fackämnena, trädgårdsskötsel, slöjd och huslig ekonomi, ville man förbättra särskilt arbetarklassens hemförhållanden. Det kunde ses som ett ingrepp i familjens och det privata livets områden. Kritikerna såg det verkliga syftet vara att få en bättre kontroll på familjen under täckmanteln av ideella och humanitära motiv. Men å andra sidan behövde man inte frånta tidens socialreformatorer deras verkliga ideella och ärliga motiv. Det ärliga uppsåtet kunde väl förenas med arbetarfamiljernas egen aktivitet och deras medvetenhet om att själva vilja förbättra sina hemliv.

Införandet av slöjden i folkskolans timplan föranledde en lång och intensiv debatt i riksdagen. Nu var det verkligen fråga om en ny princip, som gällde statens ansvar för kulturreproduktionen. Slöjdundervisningen i hemmen kom nu att överflyttas till staten, som genom

folkskolan breddade sin kulturreproduktion. Ämnet huslig ekonomi var inte sen att följa efter. Dessa två ämnen innebar en kvalitativ utvidgning för staten. Och ämnena hade relevans till två sfärer av tillvaron, nämligen såväl yrkeslivet som livet i hemmet.

Vilken betydelse kom dessa nya fackämnen att få för individen, samhället och produktionen?

Allmänt kan sägas, att moraliska synpunkter kom att spela en avgörande roll. För gosslöjden betonade man dess arbetsfostrande uppgift och liknande aspekter gällde även för de andra ämnena. Bland moraliska dygder finner vi här de redan bekanta, nämligen flit, ordning, sparsamhet och renlighet. För pojkslöjden lyfte man fram de pedagogiska synpunkterna, medan de ekonomiska betydde mindre. Allmänt påtalade man hur fackämnena skulle utgöra en omväxling till det stillasittande skolarbetet. De bidrog också till en allsidig utveckling av personligheten. Senare lyfte man fram slöjdens estetiska värden och de kreativa inslagen i det praktiska arbetet. Vid denna tid saknades ännu pedagogiska aspekter på de andra ämnena i skolans timplan. Skolköksundervisningen fick en stark drivkraft genom de nya näringspolitiska rönen inom vetenskapen. Relevansen till undervisningen i trädgårdsskötsel talade för odling av hemodlade grönsaker och rotfrukter. De gav ett både nyttigt och billigt bidrag till kosten.

Hur bidrog dessa tre fackämnen till ideologi- och kulturreproduktionen?

Med folkskolan som instrument kunde staten med de praktiska och estetiska ämnena implementera de unga med ideal som ordning, sparsamhet och renlighet. Då livet i hemmet förnyades till det bättre, skulle kärleken till hemmet öka. Den som älskade sitt hem, älskade även det stora hemmet, fosterlandet. Därmed kunde de ideologiska vinsterna skördas på många områden. Det blev en god början till ökad folkbildning och ökat materiellt välstånd.

Barnet som objekt i vetenskap och ekonomi

I det historiska perspektivet har man naturligtvis alltid anledning att pröva de källor, som finns att tillgå. Då det gäller enskilda personers utsagor och vittnesbörd kan man urskilja två olika kategorier. Den vanligaste kategorin gäller de personer, som direkt har deltagit i skeendet och då kan åberopa sina erfarenheter som saklig grund. De representerar sålunda den avsedda verksamheten som medaktörer. Hit räknas såväl arbetsstugans personal och ledning som dess elever. Bland vanliga fallgropar kan man nämna minnet, intentionen, gloriifieringen eller avsikten att fördölja. Den andra kategorin är de helt utomstående och till synes neutrala personerna. I detta fall menar man närmast seriösa forskare, som inte representerar avsedd verksamhet. För en forskare kan trovärdigheten alltid synas självklar men även han måste vara på sin vakt. Men de har givetvis ambitionen att närma sig objektet så neutralt som möjligt och utan förutfattade meningar. Men till syvende och sist är det vetenskapen som kräver högsta möjliga sanningsenlighet.

Vid det här aktuella studiet av barninstitutioner förekommer naturligtvis författare och sagesmän från bägge ovannämnda kategorier. Författare, som inte representerar nämnda institutioner, får en friare position vid sin beskrivning av verkligheten. I detta fall är institutionen objektet och barnet är en del i ett system, som till sin karaktär är såväl formell som informell.

Bland forskare ger *Kajsa Ohrlander* en fyllig enumeration av delfrågor, som man möter och vill belysa vid studier som denna. Man kan fråga sig "hur institutionen blivit ett medel att forma barnen, hur barnens liv kan ha tätt sig, på vilket sätt och varför historiska miljön, kulturen och politiken ställt villkoren för institutionerna och därmed för barnen." Frågorna är många. Man berör barnpsykologin och man talar om barnets inre växt, om barnets behov av uppfostran och hur

det förhöll sig till anstaltens villkor och förutsättningar. De olika anstalterna gav upphov till egna normer för utveckling av goda institutionsbarn. En förebild tecknades och institutionsbarnet föddes.

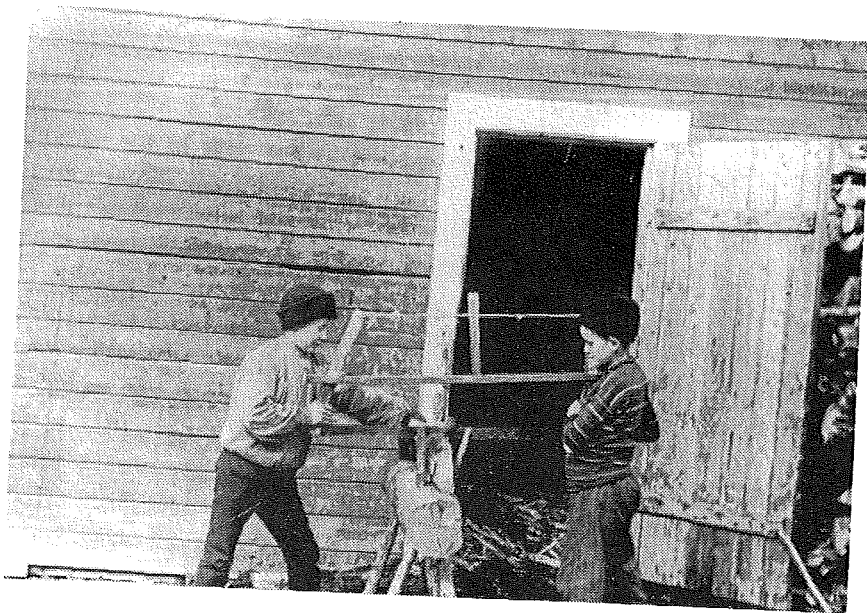
Institutionsbarnen utsattes ofta för olika pedagogiska försök. Fördenskull fick dessa barn på institutioner många gånger stå som modell för en förnuftig och genomtänkt barnuppfostran. Genom omhändertagande kom institutionsbarnen att bli det ansvarsställande samhällets barn.

Allmänt kan man säga, att barnanstalterna kom till genom en förening av fattigdom, övergivenhet och lagstiftningens brutalitet mot oäkta barn till ensammodrar. Man kan också se det som en samverkan mellan ekonomiska, humana och uppfostrande riktlinjer.

Historikern *Lena Sommestad* har i en intressant artikel presenterat den engelske samhällsforskaren Seebohm Rowntrees forskning kring barnen i den ekonomiska historien. Rowntree studerade arbetarfamiljer i York i början av 1900-talet. Därvid iakttog han ett samband mellan fattigdom och livscykel. Han såg hur en arbetares liv genomgick olika faser under livstiden och hur det pendlade mellan fattigdom och relativt välstånd. Denna livscykel pågick i återkommande intervaller. Den tid då familjen konsumerar mer än den producerar kallas här "reproduktionsklämman". Rowntrees studier kom att få stor betydelse för välfärdsstatens framtida utveckling. Man såg nu hur en stats välfärd och välmåga var i mycket beroende av befolkningens ålderssammansättning.

Den svenska historien visar hur de stora barnkullarna från slutet av 1800-talet och början av 1900-talet övergick till en kraftigt ökad andel förvärvsarbete under mellan- och efterkrigstiden. Som ett resultat av detta fick vår svenska ekonomi en kraftig tillväxt med ökad välfärd. Barnrikeperioden var en svår och fattig tid med tung försörjningsbörda. Men det var "en långsiktig investering", som också berörde barnens försörjning, hälsovård och skola. Sekelskiftets barnrikedom var således "en samhällsekonomisk potential av stora mått".

Sommestad fortsätter med att peka på tydliga regionala skillnader i fattigdom i landet. I slutet av 1800-talet var det bättre i södra Sverige med relativt lägre nativitet, medan "i norr tog befolkningsökningen fart först i slutet av 1800-talet vilket förvärrade fattigdomen".

Bränsle till arbetsstugan

Sommestad tar också upp barnarbetets stora betydelse för familjens försörjning och överlevnad. Matanskaffningen drev på en omfattande nyodling. Statistiken visade tydligt, att ju större andel barn, desto mer nyodling. Det var också mest inom jordbruket man använde barn för arbete. "Långt in på 1900-talet ansåg många svenskar, att arbete, särskilt i jordbruket, var nyttigt för barn och en del i inskolning till vuxenvärlden." Artikeln slutar med de tänkvärda orden, att "den ekonomiska historien har i hög grad varit en historia om barn".

Makt, disciplinering och civiliseringsteorier

Den utbildningshistoriska forskningen har haft god nytta av det klassiska civilisationsbegreppet. Ett utmärkande drag i kulturdebatten har civilisationskritiken varit. I dess moderna form kan man i civiliseringsprocessen urskilja olika civiliseringsteorier. Flera forskare har påvisat fruktbara ansatser och tolkningsmodeller.

Bland de främsta forskarna på området bör man nämna den tyske sociologen och historikern *Norbert Elias* och den franske idéhistorikern och filosofen *Michel Foucault*. Elias såg den europeiska historien som en disciplineringsprocess. Han beskrev affektkontrollen, hur de spontana drifterna skulle tuktas och hur den impulsiva aggressiviteten skulle dämpas. Civilisationen beskrevs som ett led i en maktutövning i den moderna statens hägn. Foucault anknyter till liknande tankar i sin mentalitetsforskning. Han ser hur den moderna disciplineringen av människan skett i skolor och korrektionsanstalter. För honom är kritiken av makten i samhället det främsta civiliseringsperspektivet.

Forskaren *Johan Söderberg* betonar med anknytning till filosofen Daniel Boethius självverksamheten som den drivande kraften i civiliseringsprocessen. För dessa båda är enskilda individers eller grupper självkontroll och självdisciplinering det centrala. Med ökad kunskap om samhället och människan utvecklades från upplysningens 1700-tal nya former för kontroll, "inte minst manifesterade i de olika korrektionsanstalterna, till vilka skolan också är att räkna." – "Här skulle människorna disciplineras till hanterliga och produktiva samhällsvarelser."

Forskaren *Daniel Lindmark* ger i sin avhandling en intressant beskrivning av vissa aspekter i civiliseringsprocessen. Han behandlade främst affektkontrollen och den individuella personlighetsutvecklingen. I det patriarkala hushållet var det med hustavleideologins

hjälp som husbönderna svarade för normöverföringen. Då hushållet representerade såväl kyrkan som samhället innebar civiliseringsprocessen såväl en religiös som politisk inskolning. Enligt forskaren Hilding Pleijel var detta identiskt med den kyrkliga folkundervisningens funktion. Hustavlans och senare sedelärans moraliska bud kom med kyrkan och folkundervisningen att ansvara för den sociala kontrollen. Då hustavlans lättade, kom övergången från det hierarkiska lydheidsförhållandet till ett läge med mer av frihet, ansvar och ömsesidighet. Resultatet blev en inre disciplinering och mer av en internalisering av gällande normer. Detta blev möjligt genom utvecklingen av en "inifrånstyrd människa", som kunde reglera sitt beteende av "en inre kompass", ett modernt samvete.

Foucault utvecklar intressanta teorier kring makt, disciplinering och kontroll. Skolan tas ofta fram som ett belysande exempel på en institution med en genetisk organisation och en hierarkisk övervakning. Genetisk beskrivs den i ordets filosofiska betydelse som en inrättning stadd i utveckling i motsats till en passivt deskriptiv företeelse. Skolan inrättades som en avgränsad institution med en noggrant reglerad organisation. Tiden fördelades i en detaljerad schemaläggning. En hierarkisk observation svarade för kontrollen och det flöt mekaniskt och opersonligt. Disciplineringen kom att byggas in i själva institutionen, osynligt men ständigt närvarande. Bestraffningssystemet bevakade den disciplinerade institutionen. Eleverna blev med hänsyn till kraven föremål för standardisering, differentiering och klassificering. Prestationer och misslyckanden noterades i en ofta detaljerad belöningshierarki med kontinuerliga bedömningsskalor. För Foucault är allt detta "normalisering".

Examinationen i denna "normalisering" uppträder här i sin ursprungliga betydelse som prövning och granskning. Den gjorde det möjligt att bedöma, bestraffa och belöna eleverna. I motsats till den gamla, traditionella makten, som framträdde för öppen ridå, utövades den nya maktdisciplineringen genom sin osynlighet. Undersåten däremot var synlig och ett objekt för registrering och dokumentation. Därvid kom skolan att bli det idealiska redskapet för en systematisk kontroll.

Foucault skrev, att "skolan blev en sorts apparat för oavbruten examination". Förutom skolor har för övrigt välgörenhetsinrättningar i långa tider spelet en viktig roll i "disciplineringen" av befolkningen. Syftet har kunnat vara religiöst (kristnande och bättre moral), ekonomiskt (nödhjälp och möjlighet till arbete) eller politiskt (dämpa missnöje och oroligheter).

Sammanfattning med ideologisk belysning

Arbetsstugornas huvudsyften var tvåfaldig, *den sociala* och *den pedagogiska* inriktningen. Den sociala innebar materiell hjälp till barn i nödtid och fattigdom och den pedagogiska gav glesbygdens barn möjlighet till fullständig skolgång med utbildning och fostran. Den sociala inriktningen dominerade starkt under de första åren, medan den pedagogiska aspekten förstärktes med tiden då arbetsstugorna alltmer kom att fungera som skolhem. Arbetsstugorna kom att fokuseras som det centrala mediet. De tillfredsställde de materiella behoven i form av kost, logi, kläder och skor. Folkundervisnings- och folkbildningsmålet förverkligades genom utbildning och fostran i både skola och arbetsstuga.

Den sociala uppgiften i förening med kravet på skolgång för alla var en angelägenhet för både stat och kyrka. Länsstyrelsen och domkapitlet svarade för denna samverkan. Följdriktigt har landshövdingen alltid varit ordförande och biskopen vice ordförande i styrelsen för Stiftelsen Norrbottens läns arbetsstugor. Arbetsstugerörelsen startade på helt frivillig väg men erkändes snart av statsmakterna och erhöll regelbundet redan från 1908 ett mindre statsbidrag för de "lapsk- och finsktalande eleverna". Statsbidraget var närmast att betrakta som ett bidrag i det av staten prioriterade försvenskningsarbetet.

Arbetsstugorna har under hela sin tillvaro ständigt varit föremål för diskussion och värdering. Visst finns det både mörka och ljusa sidor att ta fram. Det är nu mer än 40 år sedan verksamheten upphörde år 1954. Nu kan man börja få ett historiskt perspektiv på arbetsstugornas verksamhet. Sammanlagt har 5 500 barn varit intagna i de 20 arbetsstugorna i Norrbotten. För att bedöma omfattningen kan den anges med totalt 23 300 barnår. Arbetsstugerörelsen spelade under sina 50 år en viktig samhällsroll, vilket klart framgår av den rika dokumentation, som finns bevarad i arkiven.

Då man vill bedöma arbetsstugornas betydelse och funktion under de drygt 50 åren är det viktigt att vara medveten om hur deras roll kom att utvecklas och förändras under denna tid. Under arbetsstugornas s.k. klassiska tid under de första 25 åren ser man tydligt, hur det sociala motivet från början dominerade. Det var fattigdom, sjukdom och tider av missväxt i de norrländska glesbygderna, som blev ett nödrop från nödåret 1902–03 i hela riket. Tenerz har beskrivit, att ingen händelse har mer än detta nödrop placerat finnbygden "i uppmärksamhetens blickpunkt" och detta i hela Sverige och även utomlands.

Från 1930-talet märks allt tydligare hur arbetsstugorna utvecklades till vanliga skolhem. De blev internat med kost och logi för barnen från avlägsna byar och gårdar, särskilt i det norrländska skogslandet och i lappmarkerna. Naturligtvis fanns fattigdomen kvar länge än i de barnrika familjerna. Kläder och skor var ofta en bristvara. Trångboddheten försvårade också de hygieniska förhållandena, vilket gynnade spridningen av lungtuberkulos och andra epidemiska sjukdomar. I den finskspråkiga bygden var seden att bada bastu allmän och det gällde också i de fattiga hemmen. Hade man inte egen bastu var det brukligt, att man fick nyttja en grannes bastu. Bruket av bastubad var givetvis av positiv betydelse för en förbättrad hygien.

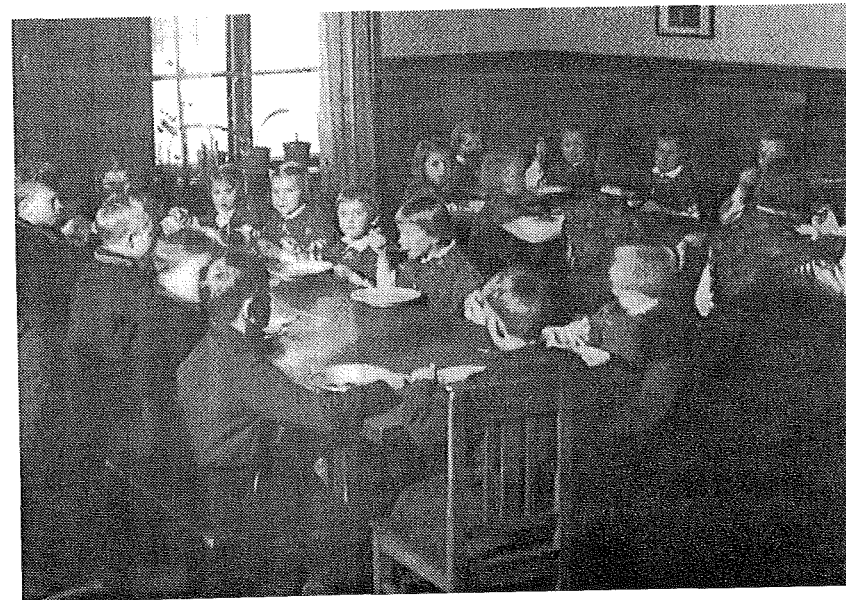
Arbetsstugorna kom under hela sin tillvaro att spela en avgörande och viktig roll för att bereda barnen i glesbygderna en ordentlig *skolgång*. De ambulerande mindre folkskolorna gav inte en tillfredsställande skolgång för eleverna. I de mest avlägsna gårdarna och byarna var antalet barn utan någon skolgång tämligen stort ännu vid seklets början. Arbetsstugorna kom härvid att påskynda genomförandet av den allmänna folkskolan i glesbygden.

Det var inte utan fog, som konsulenten Lars Barkman i Svenska fattigvårdsförbundet framförde sin kritik mot arbetsstugorna. Han hävdade ju, att arbetsstugorna verkade mer i den svenska folkskolans tjänst än i sin sociala roll att hjälpa barnen i glesbygden. Samtidigt påtalades det också, att barnen i norra Sverige genom arbetsstugorna hade det relativt sett bättre än barnen söderut på landsbygden. Albert Carlgren tillbakavisade kritiken och sade, att dylika jämförelser inte alls var rättvisande. Han hävdade som bekant, att sådana påståenden

måste bottna i djup okunnighet och bristande kännedom om de verkliga förhållandena i de ödsliga norrländska skogarna och i lappmarkerna. Till stöd för Barkmans åsikter kan man citera vad som skrevs i den första årsredogörelsen 1903-04. "Man skulle kunna säga, att arbetsstugan är en *ny skolform*, som under nödåret blivit *skänkt* åt Norrbottens fattigaste socknar."

Arbetsstugornas årsredogörelser presenterar en synnerligen positiv syn på livet i arbetsstugorna. Skribenterna består i huvudsak av personer från Centralstyrelsen och de lokala styrelserna, folkskolinspektörer, provinsialläkare, föreståndarinnor, gäster och elever. Det är inte så överraskande, att de flesta som skrivit endast har gott att säga om arbetsstugorna, och man måste respektera även deras uppfattning och erfarenheter. De talar om sina faktiska upplevelser. Nu kan man invända, att nästan alla dessa personer föga kände till det verkliga vardagslivet på arbetsstugan. Det kan vara sant. Då svarar man ofta, att det är endast eleverna, som vet vad som hände på arbetsstugan. Glöm dock inte heller personalen, som också utgör aktörer i det dagliga livet. För att få en allmän uppfattning av eleverna borde alla ha fått säga sin mening. Eleverna utgör en population, där var och en av de 5 500 eleverna skulle behöva presentera sin uppfattning och sina upplevelser och ge sin syn på vad arbetsstugan betytt för dem. Detta är tyvärr inte möjligt.

Den kritik som på senare tid framförts mot arbetsstugorna avser oftast de två eller tre sista decennierna i deras verksamhet. Alltför ofta är kritiken förenad med en anakronistisk historiesyn, vilken syn givetvis förkastas av historiker av facket. Den vanligaste svagheten på ömse sidor är generaliseringen av förhållandena. En dylik induktiv metod är empirisk och vill dra generella slutsatser från enskilda händelser. Nästan undantagslöst härrör kritiken från forna elevers minnen och erfarenheter av livet på arbetsstugorna. Deras traumatiska upplevelser kan ingen bestrida eller betvivla. Sådana enskilda vittnesmål på empirisk grund skall givetvis respekteras. Kritiken gäller vanligtvis den hårda disciplinen på arbetsstugan men också tvånget att utföra arbeten. Den riktar sig oftast mot föreståndarinnorna och deras "hårda" regemente.

God aptit i Svansteins arbetsstuga

Barnens skyldighet att utföra *arbetsuppgifter* sågs ideologiskt och reglementsenligt som en fostran till praktiskt arbete och en god arbetsdisciplin. Förvisso måste arbetet också beskrivas som ett ekonomiskt objekt. Man utnyttjade barnen till att utföra nödvändiga sysslor på arbetsstugan, sysslor som eljest skulle ha utförts av anställd och avlönad personal. Som vi sett tidigare kunde det säkert i barninstitutioner stundom förekomma, att man överutnyttjade barnen i arbete och det kan givetvis aldrig godtagas.

För att få balans i kritiken måste man också beakta de många arbetsstugeelever, som har enbart gott att säga om sin tid på arbetsstugan. Med Ellen Key och Anna Hierta-Retzius måste man dock säga, att hemmet verkligen är barnets naturliga och bästa uppväxt- och uppfostringsmiljö. En vistelse i arbetsstuga eller skolhem är för varje barn ett smärtsamt skiljande från det trygga hemmet bland syskon, far och mor.

Man måste också vara medveten om, att arbetsstugorna inte var några tvångsanstalter. Det var alltid föräldrarna, som hade att besluta om sina barns placering i arbetsstuga. Det var inte ovanligt, att föräldrar blev ledsna och stundom förtvivlade, då deras barn på grund av fullbeläggning på arbetsstugan inte kunde få plats. Man kan hävda, att det formellt var fritt att sända barnen till arbetsstuga men i realiteten kunde det upplevas som ett tvång, då barnen eljest inte skulle kunna få någon skolutbildning alls. För många familjer var en inackordering i kyrkbyn helt otänkbar av ekonomiska skäl. Kommunerna ville heller inte bidra till inackorderingskostnader.

Arbetsstugornas roll i det finsktalande Tornedalen som institutioner för *försvenskning* är som sagt klart dokumenterad. Alla barn skulle lära sig svenska. Finska fick man inte tala i arbetsstugan. På liknande sätt var det med skolorna. Andra försvenskning sinstitutioner var enligt statsmakternas påbud Småskoleseminariet i Haparanda och Tornedalens folkhögskola i Övertorneå. Då det för de finskspråkiga arbetsstugubarnen blev ett tvång att lära sig svenska, har många elever omvitnat hur man bestraffades, då man överträdde förbudet och ville tala sitt eget finska modersmål.

Hur mycket kom försvenskningssupdraget att betyda för lokaliseringen och uppbyggandet av arbetsstugorna? Betydde det något alls? Sedan man läst ett flertal skrivelser från kommunerna med vädjande anhållan om att få en arbetsstuga etablerad just till en av sina kyrkbyar, blir man något osäker. Betydde tillgången på lokaler och andra kommunala förmåner något? Det är svårt att tolka de avgörande beslutskriterierna. Men som vi sett kom sexton av de tjugo arbetsstugorna att förläggas till den finsktalande bygden. Detta talar givetvis för att det finskspråkiga området kom att gynnas. Ett belysande exempel på detta var, att Överkalix i sin svenskbygd aldrig fick någon arbetsstuga i sin kommun trots ett flertal vädjande ansökningar. Försvenskningen av Tornedalen var helt säkert en stark faktor vid placeringen av arbetsstugorna. Här kunde den politiska aspekten göra sig gällande. Det finska språket i gränsbygden ansågs utgöra en potentiell fara. Det handlade också om en strävan efter nationell homogenitet i språkligt och kulturellt avseende.

Filantropismens primära idé om *människokärlek* ville också vara arbetsstugans. Det fanns en väl dokumenterad människokärlek till nödlidande barn hos de många givarna och donatorerna. Denna kärlek dokumenteras rikligt i de många breven och i donationshandlingarna. Kritiken ville däremot ifrågasätta den goda viljan och den uppriktiga ärligheten. Man förde hellre fram underliggande idéer om egoistiska syften. Man talade om de rikas självgodhet och om deras "goda" gärningar, vars verkliga syfte var att själva få beröm.

Beträffande *den pedagogiska utilitarismen* kan man säga, att den fanns i arbetsstugan lika väl som i filantropismens skolor. Skillnaden var dock den, att nyttoaspekten i filantropiska skolor avsåg främst teoretiska studier, medan man i arbetsstugorna värderade högt nyttan av praktiskt arbete med åtföljande god yrkesskicklighet och arbetsdisciplin.

En samstämmig kör från båda sidorna såg *glädjen i undervisning och fostran* som något synnerligen värdefullt och ett mål att sträva mot. Det var dock en helt annan sak hur det i verkligheten fungerade. Såväl skolan som arbetsstugan hade ju på den tiden en fast reglerad organisation med åtföljande sträng disciplin. I det läget väntade man sig nog inte så mycket av glädje. Men de många vittnesbörden från arbetsstugorna bekräftar dock, att leken och glädjen inte fattades. Ideologiskt insåg man nog redan då hur glädjen i arbetet skapade intresse och blev till gagn för skolgången.

För såväl filantropismen som för arbetsstugorna stod *den moraliska fostran* i fokus. Den skulle vara grundad på religionen och i båda fallen stod det klart, att det var kristendomen som gällde. Kristendomskunskap var vid sidan av läsning och skrivning det främsta ämnet. Arbetsstugorna liksom skolan ville påtaga sig den fostraruppgift, som familjerna stundom inte ansågs kunna klara. Vid intagning till arbetsstuga prioriterades sådana barn, som eljest hade tagit skada av "osedlighet" eller föräldrarnas oförmåga att fostra barn. Under arbetsstugornas halvsekel kan man notera en gradvis förändring i uppfostningsmetoderna. Om det tidigare rådde en sträng underkastelse och hård disciplinering, märker man senare tendenser till en ökad internalisering hos eleverna av normer och värderingar. "Internalisering ersatte riset och agan som det främsta medlet att nå barnen." Det var

ett steg i riktning att utan tvång och våld implementera god moral och etik hos barnen.

Som vi tidigare sett kom de tre *praktiska fackämnena slöjd, huslig ekonomi och trädgårdsskötsel* att bidra till ideologi- och kulturreproduktionen. Här stod arbetsstugornas praktiska målinriktning i viss harmoni med skolans läroplan, som dock hade tyngdpunkten lagd på de teoretiska ämnena. För barnen i såväl skolan som i arbetsstugorna gällde det "att skolas för hemmet och samhället".

Även i fackämnena kunde moraliska aspekter spela en viss roll. I gosslöjden till exempel betonade man dess arbetsfostrande uppgift och det kunde även gälla för andra ämnen. Bland moraliska dygder finner man de fyra bekanta, nämligen flit, ordning, sparsamhet och renlighet. Man betraktade fackämnena i skolan som en hälsosam omväxling i det eljest stillasittande skolarbetet. Senare lyfte man fram slöjdens estetiska värden och de kreativa inslagen i det praktiska arbetet. Skolköksundervisningen fick en stark drivkraft genom de nya näringspolitiska rönen. För god huslig ekonomi kom undervisningen i trädgårdsskötsel att gynna odling av hemodlade grönsaker och rotfrukter. Här ser vi tydligt hur även dessa tre fackämnen kunde bidra till en allsidig utveckling av personligheten. Detta måste vara goda exempel på kulturreproduktion.

Skolan kunde i god samklang med arbetsstugorna implementera de unga med pedagogiska föresatser såsom flit, ordning, sparsamhet och renlighet. Då livet i hemmet förnyades till det bättre, skulle kärleken till hemmet öka. Den som älskade sitt hem, älskade även det stora hemmet i hembygden och fosterlandet. Därmed kunde de ideologiska vinsterna skördas på många områden. Det kunde bli en god början till en ökad folkbildning och ett stigande materiellt välstånd.

På barninstitutioner var det vanligt förekommande, att barnen blivit föremål för *försök och iakttagelser* av forskare i vetenskapligt syfte. Dessa studier gällde barnens såväl fysiska som psykiska status. Ett studieobjekt av närmast pedagogisk karaktär avsåg det kollektiva livet på institutionen. Man ställde ofta frågan om hur barn i en stor gemenskap formades och gestaltades. Vi har redan tidigare sett hur läkarna utförde större hälsoundersökningar av barnen vid sidan om behandlingen av de sjuka barnen.

Föreståndarinnorna hade som vi sett en plikt och skyldighet att föra *matrikel* över eleverna. Förutom persondata fördes anteckningar om föräldrarnas civilstånd och hemförhållanden i övrigt. Färdigheter angavs med betygsgrader ifråga om flit, uppförande, arbetsduglighet och hälsotillstånd. Det kunde ges uppgifter om "sedliga oarter", "ogudaktiga hem", uppgifter om hemmets språk och olika karaktärs-egenskaper. I vår tid kan dylika registreringar verka skrämmande, då de kan röja och skada den personliga integriteten. Men på den tiden då sådana ägde rum betraktades de som något naturligt och regelrätt.

Bland många andra talade dr Wallquist som vi sett berömvärt om *de stora barnfamiljerna*. Dessa norrbottniska nybyggares gärning är "värd vår största respekt, men den är också berättigad till samhällets intresse och bistånd." Wallquist såg med oro, att "just i de delar av vårt land, där barnantalet är förhållandevis störst, ödemarksområdena, är betingelserna härför minst." Han betonade också barnarbetets stora betydelse i hemmet för familjens försörjning och överlevnad. Men med åren skulle ju barnrikedomen övergå till att bli en kraftigt ökad andel förvärvsarbetande. Resultatet för den svenska ekonomin blev då en stark tillväxt med ökad välfärd. De stora och fattiga barnkullarna från seklets början blev "en långsiktig investering" i humankapitalet. Den ekonomiska historien sägs i hög grad vara en historia om barn. Arbetsstugornas barn kom ofta från de barnrika familjerna och arbetsstugorna gav sitt bidrag till barnens möjlighet till skolgång och fostran till arbete.

Det kan nu vara intressant att erinra sig det Kungliga reglementet för Allmänna Barnhuset i Stockholm. Trots dess klara målinriktning och detaljerade föreskrifter fann man vid dess efterlevnad en klar motsättning mellan ideal och realitet. Verkligheten överensstämde inte med den retoriska idealbilden. Man fann, att det rådde en klar desintegration mellan den formella och den informella verksamhetsinriktningen. Motsvarande situation rådde säkert också på arbetsstugorna liksom det var i skolorna. Inriktningen på barnhuset angavs med "undersåtarnas tre dygder, gudsfruktan, lydnad för överheten och arbetsamhet". Detta stämmer väl med arbetsstugornas föreskrifter. Barnhuset såg liksom arbetsstugorna arbetet som ett betydelsefullt pedagogiskt moment i barnens uppfostran. Däremot fick man

inte missbruka barnens arbetskraft till den grad, att det gick ut över undervisningen och övrig uppfostran.

Makt, disciplinering och civilisering är tre begrepp som ideologiskt är intressanta även vid applicering på arbetsstugorna. Föreståndarinnorna hade i sin omfattande tjänsteroll en mångfald uppgifter, som i sig med nödvändighet genererade makt, ansvar för disciplinering och tillsyn över civiliseringen. Tidsandan i skola och barninrättningar kännetecknades vid denna tid av en sträng auktoritet. Den verkställdes genom en tämligen hård disciplinering. Ordning och lydnad var axiomatiska begrepp. Övergrepp och olydnad bestraffades enligt en tämligen allmän kodifikation. Dess praxis vid de enskilda arbetsstugorna skilde sig helt naturligt från varandra. Man klassificerade ofta föreståndarinnorna som "snälla" eller "elaka".

Makt har i historien alltid utövats i varje samhälle eller kollektiv. Den hör vanligen också hemma i den hierarkiska och byråkratiska samhällsbyggnaden. Arbetsstugeorganisationens makt fanns i Centralstyrelsen eller senare Styrelsen för Norrbottens läns arbetsstugor. Som stiftelse var den fristående från stat, landsting och kommun. Därmed var Stiftelsen också principiellt fri från samhällelig tillsyn och kontroll av sin verksamhet. Men givetvis var stiftelserna som juridiska personer underordnade svensk lagstiftning. Den kritik som stundom har riktats mot arbetsstugorna har just gällt deras fria ställning. Men som vi sett har arbetsstugorna tidigt accepterats av staten och även mottagit statsbidrag. Med statsbidrag följer ju också revision och insyn. Efter Stiftelsens hemställan beslöt Kungl. Maj:t den 18 september 1908, att folkskolinspektörerna skulle ha i uppdrag att öva tillsyn över arbetsstugorna. Man får inte heller glömma, att kommunerna också innehade makt, ansvar och direkt tillsyn. Det var ju så, att kommunerna helt naturligt var väl för att inte säga helt representerade i lokalstyrelsen för arbetsstugan. Instruktionen gav styrelsen ett omfattande ansvar med tillsyn och makt. Allt tal om att arbetsstugornas fria ställning med makt skulle ha varit till skada för verksamheten och samhället måste avvisas. Att finansieringen till större delen skedde med gåvor, donationer och privat insamlade medel kunde inte vara till skada. För kommunerna blev det i stället en välkommen besparing.

Den hårda *disciplinen* hörde till tidsandan från gångna tider och levde kvar från sekelskiftet 1900. Den hörde också hemma i skolorna men kom säkert att framträda starkare i arbetsstugorna, då man här levde tillsammans i boende och kosthållning. Beträffande enskilda föreståndarinnor finner man sådana, som var mycket stränga och bestraffade eleverna oförsvarligt hårt. Det förekom också varningar och förflyttningar av föreståndarinnor just av detta skäl. I några fall kunde de också avskedas. Men många är också vittnesbörden från forna elever om föreståndarinnor, som var välvilliga och ömhjärtade. Man vågar nog påstå, att de flesta följde pliktroget stiftelsens stadga om "glädje och trevnad" i hemmet. Men stadgan kunde också som redan sagts vara sträng. "Men i de fall, då vänlighet och godhet visa sig otillräckliga att vinna rättelse, må strängt allvar tillgripas och även lämpliga bestraffningsgrader, såsom uteslutning från måltid, förbud att lämna rummet och även kroppslig aga." Föreståndarinnorna själva var också föremål för tillsyn och kontroll, dels genom arbetsstugepappornas regelbundna besök och lokalstyrelsens egen ledning och tillsyn och dels genom föräldrarnas möjlighet till insyn genom hemkontakten och samtal med barnen.

Som vi sett var kroppslig aga tillåten i arbetsstugorna. Den nyttjades som det kanske strängaste och mest påtagliga av straffen i civiliseringstänkandet. Den psykiska bestraffningen i form av mobbning eller uteslutning från gemenskapen under viss tid har säkert av många upplevts som värre. Husbondens rätt att utöva husaga över tjänstefolk avskaffades 1920 och skolagan inskränktes från slutet av 1800-talet för att helt avskaffas först med utfärdandet av den nya skolstadgan 1958. Sålunda var kroppslig aga sedan medeltiden ett helt accepterat straff i uppfostringssyfte. Den förekom i våra skolor, barnstugor och som bekant även i våra arbetsstugor.

Civiliseringsprocessen nyttjar olika civiliseringsteorier med olika ideologiska målsättningar. Helt allmänt beskrivs målet som ett materiellt och kulturellt välordnat samhällsskick med bildning och kultur i vid bemärkelse. Att skolor och barninstitutioner alltid hade att följa måldokument såsom läroplaner och reglementen med civiliseringsprogram är en självklarhet. Så var det också på arbetsstugorna. Det började med att barnen fick ett materiellt stöd i form av föda, kläder,

skor och ett hygieniskt gott boende i varma hus. Från denna numera självklara plattform började vandrigen på kunskapens, bildningens och en god fostrans väg. Program- och målinriktningen var pluralistisk med idéer, dygder och färdigheter.

Låt oss lyfta fram några exempel på civiliseringsidéer! Arbetsstugorna skulle genom barnens "uppfostran till gudsfruktan, arbetsamhet och rena seder bidra till skapandet av goda, för samhället och hembygden nyttiga medborgare". Barnen skulle "läras kärlek till hembygd och fosterland". Svedelius sammanfattade mera konkret några målsättningar, såsom möjlighet till skolgång, fostran till arbete, tillgång till närande kost och en god fysisk omvårdnad. Bland målinriktade rättesnören finner man nyckelord som lydnad, sanningskärlek, arbetsdisciplin, hövlighet, artighet och hjälpsamhet.

Behövde man alls ha några arbetsstugor i norra Sverige? Var det inte statens och kommunens skyldighet att svara för skolundervisningen för alla barn? Man kan också ställa sig frågan, om arbetsstugorna fått klä skott för något, som egentligen var samhällets egna problem. Dessa frågor och många andra har ofta ställts och skall belysas i det följande.

Årsberättelsernas ständigt återkommande talesätt om "de nödlidande i Norrbotten", om "finnbygden" som en fattig, ödlig och karg bygd, om slöhet och ligkiltighet för barnens uppfostran, om lättja och oföretagsamhet i hemmen, med flera liknande negativa och nedsättande uttryck har gett en något missuppfattad bild av förhållandena i norra Sverige. De uppträder ofta som slentrianmässiga fraser. Den mörka och realistiska beskrivningen av läget under det svåra nödåret 1902-03 har genom arbetsstugorna liksom permanentats för framtiden. De återkommande "eländesskildringarna om ödebygderna" har i viss mån gjort skada genom att de präglat en vilseledande uppfattning om förhållandena i norr och särskilt i Tornedalen, där de flesta arbetsstugorna fanns. Brevskrivarna i årsberättelserna har naturligtvis inte medvetet velat smutskasta eller nedvärdera. En orsak till det kan måhända ha varit en viss okunnighet om förhållandena i norr. Sagesmannens uppsåt har säkert varit gott. De har handlat i god tro för att på allt sätt gynna insamlingen av medel till arbetsstugorna. Dylika omdömen kunde vid seklets början och särskilt i "ödebygderna" längst i

norr ha varit adekvata. Visst kunde det vara fattigt och eländigt i många enkla små stugor. Däremot var tillståndet i den bördiga Tornedalen i allmänhet bättre. Älven, skogen och den odlade jorden kunde borge för ett tryggare och mer välmående liv. Men visst fanns det fattiga i äldalen också. Författaren kan vidare med egen erfarenhet intyga, att majoriteten av människorna i Tornedalen alltid varit kända som flitiga och yrkeskunniga. Man bör givetvis inte lättvindigt generalisera, då det alltid skiljer i tid och rum.

Behövdes arbetsstugorna alls? Helt säkert under nödåret 1902-03, då arbetsstugorna startade för att avhjälpa den svåraste nöden, och säkert framgent i några decennier till. De fungerade från början som en mönstergill filantropisk institution, som verkade i humanistisk välgörenhet. Stat och kommun hade vid denna tid mycket begränsade möjligheter att fullfölja sina åligganden. Men visst var staten och kommunen skyldiga att ta sitt fulla ansvar för barnens obligatoriska skolundervisning. De hade då bland annat varit tvungna att bygga ett flertal kostsamma skolhem. Kommunerna hälsade därför arbetsstugorna varmt välkomna till kyrkbyarna. Då kommunerna ofta var fattiga, hade säkerligen många barn i glesbygden till en början blivit helt utan skolundervisning eller fått en mycket begränsad sådan. Att ge endast några av de sämst ställda barnen en chans till skolgång rättfärdigar redan arbetsstugornas existens.

Arbetsstugornas roll för glesbygdens barn och ungdomar är väl försvarlig och starkt dokumenterad. Ambitionen och viljan att bereda även dessa barn en fullständig skolgång kan inte gärna förmenas eller förnekas. "Vad annat kan man göra, om barnen skall få undervisning?" Så minns vi att grundaren Carl Svedelius ställde frågan en gång och han svarade "De måste bortackorderas, om de skall få någon undervisning alls." Av två "onda" ting väljer man alltid det man finner bäst, när man måste segla mellan Skylla och Charybdis.

Epilog

Vill man kort sammanfatta de styrande drivkrafterna för arbetsstugornas existens och verksamhet kan man tala om nödmotivet, fattigdomsmotivet, försvenskningssmotivet, etikmotivet och utbildningsmotivet. Det handlar om en materiell och en kulturell aspekt.

Tidpunkten för arbetsstugornas avveckling kom att försenas starkt. Det fanns flera samhällseliga skäl till förändringar. Nya vägar hade byggts och skolskjutsar mellan hem och skola hade kommit igång på flera håll. I flera kommuner hade man byggt skolhem på skolorterna med veckoinackordering för de långväga eleverna. Välståndet i det svenska folkhemmet tog sin början från slutet av 1930-talet. Fattigdomskriteriet för arbetsstugevistelse hade till stor del förlorat sin betydelse. Stiftelsens korrespondens med kommunerna visar tydligt, att kommunerna nästan alltid avvisade stiftelsens förslag om överföring av arbetsstugor till kommunerna. I många skrivelser vädjade man i kommunerna om att få behålla de gamla arbetsstugorna som vanligt. Orsaken var nästan alltid enstämning. De kostnadsfria arbetsstugorna var ett värdefullt ekonomiskt bidrag för ofta fattiga kommuner. Det fanns sålunda under de sista decennierna ett allt starkare skäl att rikta kritik mot de numera "onödiga" arbetsstugorna.

Arbetsstugornas stora betydelse för de mindre bemedlade barnen i avlägsna glesbygder kan ej förnekas. Det måste vara en synnerligen stor glädje att mer än 7 000 barn och ungdomar i Norr- och Västerbotten fick en skolgång överhuvudtaget och i detta fall en fullvärdig sådan i kyrkbyn. Visst finns det alltid mycket som kan kritiseras, då man mäter forna tiders barnuppfostran med dagens måttstock. Varje tid i historien har haft sin tidsanda och människosyn. All förnedring och misshandel är självklart alltid förkastlig. Makten, disciplinen och civiliseringsprocessen har i historien spelat olika roller. De har ofta varit oblidkeliga, stränga redskap i folkuppfostrans tjänst, medier för implementering av kunskap och färdigheter och internalisering av goda normer för det uppväxande släktet.

Till syvende och sist är det trots allt med glädje man får konstatera hur dessa arbetsstugans ungdomar fick en fullständig folkskolutbildning. Det måste betecknas som en framgång i folkundervisningens och medborgarfostrans tjänst.

Källor och litteratur

- Andersson, Gustaf
1993 En OäktOng. Umeå
- Berglund, Margaretha
1997 Omsorg, vård och undervisning. Umeå universitet Pedagogiska institutionen Umeå
- Bernstein, B. & Lundgren, U.P.
1983 Makt, kontroll och pedagogik. Studier av den kulturella reproduktionen. Lund
- Birgersson, B.O.
1981 Sverige efter 1900. Stockholm
- Boken om pedagogerna. Huvudred. Jon Naeslund
1980
- Bruce, N.O.
1940 Svenska folkskolans historia. IV
- Bruhn, K.
1968 Strömningar i det tjugonde århundradets skolpedagogik. Helsingfors
- Carlgren, Albert
1921 Norrbottens arbetsstugor. I: Norrbotten, del II. Göteborg
- Clayhills, Harriet
1992 Kvinnohistorisk uppslagsbok. Stockholm
- Cohen & Scull
1983 Social Control and the State. Oxford
- Curtelius, Elisabeth
1920 Vårsådd i ödemarken I: Norrbottens arbetsstugor 1903–1920
- Dewey, J.
1980 Individ, skola och samhälle. I: Hartman, S. & Lundgren, U.P. Pedagogiska texter. Stockholm
- Edström, Ingeborg
1974 Norrbottens läns arbetsstugor. Seminarieuppsats. Uppsala
- Erslev, Kr.
1954 Historisk teknik. Köpenhamn
- Ett folk börjar skolan. Folkskolan 150 år 1842–1992
1992 Huvudred. G. Richardson. Stockholm
- Friman, Helena & Henschen, H.
1985 Skolbarn – en folkundervisning växer fram. Stockholm
- Fröbel, F.
1995 Människans fostran. Red. Johansson, J.E. Lund
- Halldén, Gunilla (red)
1990 Se barnet! Tankegångar från tre århundraden. Stockholm
- Hedvall, Agda
1911 Våra arbetsstugor för barn. Stockholm
- Hierta-Retzius, Anna
1901 Modellsamlingar af handarbeten från svenska arbetsstugor för barn. Stockholm.
- Hierta-Retzius, Anna
1897 Arbetsstugor för barn. Stockholm
- Hirdman, Yvonne
Genussystemet – reflexioner kring kvinnors sociala underordning. KVT 1988 nr 3
- Jerlang, E.
1992 En helhetssyn på människan. I: Barnets utveckling – en helhet. Del I. Barnets psykiska utveckling. Malmö
- Johansson, E.
1981 Läskunnighet och folkbildning före folkskolan. Mötesrapport III. Jyväskylä.
- Johansson, E.
1983 Kyrkböckerna berättar. Stockholm
- Johansson, J.E.
1985 Från arbetsstuga till fritidshem. Stockholm
- Johansson, Ulla
1987 Att skolas för hemmet. Trädgårdsskötsel, slöjd, huslig ekonomi och nykterhetsundervisning i den svenska folkskolan 1842–1919 med exempel från Sköns församling. Umeå
- Jørgensen, A. Th.
1922 Filantropiens ledare och former under det nittonde århundradet. Stockholm
- Key, Ellen
1927 Barnets århundrade. Stockholm
- Key, Ellen
1976 Hemmets århundrade. Urval av R. Ambjörnsson Stockholm
- Kieri, G.
1987 Var som folk. Stockholm
- Lassinantti, Ragnar
1970 Strövtåg med W.L. Wanhainen. Tornedalica 10
- Leland, Ch.G.
1888 Practical Education. USA
- Lengborn, T.
1977 En studie i Ellen Keys pedagogiska tänkande främst med utgångspunkt från "Barnets århundrade". Stockholm

- Liljequist, Marianne
1989 Om upplevelsers generaliserbarhet. En källkritisk betraktelse. Nordnytt, Nordisk tidskrift för folkelivsforskning nr 36
- Lindmark, Daniel
1995 Uppfostran, undervisning, upplysning. Umeå
- Lindroth, S.
1978 Svensk lärdomshistoria. Frihetstiden. Stockholm
- Lundemark, Erik
1980 Arbetsstugorna. Luleå
- Lundmark, Henry
1996 Snefoten. Skellefteå.
- Lökke, Anne
1991 "De vildfarende børn". Dansk børneforsorg mellem filantropi og stat omkring år 1900. I: Ohlander, K (red). Barnhus. Om räddningsanstalter, barnhem, idiotanstalter, uppfostringsanstalter från 1700-talet till våra dagar. Kristianstad
- Lönnroth, L
1991 Barnens rätt – rätten till barnen. Se Ohlander, K
- Magnil, Anna
1978 Frihet och jämlikhet som pedagogiska grundbegrepp hos P.A. Siljeström. Uppsala
- Malm, Gösta
1963 I min krafts dagar. Stockholm
- Marklund, Sixten
1997 Profiler i folkundervisningens historia. Stockholm
- Nordenson, Clare
1974 Från arbetsstugor till fritidshem. Stockholm
- Ohlander, K (red)
1991 Barnhus. Om räddningsanstalter, barnhem, idiotanstalter, uppfostringsanstalter från 1700-talet till våra dagar. Kristianstad
- Olsson, L.
1980 Då barn var lönsamma. Om arbetsdelning, barnarbete och teknologiska förändringar i några svenska industrier under 1800- och början av 1900-talet. Stockholm
- Palmer, Richard
1969 Hermeneutics. Evanston USA
- Petersen, Axel
1904 Samfundet og bornene
- Piaget, J.
1973 Språk och tanke hos barnet. Lund

- Piaget, J.
1978 Barnets själsliga utveckling. Lund
- Prochaska, F.K.
1980 Women and Philanthropy in Nineteenth-Century England. Oxford
- Radnitzky, Gerard
1970 Contemporary Schools of metascience. Göteborg
- Rohlin, Malin
1995 Skolbarns omsorg – en samhällsfråga?
- Sellberg, Hj.
1950 Staten och arbetarskyddet 1850–1919. Uppsala
- Sjöstrand, W.
1972 Historiska källor och empiriska data. Utdrag ur Källkritiska problem inom pedagogisk och historisk forskning. Lund
- Slunga, Nils
1965 Staten och den finskspråkiga befolkningen i Norrbotten. Licentiatavhandling. Tornedalia 3. Luleå
- Slunga, Nils
1993 "Skola för glesbygd" – Arbetsstugor i norra Sverige. Luleå
Släkt och Hävd. Nr 1. 1968. (Genealogiska föreningen).
- Sommestad, Lena
1998 Barnens betydelse. I: Populär historia 6/1998
- Stang Dahl, Tove
1978 Bornevern og Samfundsvern. Oslo
- Svedelius, Carl
1903 Norrbottens läns arbetsstugor grundade under nödåret 1902–03. Luleå
- Svedelius, Julia
1924 En ödebygdsfärd. Stockholm
1929 Södermanland. Uppsala
1934 År och människor. Stockholm
1944 Vägröjare. Stockholm
1947 Vad Mälaren speglar. Stockholm
1954 Fotspår på vägen. Stockholm
1983 I våra bygder. Läsebok. Luleå
- Svenska män och kvinnor.
1949
- Sörlin, Sverker
1995 Filolog i sportkostym – rektor Carl Svedelius. I: Ambjörnsson, R. – Sörlin, S., "Obemärkta". Stockholm

Tenerz, Hugo
1963 Folkupplysningsarbetet i Norrbottens finnbygd. Strängnäs
Théel, Elisif
1933 De svenska arbetsstugorna. Stockholm
Vinterhed, Kerstin
1977 Gustav Jonsson på Skå. En epok i svensk barnavård. Kristianstad
von Wright, G.H.
1995 Humanismen som livshållning och andra essayer. Trondheim
Ödman, P.J.
1991 Liv och pedagogik vid stora Barnhuset på 1760-talet. Idyll eller inferno? I: Ohlander, K. Barnhus

Bilagor

Bilaga 1 Karta över Arbetsstugorna i Norrbotten.
Bilaga 2 Översikt över Arbetsstugorna i Norrbottens län
Bilaga 3 Uppgifter om de enskilda Arbetsstugorna
Bilaga 4 Instruktion för Lokalstyrelse för arbetsstuga
Bilaga 5 Instruktion för Föreståndarinnorna vid Norrbottens arbetsstugor

Arkivhandlingar

Norrbottens arbetsstugor, Årsredogörelser 1903–1954. Arbetsstugornas arkivhandlingar Luleå. Folkrorelsernas arkiv i Luleå
Västerbottens läns arbetsstugor 1909–1929
Västerbottens läns arbetsstugor 1909–1949. Folkrorelsernas arkiv. Luleå
Kongl. Maj:ts nådige reglemente, hwarefter barnen wid Stora Barnhuset i Stockholm skola upptucktas, etc, 1766. Gifwit Stockholm i Rådkammaren den 11. Decembris 1766
Kungliga vetenskapsakademien, Stockholm. Anna Hierta-Retzius' manuskriptsamling. Arkiv från Gustaf Retzius' donation
Svedelius, Julia, Brev till Rosa Fitinghoff 1924

Statliga utredningar (SOU)

SOU 1951:15. Betänkande om barnstugor och barntillsyn, 1946 års kommitté
SOU 1956:61. Ny barnavårdslag. Betänkande II
SOU 1985:12. Skolbarnsomsorgen. Betänkande av fritidshemskommittén

Tidningar

Haparandabladet
Norrbottens-Kuriren
Norrländska Socialdemokraten
Norrskensflamman
Piteå-Tidningen
Stockholms Dagblad
Umebladet

Fotografier

Kiruna Kommuns bildarkiv, fotografen Borg Mesch: bilderna på sidorna 35, 107, 128 och 134
G Rydell, Dalarö: sid. 71
Hj Westeson: sid. 85
Övriga bilder: amatörbilder med okända fotografer

Kartskiss som visar arbetsstugornas lokalisering

Översikt över arbetsstugorna i Norrbottens län

Arbetsstugans namn	Verksamhetstid	Antal barnår	Barn
Arjeplog	52	1 560	390
Arvidsjaur	21	630	120
Gällivare	8	320	80
Hedenäset	28	1 120	224
Jokkmokk	52	1 560	390
Junosuando	37,5	1 200	300
Karesuando	38,5	1 386	350
Karungi	25	1 000	200
Korpilombolo	52	1 664	416
Muodoslompolo	26	1 160	232
Nattavaara	44	1 408	352
Pajala	38,5	1 232	308
Pello	50	1 600	400
Pälkem	28	1 120	280
Svanstein	22	880	220
Teurajärvi	39	1 254	314
Tarendö	52	1 664	416
Ullatti	23	1 120	280
Vittangi	13	390	92
Vojakkala	24	960	120
Summa		23 228	5 484

(Källa: Lundemark, E. 1980)

Uppgifter om de enskilda arbetsstugorna

Arjeplog. En av de första orterna, där arbetsstugorna började vintern 1903. Ett ålderdomshem hade just blivit färdigt och skulle tagas i bruk, då tanken på en arbetsstuga väcktes. Ålderdomshemmet blev arbetsstuga. År 1935 genomfördes en omfattande ombyggnad av arbetsstugan.

Arvidsjaur. En arbetsstuga organiserades år 1903 och var i verksamhet till vintern 1923. På grund av tillfälliga svårigheter hade barnen skickats hem och lokalerna togs i anspråk för epidemisjukhus. Kommunen avböjde förslag om att anordna arbetsstuga på nytt. Arbetsstugan var inrymd i det gamla tingshuset.

Gällivare. Arbetsstugan startade i februari 1903 i hyrda lokaler vid Karhakkatorget. Inga barn var inackorderade vid denna stuga, som hade samma arbetssätt som städernas. Barnen fick ett mål mat och sysselsattes med olika arbeten under den tid, då skolan inte pågick. År 1910 flyttades verksamheten till Nattavaara.

Hedenäset. Arbetsstugan invigdes 1927 som den trettonde av Norrbottens arbetsstugor. Arbetsstugan hade i sin helhet bekostats av fru Lotty Bruzelius.

Jokkmokk. Arbetsstugan började sin verksamhet i februari 1903. Redan 1904 fick den egna lokaler genom en donation av bröderna Per och Carl Wikström och var den första som arbetade i egna lokaler.

Junosuando. Verksamheten började 1915 i egen byggnad. På grund av brist på pengar måste stiftelsen hålla arbetsstugan stängd läsåret 1918–19 och höstterminen 1919.

Karesuando. En arbetsstuga uppförd 1914 brann ned 1915, varefter en ny uppfördes. Av brist på pengar var arbetsstugan stängd 1918–19.

Karungi. Arbetsstugan tillkom år 1929 tack vare en donation av fru Bruzelius.

Korpilombolo. Denna arbetsstuga tillhörde de åtta första 1903. Den var till en början förlagd till tingshuset. Arbetsstugan fick egna lokaler 1913.

Muodoslompolo. Arbetsstugan uppfördes 1924 för 30 barn och tillbyggdes 1928 för att kunna ta emot 40 barn.

Nattavaara. Arbetsstugan flyttade hit från Gällivare år 1910. Den var till en början inrymd i Älvnäs och fick egna lokaler 1916.

Pajala. Arbetsstugan i Pajala började i februari 1903 men upphörde 1907, då verksamheten flyttades till Vittangi. Verksamheten i Pajala upptogs på nytt 1921 i egna lokaler.

Pello. Liksom Pajala tillhörde Pello de åtta först öppnade arbetsstugorna. För medel som insamlats av Carl Svedelius uppfördes en arbetsstuga år 1905. Ombyggd och utökad 1921.

Pålkem. En arbetsstuga uppfördes år 1926, sedan Gällivare kommun fått en donation av fru Bruzelius, som gjorde det möjligt att uppföra en arbetsstuga. Kommunen hade övervägt att bygga ett skolhem men tog emot donationen. Då det inte fanns tillräckligt med mjölk att få i byn för arbetsstugans behov anlades i Pålkem "en elevgård för arbetsstugubarnens fostran till jordbruk".

Svanstein. Arbetsstugan är en av de sist uppförda och började sin verksamhet år 1932. Byggnaden bekostades med en donation av fru Bruzelius. Namnet på denna ort inom Övertorneå kommun är bildat av Svanberg och Steinholtz, två företagare inom järnhanteringen på 1700-talet.

Teurajärvi. Här inrättades den andra arbetsstugan i Korpilombolo kommun år 1915.

Tärendö. Arbetsstugan var en av de åtta först organiserade 1903. Under de första åren hyrde man lokaler, innan man byggde en egen arbetsstuga.

Ullatti. Här byggdes en av de sist uppförda arbetsstugorna och den stod klar 1931. Det hade förelegat ett behov att inrätta en arbetsstuga i nordöstra delen av Gällivare kommun. Valet hade stått mellan Hakkas och Ullatti.

Vittangi. Arbetsstugeverksamheten från 1903 i Pajala flyttades till Vittangi 1907. Arbetsstugan fick egna lokaler år 1913. Kommunen övertog arbetsstugan år 1920 och nyttjade den som kommunalt skolhem. Den kallades alltjämt för arbetsstugan.

Vojakkala. Stiftelsen byggde med statsbidrag denna arbetsstuga 1930.

(Källa: Lundemark, E., 1980)

INSTRUKTION

för lokalstyrelse för arbetsstuga, tillhörande stiftelsen
Norrbottens läns arbetsstugor.

§ 1.

Jämlikt § 4 i det för stiftelsen den 26 maj 1923 av länsstyrelsen i Norrbottens län fastställda reglemente har lokalstyrelse

att utöva den närmaste tillsynen av arbetsstugorna ävensom övervaka och kontrollera föreståndarinnans arbete i avseende på såväl barnens handhavande och vård som ock ekonomien,

att besluta om intagningen av barnen i arbetsstugan till det antal som av centralstyrelsen bestämmes, samt

att tillse, att arbetsstugans verksamhet lämpas efter ortens säregna behov och till fullo motsvarar sin uppgift.

Ytterligare är i reglementet bestämt,

dels att lokalstyrelse skall inom sig utse kassaförvaltare av de medel, som åt styrelsen för arbetsstugans räkning överlämnas, och

dels att lokalstyrelse skall i regel för varje månad driften pågå hålla sammanträde, varöver protokoll jämte rapporter enligt fastställda formulär böra insändas till centralstyrelsen före den 25 i månaden.

Tillika har föreskrivits, att lokalstyrelsen icke äger besluta om utgift i vidare mån än som erfordras för driften.

§ 2.

Härutöver böra lokalstyrelse, dess medlemmar var för sig och särskilt ordföranden, iakttaga följande:

1. Frågan om vilka barn skola intagas i arbetsstugan, skall av lokalstyrelsen behandlas i god tid före varje termins början. Härvid skall samråd ske med skolrådet, och, där så erfordras, med fattigvårdsstyrelsen, dock att lokalstyrelsen förbehålles beslutanderätten. I tveksamma fall må fråga om barns intagning underställas centralstyrelsen.

I arbetsstuga böra till underhåll och undervisning mottagas företrädesvis skolpliktiga barn; vilka, därest de icke intagas i arbetsstuga, skulle på grund av lång väg till skola, fattigdom och hemmets vanvård eller av annan liknande orsak bliva i avsaknad av skolundervisning eller fostran i allmänhet. Härvid bör särskilt avseende fästas vid arbetsstugans sociala uppgift att bereda fostran och vård åt i hemmet kroppsligt eller andligt försummade barn.

Enär för varje barn, som i enlighet med dessa föreskrifter intagas i arbetsstuga, stiftelsen äger att uppbära statsbidrag med för vart år av Kungl. Maj:t fastställt belopp, skall, i den mån på yrkande av skolrådet barn intagits i arbetsstuga utan att uppfylla villkoren för statsbidrag, skoldistriktet vara skyldigt ansvara för gäldandet till arbetsstugan av enahanda bidrag för barnet, som eljest skolat utgå av statsmedel.

2. Där barn visar sedliga oarter eller eljest utövar ett dåligt inflytande på kamraterna samt icke genom lämplig behandling låter sig rättas, skall barnet utan tidsutdräkt skiljas från arbetsstugan. Anmälan om dylikt beslut skall omedelbart ske hos centralstyrelsen. I tveksamma fall bör frågan underställas centralstyrelsen för prövning.

3. Barn i den by, där arbetsstuga är förlagd, må undantagsvis och, så framt utrymmet det medgiver, mottagas till utspisning, därvid emellertid bör fästas såsom villkor, att barnet deltagar i slöjdundervisningen samt – inom finsktalande trakt – vinnläger sig om att i arbetsstugan tala svenska.

§ 3.

1. Under övervakningen av arbetsstugans skötsel böra lokalstyrelses medlemmar söka följa dennas dagliga liv ävensom genom att då och då besöka anstalten och visa intresse för föreståndarinnans arbete samt vården av barnen, deras undervisning och uppförande söka förvärva sig förtrogen kännedom om andan i arbetsstugan och anstaltens förmåga att motsvara sin uppgift.

I övrigt bör lokalstyrelse låta sig angeläget vara att på allt sätt söka främja arbetsstugan och dess viktiga uppgift samt intressera befolkningen för densamma ävensom att, så ofta sådant befinner nödvändigt eller önskvärt, träda i förbindelse med centralstyrelsen för träffande av åtgärder, som kunna gagna verksamheten.

Lokalstyrelse för arbetsstuga i finsktalande trakt bör tillse, att i anstalten svenskan användes såsom samtalsspråk.

2. Ordförande i lokalstyrelse må anse sig äga särskilt uppdrag att taga arbetsstugan i sitt hägn samt att under oavlatlig övervakning av densamma och barnens omvårdnad bistå föreståndarinnan med råd och dåd i hennes arbete.

3. Så framt anledning finnes till anmärkning i något hänseende mot föreståndarinnan eller hennes biträde eller eljest mot förhållandena vid arbetsstugan, skall lokalstyrelsen omedelbart anmäla sådant till centralstyrelsen.

§ 4.

1. Lokalstyrelses räkenskaper föras för arbetsår och skola avslutas i så god tid, att de, försedda med lokalstyrelsens yttrande, kunna insändas till stiftelsens kamrerare före den 15 augusti varje år.

2. Årligen skall före vårterminens avslutande och senast den 1 juni av lokalstyrelse eller av densamma utsedda förtroendemän verkställas syn å arbetsstugans byggnader och inventarier. Berättelse över synen och i anledning av densamma framställda önskemål skola snarast möjligt överbringas till centralstyrelsen, därvid framställningar om förbättringar eller reparationer å byggnaderna böra åtföljas av kostnadsförslag och om möjligt även förslag till arbetets utförande genom lämplig person.

3. Lokalstyrelse bör tillse, att arbetsstugans förvaltning och ekonomi handhas med nödig sparsamhet och bästa omtanke, samt att torr ved för anstaltens räkning i tillräcklig mängd och av fullgod beskaffenhet upplagras i god tid för det nästkommande årets behov.

§ 5.

1. Lokalstyrelse är beslutsmässig, när, utom ordförande eller vice ordförande, minst två ledamöter äro närvarande.

2. Vid lokalstyrelses sammanträden bör föreståndarinnan närvara och äga rätt att under överläggningarna yttra sig, dock utan behörighet att deltaga i besluten.

Vid lika röstetal äger ordföranden utslagsrösten.

Luleå i maj 1924.

För STIFTELSEN NORRBOTTENS LÄNS ARBETSSTUGOR:

A Beskow

Albert Carlgen

INSTRUKTION

för Föreståndarinnorna vid Norrbottens arbetsstugor.

Föreståndarinnan är arbetsstugans husmoder.
Det åligger henne i sådan egenskap:

att med all omsorg, praktiskt och sparsamt handhava hushållningen i arbetsstugan samt barnens förseende med hela och rena, efter årstiden lämpade kläder;

att ansvara för att arbetsstugans inventarier och förråd väl vårdas och underhållas samt i nödig mån successivt förnyas;

att när underhållsarbete å fastigheten eller inventarierna visar sig erforderligt, därom omedelbart ingiva anmälan till lokalstyrelsen eller centralstyrelsen;

att ansvara för att tomten med bistånd av barnen alltid ter sig i vårdat skick samt att därå gjorda planteringar väl ansas och i nödig mån komplementeras;

att enligt lämnade anvisningar föra och fullfölja matrikel över barnen;

att inom föreskriven tid till stiftelsens kamrerare insända månatliga rapporter angående åtgången av matvaror och förbrukningsartiklar;

att före varje den 1 juli till kamreraren insända av lokalstyrelsens yttrande; åtföljd specificerad förteckning å för nästkommande arbetsår erforderliga matvaror, materiell och förbrukningsartiklar av beskaffenhet att böra anskaffas genom upphandling;

att omedelbart efter ankomsten av varusändningar till arbetsstugan kontrollera sändningens överensstämmelse med frakt- och forsedlar och fakturor samt att om mottagandet omedelbart lämna meddelande till kamreraren;

att före varje termins avslutande till kamreraren insända dels specificerad för teckning över under det sista halvåret direkt till arbetsstugan ankomna gåvor med tydligt angivande även av vederbörande givares titel, namn och adress och dels övriga för årsredogörelsen erforderliga uppgifter;

att i samråd med lokalstyrelsens ordförande antaga och till tjänarinnan städsla person, vilkens lämplighet och löneförmåner skola av ordföranden prövas och god kännas;

att vid varje hösttermins början upprätta förslag till barnens matordning för veckans dagar att lända till huvudsaklig efterrättelse under arbetsåret, vilken matordning skall, åtföljd av lokalstyrelsens yttrande, insändas till centralstyrelsen för prövning;

att före arbetsstugans stängning efter vårterminens slut iordningställa densamma för sommaren och verkställa inventering samt till kamreraren insända inventeringsinstrument, försett med attest av lokalstyrelsens ordförande;

att i god tid före barnens ankomst till höstterminens början infinna sig i arbetsstugan för att iordningställa densamma och förbereda barnens mottagande;

att om några av barnen lämpligen icke kunna hemsändas under de korta julferierna, kvarstanna i arbetsstugan över julen för att sörja för deras vård, där ej på annat av centralstyrelsen godkänt sätt kan ordnas för denna omvårdnad;

att varje söckendag – med undantag, där så av centralstyrelsen prövas lämpligt, för lördagar – under två timmar varje eftermiddag handhava flickornas undervisning i kvinnlig slöjd, särskilt för arbetsstugans behov, samt att övervaka jämväl gosslöjden;

att på lämpligt sätt indela gossarna och flickorna i arbetslag för förrätande av husliga sysslor – matlagning, servering, diskning, städning, rengöring, vedhuggning, vedbärning, snöskottning m. m.;

att vid slutet av varje arbetsår utse, helst bland de då utgående flickorna, en "äldsta flicka" att gå föreståndarinnan till handa under det därpå följande året;

att bland gossarna utvälja, för månad eller termin, en ordningsman och bland flickorna en ordningsflicka att å var sin avdelning ansvara för ordningen, särskilt i sovrummen;

att tillse, att varje barn självt bäddar sin säng på ett mönstergillt sätt samt håller ordning på sina kläder och andra tillhörigheter;

att efter arbetets avslutande för dagen och sedan barnen ätit kvällsvard, tvättat sig och lagt sig, läsa med dem aftonbön, varefter senast på klockslaget 9 lamporna släckas och absolut tystnad skall råda i sovrummen;

att någon stund därefter ånyo göra rond för att tillse, att allt är i sin ordning, samt att då och då även senare under natten övervaka, att icke något otillbörligt försiggår i sovrummen, samt att barnen erhålla nödig hjälp;

att tillse att under natten sovrummen äro nödortfigt upplysta för att ge barnen ledljus;

att varje morgon personligen övervaka, att barnen lämna sina bäddar i föreskriven tid, samt, efter att hava omsorgsfullt skött sin tvättning, borstning av tänderna, påklädning och bäddning, erhålla sin morgonvard och i god tid bege sig till skolan, varefter sovrummen omedelbart vädras;

att vid läkarundersökningar av barnen på allt sätt gå läkaren tillhanda och sedermera omsorgsfullt iakttaga av honom lämnade ordinationer;

att icke för längre stund lämna arbetsstugan utan tillsägelse till tjänarinnan att under bortovaron ansvara för barnens eftersyn, därvid iakttages, att föreståndarinnan och tjänarinnan under inga förhållanden få samtidigt vara borta från arbetsstugan;

att tillse, att biträdande föreståndarinnan, där sådan finnes, och tjänarinnan väl fullgöra sina plikter och visa ett lämpligt sätt mot barnen;

att tillse, att tjänarinnan icke mottager manliga besök i arbetsstugan, icke ens om dagen;

att efterse, att barnen under sina fritider hålla sig inom arbetsstugans område, varifrån de icke under några förhållanden få avlägsna sig utan särskilt tillstånd;

att efter ankomst av gåvor till arbetsstugan eller barnen omedelbart avlåta tacksägelsebrev till givaren samt att, när så lämpligt synes vara, uppmana barnen att också genom brev visa sin tacksamhet;

att i arbetsstuga inom finsktalande bygd själv alltid tala svenska med barnen samt oavlåtligt anmana dessa att använda svenska såsom samtalspråk, även under rasterna;

att ansvara för barnens oavbrutna och jämna skolgång samt tillse, att de erhålla nödiga läroböcker och väl vårda dessa;

att ordna och sorgfälligt övervaka barnens läxläsning;

att bland barnen utvälja lämplig gosse eller flicka att handhava den närmaste vården av arbetsstugans bibliotek samt förmedla utlåning av böcker till barnen, varöver nödiga anteckningar skola göras i katalog eller låneliggare;

att tillse, att barnen enligt föreskrift, som endast i trängande fall får efter sättas, vid sin ankomst till arbetsstugan medföra från hemmet ett par skor, ett par strumpor och ett par vantar av oklanderlig beskaffenhet;

att ansvara för förrådets av skidor och stavar vederbörliga förvaring, vård och vidmakthållande;

att tillse att förråden av slöjdverktyg vederbörligen underhållas och kompletteras;

att tillse, att vid hemförlovning barnen klädas i snygga och hela kläder av den beskaffenhet, att de anses icke vidare behöva komma till användning i arbetsstugan, samt att likaledes övervaka, att barnen vid hemresa till jul äro tillräckligt varmt utrustade för färden;

att söka intressera barnen för trädgårdsskötsel, där sådan lämpligen kan bedrivas, samt att härutinnan söka samarbete med Jordbrukarnas Ungdomsförbund;

att i möjligaste mån söka befrämja, att barn, som lämnar arbetsstugan, erhåller ett gott hem samt att, i den mån så ske kan, även i fortsättningen göra sig underkunnig om dess förhållanden samt biträda med råd och dåd, där sådant visar sig erforderligt;

att övervaka, att eldningen i köksspis och värmeugnar handhaves på ett praktiskt och sparsamt sätt, samt att spjällen skjutas i lämplig tid;

att tillse att rökgångar och värmeugnar å vederbörliga tider sotas;

att tillse att den ved, som levereras till arbetsstugan, är av verkligt god beskaffenhet och omedelbart inlägges dels i vedboden och dels under fristående vedtak;

att ansvara för att brandattiralj och brandstegar ständigt befinna sig i bästa ordning samt äro lätt åtkomliga och tillräckliga för att bereda skydd mot eldfara, börande barnen gång efter annan inövas i attiraljens rätta handhavande och i utrymning av sovsalarna;

att tillse att slaskskjulet omsorgsfullt skötes enligt lämnade särskilda anningar;

att till centralstyrelsen lämna meddelande om sin vistelseort och adress under ferier; samt

att vara underkastad de föreskrifter, som i övrigt må bliva i vederbörlig ordning för arbetsstugan och föreståndarinnan meddelade.

Beträffande barnens uppfostran bör föreståndarinnan ständigt hava för ögonen, att hon är för barnen i moders och även faders ställe, samt att arbetsstugan åtagit sig att bereda dem den bästa möjliga handledning till arbetsduglighet, sanningskärlek, sedlig kraft och gudsfruktan. Föreståndarinnan bör därför oavlåtligt vinnlägga sig om de henne anförtrodda barnens icke blott fysiska utan även andliga vård och i detta syfte tålmodigt taga sig an särskilt sådana barn, vilkas uppfostran förut varit i högre grad försummad eller missriktad.

Ansvar för barnens fostran och uppförande måste först som sist läggas på föreståndarinnan, då ingen annan i samma utsträckning som hon har tillfälle att ständigt följa varje barns utveckling och sinnesriktning. Icke minst bör uppmärksamheten ägnas det sedliga tillståndet bland barnen.

I de flesta fall när man mest och längst genom förtroendefull vänlighet, vari genom man också lättast vinner barnens förtroliga uppriktighet. Men i de fall, då vänlighet och godhet visa sig otillräckliga att vinna rättelse, må strängt allvar till gripas och även lämpliga bestraffningsgrader, såsom uteslutning från måltid, förbud att lämna rummet och även kroppslig aga. I svårare fall bör omedelbart anmälan göras till lokalstyrelsens ordförande och uteslutning från arbetsstugan ifrågasättas.

Barn, som visar sig utöva ett dåligt inflytande på sina kamrater och icke låter sig rättas, bör anmälas till lokalstyrelsen för fattande av beslut på sätt i instruktionen för sådan styrelse § 2:2 närmare omförmåles.

Allt kiv, skvaller, retsamhet och översitteri bland barnen avstyres omedelbart och energiskt. Barnen skola läras till lydnad, hövskhet, uppmärksamhet och hjälpsamhet.

Föreståndarinnan skall söka vinna kontakt med barnens hem samt med föräldrar och lärare samråda angående barnens egenheter och lämpligaste sättet för deras uppfostran.

Föreståndarinnan skall i all sin verksamhet söka stöd hos lokalstyrelsens ordförande och ledamöter, vilkas intresse och deltagande i arbetsstugans dagliga liv hon bör på allt sätt vinnlägga sig om att förvärva.

Vid sjukdom bland barnen skall föreståndarinnan ömt vårda den sjuka och, där så befinnes nödigt, omedelbart rådfråga sjuksköterska eller läkare. Misstänkes ett epidemiskt fall, bör anmälan härom omedelbart göras hos vederbörlig kommunalnämnd och provinsialläkare.

Där kyrka finnes, bör föreståndarinnan eller biträdande föreståndarinnan med barnen regelmässigt besöka gudstjänsten samt där övervaka, att barnen med uppmärksamhet och tystnad följa densamma. Vid arbetsstuga i by, där kyrka icke finnes, skall föreståndarinnan varje söndag för barnen uppläsa dagens text, lämpligen åtföljd av någon lättfattlig, kort betraktelse samt av psalmsång.

Jul, påsk och pingst skola högtidlighållas på enkelt, i svenska hem sedvanligt sätt.

Barnen skola även läras kärlek till hembygd och fosterland. Flaggan skall hissas å högtids- och minnesdagar samt i övrigt under söndagar, då lugnt och vackert väder är rådande. Barnens unisona sång, även under slöjdarbete, och deras oskyldiga lekar skola uppmuntras.

I arbetsstugan skall råda glädje och trevnad.

Arbetsstugan skall för barnen vara ett varmt, gott och kärt hem.

Föreståndarinnan är dess moder. Utan hennes självuppoftande ömhet, allvar och glada arbetsvilja blir hela verksamheten förfelad. Men med dessa egenskaper kan hon, som ingen annan förmår det, göra arbetsstugan till vad den är ämnad och till vad enskilda givares och statens uppoffringar förplikta den att vara: människokärlekens och fosterlandskärlekens mönsteranstalt för barnens från de norrbottniska ödebygderna fostran till goda svenska medborgare.

Luleå den 2 april 1923.

För STIFTELSEN NORRBOTTENS LÄNS ARBETSSTUGOR:

Albert Carlgren